

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske Aarbøger

1893.

Udgivne

af

**H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen
og P. Skau.**

Flensborg.

I Kommission hos **Johannes Moldts Boghandel**, Sønderborg,
for Nordslesvig.

Indhold.

Gustav Johannsen: Nordslesvig i 1892	Side 1.
Nekrologer: Thomas With	9.
C. P. Wolff: Om Landbrugets Kreditforhold	12.
P. Lauridsen: Vort Folks Sydgrænse	28.
C. Appel: „Det er slet ikke Lige for Lige“	51.
H. V. Clausen: Folkesproget i Sønderjylland (fortsat)	89.
P. Lauridsen: Vort Folks Sydgrænse	106.
A. D. Jørgensen: To gamle Herregaarde paa Haderslev Næs	149.
H. P. Hanssen-Nørremølle: Rigsdagsvalget den 15. Juni 1893	158.
A. D. Jørgensen: Ved Kongens ligfærd igennem Flensborg	174.
A. D. Jørgensen: Frisernes Indvandring i Sønderjylland	177.
Morten Eskesen: Den sønderjydske Digterinde Anna	191.
P. Lauridsen: Vort Folks Sydgrænse.	253.
N. N. Oversigt over historisk Litteratur fra Aaret 1892 vedrørende Sønderjyllands Historie	290.
H. P. Hanssen-Nørremølle: Landdagsvalget.	329.

Rettelse: I Artiklen om Rigsdagsvalget Side 169, Linje 11 o. f. staar: „Befolkningen i disse Amter aftager for Tiden med 300 Individuer aarlig“, læs 500 Individuer aarlig. Endvidere staar der „Udvandringsoverskudet har tilføjjet os et Tab af 150 St. fra 1890—93“, læs 250 St.

Frisernes indvandring i Sønderjylland.

Af A. D. Jørgensen.

Spørgsmålet om de sønderjydske Strandfrisers oprindelse er gammelt og har i tidens løb fået modsatte besvarelser. Både Saxo og de ældre forfattere fra Sønderjyllands vestkyst holder for, at de er indvandrede fra Frisland syd for Vesterhavet, medens de historiske forfattere i indeværende århundrede kom til det resultat, at de var oprindelig hjemmehørende på de jyske Vesterhavsøer. Dette sidste havde sin bestemte grund. Man opdagede efterhånden spor af frisisk sprog og navne i snart sagt alle egne langs Vesterhavets sydøstlige kyster, i Ditmarsk, på begge Elbens bredder, i Hadeln osv. og den forklaring lå da nær, at det var gået her som i Ejdersted, hvor det frisiske sprog i en påviselig historisk tid er forsvunden og afløst af plattysk. Man kom da til det resultat, at den frisiske befolkning havde haft sine bosteder langs havkysten, lige fra Zuydersøen til Vidå og Listerdyb, medens den så efterhånden var bleven denationaliseret overalt, hvor den var uden støtte af foranliggende øer. De sønderjydske Strandfrisere var således en levning af det store folk i dets nordligste forgrening, afskåret fra sin naturlige forbindelse ved en udvikling, som også engang i tiden vilde udlette dens ejendommeligheder. *)

*) I min afhandling „om de sønderjydske Strandfrisers foregivne selvstændighed“ (Årbøger for nord. oldkyndighed

Denne opfattelse har dog ikke kunnet holde sig overfor den nyeste tids sproggranskninger og historiske undersøgelser. Det har vist sig, at de frisiske spor i landene langs Vesterhavets kyst mellem Ejderen og Weser hidrører fra en forholdsvis sen tid, det 12. århundrede eller deromkring, medens befolkningen iøvrigt har været oprindelig saksisk, og forestillingen om en oprindelig frisisk bebyggelse nord for Ejderen har derved tabt sin nødvendige baggrund. Da sprogvidenskaben nemlig samtidig er kommen til det resultat, at modsætningen mellem nordisk og tysk såvel som mellem de forskellige tyske mundarter i deres udprægede forskelligheder er af senere oprindelse end man tidligere tænkte sig, må man nødvendigvis komme til den slutning, at en frisisk talende befolkning ikke kan høre oprindelig hjemme på Sønderjyllands vestkyst, men i en tid, som ligger efter mundarternes udvikling må være indvandret hertil fra Frisernes hjemland længere vesterpå.

De herhenhørende spørgsmål drøftedes først af dr. Victor Langhans i et 1879 i Wien udgivet skrift: „Über den ursprung der Nordfriesen“, i hvilket sprogforholdene dog kun flygtig berøres; forfatteren søger ad historisk vej at gøre gældende, at Friserne må være indvandrede til Sønderjylland i det 9. århundrede. Sproget har derimod fundet en indgående behandling i et større skrift af Theodor Siebs: „zur geschichte der englisch-friesischen sprache“

1868), i hvilken jeg først påviste, at den fra tysk side fremsatte påstand om disse Frisers politiske uafhængighed i middelalderen var ubholdbar, kom jeg ikke ind på spørgsmålet om deres oprindelse. I anledning af Saxos fortælling om deres indvandring siges: „hele denne formodning om en indvandring . . . kan være sand, men den er næppe sandsynlig.“

(I. 1889), der fører til det ovennævnte resultat, at der ingen geografisk forbindelse er mellem Friserne nord for Ejderen og dem vest for Weser og at Friserne overhoved først nævnes udenfor de gamle Friseregne i det 12. århundrede.

Støttet til disse granskninger har hr. skoleinspektør P. Lauridsen i „Historisk tidsskrift“ (6. række, 4. bind) skrevet „om Nordfrisernes indvandring i Sønderjylland“ og søgt nærmere at eftervise såvel tidspunktet for denne indvandring som dens oprindelige udstrækning. Med den skarpsindighed og omtanke, som er bekendt fra hans andre historisk-geografiske afhandlinger, efterviser han af sted- og personnavne, at det gamle skel mellem Sønderjyllands gest og marskegnene tillige har været den oprindelige grænse mellem den danske og frisiske befolkning, medens denne sidste dog i tidens løb er trængt frem på fastlandet og har blandet sig med den danske. Hvad tidspunktet for den første indvandring angår, sætter han den til omtrent 1100, altså noget forud for den historisk afhjemlede indvandring til landene omkring Elbens nedre løb; forud for dette tidspunkt, mener han, var „Utlænd“ ubeboet, et til havets luner overladt overdrev.

Ved at føres til historiske studier fra mangesidige geografiske interesser har hr. Lauridsen bragt et frisk og velgørende element ind i forskellige spørgsmål, som var ved at gå i stå eller blive rent trivielle ved den idelig gentagne granskning og tolkning af magre historiske kilder. Han har således bragt klarhed over tilblivelsen af Johan Mejers kært over Friseregnene og givet værdifulde bidrag til Nordslesvigs landbohistorie. Men hvor han kommer ind på en førstehånds vurdering af ældre historiske kilde-

skrifter, som man vanskelig kan nærme sig uden et for-
troligt kendskab til tidsaldrenes historiske forhold i det
hele taget, eller hvor det sproglige træder stærkt i for-
grunden, bliver hans blik mindre sikkert og følgeslutningerne
ikke altid vel begrundede. Således i det foreliggende til-
fælde.

Det synes ikke at være faldet hr. Lauridsen ind at
undersøge, om Friseregnet da virkelig har været ubeboet
til langt ind i middelalderen; han går uden videre ud fra,
at det har forholdt sig således. Men der findes jo endnu
den dag idag gravhøje fra hedenold i hundredvis i Ejder-
sted og på de frisiske øer, Syld, Før og Amrom! *) Har
da denne befolkning, hvis grave tilhører både sten-, brøse-
og jernalderen, været uddød, så et nyt landnam kunde
foregå i det 12. århundrede? derom foreligger der jo
intet som helst vidnesbyrd, ingen som helst antydning.

Spørgsmålet om Frisernes indvandring er da ikke så
lige at besvare ud fra et simpelt geografisk synspunkt og
med en historisk hypotes. Hvad der først må bringes på
det rene er dette, om den gamle befolkning, hvis grave
vi finder på øerne, var frisisk eller dansk eller tilhørte et
tredje folk? Hertil må da svares, at der ikke i sten- og
brøsealderen var en sådan modsætning mellem dansk og
frisisk, at disse mundarter vilde have kunnet fremkomme
og holde sig ved siden af hinanden i den senere udprægede
form. Hine tidligere beboere må, da jo alle omliggende
lande må antages at have tilhørt den germanske folkeæt
og ingen sproglevning peger ud over denne, have stået

*) Jahrbücher f. d. Geschichte der Herzogth. III 459. IV 134.
244. Falcks Archiv III 55. 66. Hansen, Nordfriesland, 17.
(Volkmar) Eiderstedt, 33.

dem på det nærmeste fastland så nær, at de, hvad enten de er kommen hertil fra syd eller vest, har udgjort ét folk med dem. Og da vi nu ikke på den jyske halvø kender nogen anden befolkning end den danske nord for Ejderen og den saksiske syd for denne flod, må også disse have tilhørt en af disse to. Frisernes indvandring må tilhøre en senere tid, da mundarterne var fuldt udviklede, endog med dialektforskelligheder indenfor det frisiske, således som de nu genkendes.

Men en nærmere betragtning af sproget såvel som af sted- og personnavne på de frisiske øer må snart føre til det resultat, at deres oprindelige befolkning har været dansk, ikke saksisk, et resultat, som efter alle historiske og geografiske forhold måtte have formodningen for sig. Her skal dette dog kun løselig antydes, indtil en særlig dialektkyndig påtager sig den fyldigere påvisning.

Hvad først den sønderjydske-frisiske dialekt angår, da har det forlængst vakt opmærksomhed, at den er stærkt iblandet med dansk. *) Det er ikke enkelte ord, det her drejer sig om, men hele rækker af betegnelser, der næppe kan tænkes optagne i den tyske dialekt uden efter et langvarigt og umiddelbart samliv med danske folk. Nabo-skab kan ikke have frembragt dette, thi på den danske side af sproggrænsen findes intet tilsvarende.

Ser man derefter på stednavnene, da træffer vi overalt på øerne nordiske ord, — endelsen „um“, der er af senere oprindelse, bør ikke vildlede. Øen Syld — samme navn i Norge (Munch, N. i middelalderen, s. 97) — har navnene List, Morsum, Braderup og Vinningsted, der alle forekommer

*) Se C. Manicus, „om nordfrisisk og dets forhold til dansk“ i Slesvigske provinsialefterretninger II, 1—46.

i danske egne. Før genfindes i Limfjordens Fur; det har navnene Klintum, Toftum, Yttersum, Vik og Goting (Nørrejylland: Gudum, opr. Guthing) o. a. Øen Åland (Aland, Oland) har sit tilsvarende ved Sverige; Amrum (Omrem) i Amager og Omø; Gestenakke i jydsk Gesten, Gestbro (O. Nielsen, stednavne, s. 186); Langenes og Hvele er nordiske osv. I Ejdersted minder byerne Tunning og Gærting om de nordiske ord tun og gård, medens den yderste del af halvøen kaldes Utholm eller Holmbo herred. Dette kan forfølges i det enkelte for øen Amroms vedkommende, hvor en udførlig beskrivelse foreligger (Jahrbücher f. d. landeskunde III 459 ff. og IV 121 ff. 245 ff.). Her findes i stednavnene ord, som ikke kan forklares af frisisk, men må tilbageføres til dansk. Således „lynj“, der forklares som dansk lund, måske snarere lyng; „under kjal“, under kilden, der ellers hedder „kvel“; „stenod“, osv. Øens havn eller landingssted findes mod sydøst. Her findes der en gammel befæstning, en krum vold, som det synes anlagt for at yde øens forsvarere et fast værn. Her er der et sted, der betegnes som „ual høv“, det gamle hov, hvad der forklares nærmere deraf, at „til kirke“ hedder „tu høv“; her skal den ældste kirke have stået. Der findes her endvidere en samling af 40 gravhøje, af hvilke nogle har navne, der dog ikke kan forklares af øboernes nuværende sprog. *) En strækning ved ual høv kaldes „deansk branang“, hvad der forklares som dansk brænding, medens en anden strækning hedder „sydfreskan“, Sydfriserne.

*) Der nævnes Eeshenhuug, Ølfkanhuug, Hamhuug, Støfkanhuug (Jahrb. IV 245). Kattarhuug (247). Gravene kaldes også „stiandøsk“, stendysser.

Hvad endelig personnavne angår, da strækker den blanding af danske og frisiske navne, som hr. Lauridsen med så meget held har påvist på fastlandet, sig også ud over øerne og Ejdersted. En mandtalsliste fra denne halvø fra 1535 viser navnene Knud, Iver, Eskel, Bunde, Torkel, Tykke, Ketel, Bo, Gunne, Arfest, Tymme og andre lignende. I Beltring herred (i det undergåede Nordstrand) nævnes 1438: Sune, Jon, Torc, Osbern, Eskel, Erik, Knud, Broder, Moder, Lave, Tyge, Bo, Ketel, Gunne, Arfast, Iver, Sven, Olof, Tort, Tore, Tuke, Nampne osv., for ikke at tale om navne som Frode, Ebbe, Ogge, Timme, Ingver o. l., der muligvis kan være af tysk oprindelse, men også er nordiske. Ja alt i jordebogens „brødreliste“ (fra 12. århundrede) findes frisiske og danske navne blandede sammen: Olef, Nafni, Ketyl, Knut, Vagn.

Vi kan da trøstigt gå ud fra, at den befolkning, som fra de tidligste tider har levet på de frisiske vesterhavsøer har været af samme nationalitet som den på fastlandet, nemlig dansk. Først senere hen i tiden er den bleven fortrængt eller optagen i en indvandret frisisk, der så har udvidet bebyggelsen til de lavere og usikkert liggende marskegne.

Men forholder dette sig således, da synes det klart, at den frisiske indvandring ikke kan sættes så sent som til det 12. eller 11. århundrede. „Kildernes tavshed,“ der jo er et bevis, som må bruges med megen varsomhed, må i dette tilfælde alene kunne være afgørende; det må anses for umuligt, at begivenheder som de, det her drejer sig om, kan være foregåede i middelalderens hjerte uden at samtidige danske, islandske eller tyske forfattere har hørt og fundet det værd at fortælle om dem, eller at det

danske rige dengang skulde have været ørkesløs tilskuere ved deres udvikling.

Men mange andre historiske kendsgerninger gør det desuden utænkeligt, at indvandringen skulde have fundet sted på et så sent tidspunkt. Hvad hr. Lauridsen gør gældende som formentlige beviser på det modsatte viser sig ved nærmere eftersyn at mangle al betydning.

Først da dette, at Adam af Bremen ved år 1070 udtrykkelig skulde meddele, at der ingen Friser bor i Sønderjylland. Ingen historiker, som kender Adam og den tids historiske forfattere i større sammenhæng, vil tillægge hans uvidenhed om den slags enkeltheder nogen betydning. Når han ikke omtaler Friserne, ligger det simpelthen i at han ikke er bleven gjort opmærksom på deres tilværelse, som ingen kirkehistorisk betydning havde. De var en fredelig del af Slesvig stift og lå så afsides, at man meget vel kunde passere gennem Jylland uden at ane deres tilværelse.

Ej heller har den danske betegnelse af øerne og det frisiske fastland Ejdersted og Nordstrand som „Utland“ nogen „etnografisk“ betydning. Valdemars jordebog kalder en del af Almindeherred (nu Brusk herred) ved Kolding for „uden vand“; denne del kaldes ellers „Elende“, udenfor landet*). I disse navne ligger der sikkert ingen betegnelse af det ubeboede, de er rent lokale. En „udmark“ er jo heller ikke undtagen menneskers brug, om den end betegnes som fraliggende. Enhver strid om ord er jo iøvrigt overflødig, da vi andensteds fra véd, at Utland var beboet.

*) O. Nielsen, Jordebogen, s. 99 anm. 8, 100, anm. 2.

At dette Utland var kongelev, er ej heller af virkelig betydning. I Valdemars jordebog, som giver os denne oplysning, nævnes en stor mængde kongelev, rigets største stæder, opdyrkede almindinger, øer og rige godssamlinger imellem hinanden. Hvad forholdet mellem konge og hertug angår, da afgiver Utland netop en parallel til hertugens hovedstad, Slesvig, af hvilken de tre fjerdedele var kongelelev. Netop det samme var noget senere tilfældet med Utland. Der siges alt i jordebogen, at af de fire „brænnæ-stallær“ tilhører den ene hertugdømmet, medens de andre er kongelelev; betydningen af dette ord er ikke sikker, det antages at betegne saltsyderier *). Efter hertugdømmets fuldstændige udskillelse ses det imidlertid, at hertugen havde et par frisiske herreder, Edoms og Lundebjerg, svarende til en fjerdedel af hele Utland. 1376 skelnes der i „kong“ Albrekts breve bestemt mellem „kongens Friser“, der hører til Ribe, og de Friser, der hører til hertugdømmet; de første nævnes som bekendt alt 1332. **) I året 1405 henviste hertuginde Elisabet „kongens Friser“ til dronning Margrete, og 1411 opregnes de frisiske herreder, som med Tønder slot var overdragne til dronningen, nemlig: Horsby, Bøking, Virkes, Beltringe, Pilvyrminge, Øster-Før, Syld og Ejdersted. ***) I året 1326 omtaler hertug Valdemar derimod en pantsættelse af indtægterne af „vore Friser i Utland“, nemlig 200 mark sølv årlig. †) Dette må altså være de resterende to frisiske herreder, Edoms

*) Var „deansk brænnæ“ på Amrom en dansk saltbrænding?

**) Michelsen, Urkunden, II 316 og 318. 82.

***) Staatsb. Mag. VIII 650. Anti-slesv.-holst. fragm. 14, 92.

†) Mecklenburgisches Urkundenbuch VII 341 (sml. Michelsen II. 161).

og Lundehjerg, der også 1426, ved landrettens vedtagelse, udgør en særlig gruppe overfor de tæt sammensluttede „syvherreder“. *) Indtægten af Edoms herred var 1231 120 mark sølv („tantum valet et tantum inde datur“), medens Lundehjerg slås sammen med Ejdersted og i forening med det giver 100 mark og 6 nætters gæsteri. Dette svarer vistnok til de 200 mark sølv, som hertugen 1326 har af sine Friser, ligesom Edomsherred er omtrent en fjerdedel af Utlandets nordlige herreder (de giver 1231 ialt 514 mark) og Lundehjerg af de fire sydlige.

Men synes det herefter at forholde sig således, at Utland har været delt mellem kongedømmet og hertugdømmet i samme forhold som selve staden Slesvig, så falder jo enhver mulighed for derved at bringe det i et ekstraordinært historisk forhold til riget bort af sig selv.

Ser vi os derefter om efter bestemte historiske vidnesbyrd om Frisernes tilværelse i Sønderjylland, stanser vi først ved Saxos omtale af dem i anledning af kampen mellem kongerne Sven og Knud i året 1151. Ved denne tid, som jo Saxos hjemmelmænd mindedes, var efterretningerne om Frisernes komme alt yderst vage; forfatteren tænker kun på marskegnene ved Mildå og fortæller, at Friserne engang, da de søgte sig nye bopæle, traf på disse egne, som de derpå gjorde beboelige. Dette tyder på langt tilbage liggende begivenheder, fra hvilke ethvert minde om kampe med en ældre dansk befolkning var forsvunden.

Længere tilbage hører vi ved år 1110 om, at kong

*) Staatsb. Mag. VIII 597, anm. Michelsen har i teksten gjort vold på landrettens ordlyd og udpeget Syld og Før som de ny tilkomne.

Nils ikke kunde være i fred i Slesvig for Venderne overfald, uden ved Frisernes beskyttelse („nisi munitus Frisonum presidio“). Dette minder os om, at de sydlige frisiske herreder efter Valdemars jordebog var henlagte til Danevirke, altså til landeværnet, hvad der jo forudsætter et ubrødeligt troskabsforhold overfor rigets fjender, — altså atter et forlængst overvundet modsætningsforhold mellem danske og frisiske indbyggere i de samme egne.

Også Slesvig stadsrets bestemmelser om tolden på salt tyder på det samme. Her skelnes der mellem Friser af dansk og af frisisk ret, idet de første bor indenfor Isted syssels herreder (Nørre- og Søndergøs) og derfor betragtes som hørende nærmere til staden. Frisernes fremtrængen over gestranden er her altså ikke blot en kendsgerning af iøjnefaldende omfang, men den synes også at måtte opfattes som liggende langt tilbage i tiden.

Endnu mere påfaldende er det dog at se Slesvigs befæstning mod vest og nord kaldet henholdsvis Frise- og Angelbovirke. Navnene nævnes først i året 1291,*) men de stammer åbenbart fra en langt tidligere tid. Forbilledet er jo her navnet Danevirke, men dette opfattes alt i det 12. århundrede meget uklart, idet betydningen af „virke“ som befæstning er tabt af den almindelige sprogbevidsthed, medens forfatterne nu som oftest forstår det som „værk“.**) Det kan altså med sikkerhed siges, at man ikke i det 12. århundrede vilde have dannet navnet Frisevirke; det

*) Se min afhandling om „byen Slesvigs virker i middelalderen“ (Årbøger f. nord. oldk. 1869).

**) Saxo kalder det Danorum opus, structura. Valdemars gravplade: Daneverch. Helmold: Dineverch. Sven Ågesen: Danævirki og Daneverk (Scr. I 50. 63). Rydårbøgerne har Danevirki og Kovirki (sst. 158, 150).

må være nedarvet fra tidligere tider. Men nu véd vi jo, at Slesvig var befæstet langt tilbage i tiden; efter runestenene har alt Sven Tveskæg belejret det. Til kampene om Slesvig i det 10. århundrede må da vistnok disse virker henføres ligesom selve Danevirke, og det er jo ikke usandsynligt, at navnene er opståede væsenlig samtidigt og givne med henblik på de forsvarskræfter, der skulde bruge dem: Danevirke fik sin besætning af hele folkehæren, medens Slesvig vel kunde gøre fordring på en besætning fra de nærmeste egne, henholdsvis Angelboer og Friser. Herpå synes det jo at tyde, at kong Nils bruger et frisisk landeværn under opholdet i Slesvig. Det er dog også muligt, at navnene kun tyder på de egne, det pågældende virke vender ud imod, som man i Flensborg havde en Frise- og en Angelboport. Men for Frisernes tilstedeværelse i Sønderjylland er dette jo lige betydningsfuldt.

Vil vi i danske overleveringer søge efter spor af minder om Frisernes landnam, træffer vi næppe andet end Saxos fortælling om Ubbe Fris, der hærgede i Jylland, men blev hærtagen af Harald Hildetand og derefter gift med hans søster og optagen blandt hans høvdinger. Han deltog i Bråvalslaget og nævnes her sammen med Orm Engelskmand, der ligeledes var overvunden og vunden af kongen. Man får her en mistanke om, at Orm oprindelig har været kaldet Angelbo og at Ubbe og han stammer fra oldsagn om kampene ved Slesvig by, ligesom skjoldmøen Hede, der siges at have givet Hedeby navn. *)

Her synes vi virkelig at stå foran gamle overleveringer om Frisernes indvandring, deres fjendskab og det derefter

*) Saxo, 366 ff. 373. 389. Hervørs saga.

følgende fredelige og venskabelige forhold til Danmarks konger. Hjemlige sagn på Syld går i samme retning, men har sammenblandet den folkelige modsætning med oldsagn om kæmper og dværge. *)

Til hvilken tid og hvilke tidsforhold skal da denne indvandring henføres? V. Langhans tænker på det 9. århundrede og alt Langebek har fremsat den samme formodning. Ved året 839 fortælles der i frankiske årbøger, at kong Håriks sendebud klagede over overgreb fra Frisernes side, som kejseren lovede at lade undersøge. Samtidig klagede Friserne over de danske vikingers hærtog i deres egne. Det synes da ikke at ligge fjernt at gå ud fra, at der til de danske vikingetog, som fastlandets historieskrivere udmaler med så stærke farver, har svaret hærtog op imod de danske kyster, som de fremmede forfattere ikke fandt anledning til at tale om, og som ingen nordisk historie fortæller om af den simple grund, at der overhoved ikke dengang blev skrevet nordisk historie.

Den fortælling, som Langebek dog især fæstede sin opmærksomhed ved, hører til året 857, og vedrører den danske søkonge Rurik, der havde sat sig fast i Durstede ved Rinen. Han drog, siges der, med kong Lotars samtykke med en flåde til Danmarks grænse, og tog med Håriks samtykke landet mellem Ejderen og havet i besiddelse med sine mænd. Fra denne begivenhed, mener Langebek, stammer Utlandets frisiske befolkning. **)

Ligesom der overhoved ikke her skal lægges an på

*) Hans Kielholt i Falcks udgave af Heimreich, II 343. Hansen, Sagen der Sylter Friesen.

**) *Scriptores rer. Dan.* I 547 (522). J. Steenstrup: *Normannerne*, II 157, 159 f. 175. 178.

at bringe spørgsmålet om Frisernes indvandring til en endelig og alsidig afgørelse, men kun at fremdrage de enkelte momenter til dets besvarelse, således skal også særlig dette punkt henstilles til nærmere overvejelse. Adskilligt kunde vel tale for en endnu tidligere indvandring til vore øer; Ruriks overtagelse af Utland, hvis dette her er ment, kan jo have haft sin forudsætning i en frisisk befolkning. Man nødes måske til at tænke på en tid, da Friserne var i livlig bevægelse og følte vandredriften vågne. Der var en livlig forbindelse mellem Durstede på den ene side og de nordiske handelspladser på den anden og for en stor del gik forbindelsen vistnok over Slesvig og ad Ejderen. Friserne kan da til en tid, da de var i overvægt, have behandlet os, som vi senere behandlede så mange andre egne, så de satte sig fast ved Ejderens munding og ved de nærliggende havne for efterhånden herfra at fortrænge eller undertrykke de tidligere beboere på øerne og kysterne. Venderne var jo senere i færd med at gøre det samme på Falster og andre af øerne i hjertet af riget; her i en udkant lykkedes det at bringe til fuld gennemførelse, hvad der hist omsider fremkaldte en afgørende modstand.

For imidlertid at bringe fuldstændig klarhed i hele denne historiske udvikling, vil det være nødvendigt at sprogforholdene på de frisiske øer tages for til en fordomsfri og i det mest enkelte gående granskning, og at derefter stednavnene og de lokale overleveringer samles i størst mulig udstrækning. Selve de historiske beretninger kan man næppe vente yderligere oplysninger fra.

Den sønderjydske Digterinde Anna

(Anna Kristjane Lautrup).

Af Morten Eskesen

Tinglev Sogn ligger omtrent midt i Sønderjylland, eller vi kan vel sige, midt i en lige Linie mellem Skodborghus ved Kongeåen og Dannevirke ved Treåen (Treja) samt ligeledes midt i en lige Linie mellem Sønderborg og Højer. Tinglev Station ligger ved Jærnvejen mellem Vandrup og Rendsborg, hvor Jærnvejen går fra til Tønder. Få Minuters Gang i Vest ligger Tinglev Kirke med sit høje, slanke gennembrudte Spir, hvorfra der kan tælles 22 Kirker. I Tinglev By ligger nordvestlig nedenfor Kirkegården Tinglev Præstegård, i hvis Nabolag der indtil Efteråret 1892 lå to gamle Huse, hvor Digterinden Annas Forældre vare fødte.

I det ene af nævnte Huse boede ved Midten af forrige Hundredår Møllebyggeren Bonnik Andresen med sin Hustru Kirstine Poulsen. Manden stammede fra Boldiksum på Før, hvorfra Stamfaderen var kommen til Medelby. Af Bonnik Andresens Børn nævnes to Sønner og en Datter. Den ældste Søn Andreas boede i Tinglev og var Snedker, Skoleholder og Spillemand, havde glimrende Evner, men tog sig vel ofte en Tår over Tørsten. Hans Søn Bonnik Andreas Bonnicksen blev Præst, først i Dybbøl og siden i Hejls, hvor imidlertid hverken den kirkelige eller

danskfolkelige Vækkelse faldt i hans Smag. Hans Søster Anna Kirstine Bonnicksen var gift med Præst Peter Kjer i Østerlygum († 12. Januar 1834). Hun havde tre Børn: Hans Andreas, Johan Kristjan og Anna Eugenia, hvilken sidste blev gift med Bonden Rasmus Callesen på Lerskov, en Gård, som er bleven delt imellem to af hendes Børn, af hvilke Nis Callesen er kendt som en af de danske Sønderjyders Tillidsmænd og som en af Prof. Svend Grundtvigs Medarbejdere ved Optegnelsen af Egnens gamle Sagn, Sange og Æventyr og som en Mand, i hvis Hjem Børneundervisningen med stort Held har været dyrket som Husfid. „Hele Slægten har,“ skriver Nis Callesen, „lige indtil nu udmærket sig ved en medfødt Dygtighed til at arbejde i Træ (Træskærerkunst) og Kunstmaling.“

Men vi må vende tilbage til Møllebyggerens i Tinglev. Bonnik Andresens anden Søn Jes kom til Før og boede i Fædrebyen Boldiksum. Af hans fire Døtre var den ældste Mantje (Marie) gift med en Lohmann i Tønder. Foruden hende nævnes Kåke, Engel og Enke (Inge, samme Navn, som hos Præstefolkene i Østerlygum blev til Eugenia og som Nis Callesen har „restaureret“ til Jeng).

Møllebygger Bonnik Andresens Datter Anna Bonnicksen var født den 15. Febr. 1749. Hun var altså i sit femtende År, da Ulrik Anton Petersen fra Sønderborg 1763 blev Præst i Tinglev, så Anna må være blevet en af hans første Konfirmander, og jeg slutter mig til, at hun siden kom til at tjene i Præstegården og var der i mange År som Husjomfru. Men samme År som Tinglev fik sin ny Præst, som blev der i toogfyrretyve År som Sognepræst, fødtes den 20. Januar 1763 Johan Kristjan Lorenzen Lauterup. Hans Forældre, Sømanden Lorenz

ANNA-CHRISTIANE-LAUTERUP-LUDVIGSEN

ANNA-BONNICHSEN-LAUTERUP

LORENZ-LORENZEN.

E.H.

Lorenzen (født 20. August 1734, død 12. Januar 1824) og Hustru Johanne Kristjane Lautrup boede i det andet af de to Huse ved Præstegården. Navnet Lautrup stammer selvfølgelig fra Landsbyen Lautrup, som er lagt ind under Uge Sogn, men i gamle Dage hørte til Tinglev og gav hele Herredet, som nu hedder Slogs Herred Navn af Lavtrup Herred („Loctorp“). Efter Navnet at dømme, må Johanne Kristjane have været i meget nær Slægt med den Johan Kristjan Lautrup, der 4. Decbr. 1803 døde som Sognepræst i Tyrstrup og som var Fader til Præst Erasmus Lautrup i Haderslev (født i Tyrstrup 15. Marts 1782, død i Haderslev 12. Septbr. 1857) og Anna Salome Lautrup, død i Hørslev Præstegård på Fyn 15. Juli 1833 efter 36 Års ægteskabeligt Samliv med Præst Rasmus Balslev, i hvilket hun blev Moder til fem Præster, af hvilke Biskop Balslev i Ribe efter Alder er den mellemste i Rækken og Præsten i Strø M. J. Balslev den yngste. Den ældste Johan Kristjan Balslev var i sin Tid Præst på Sletten i Fyn. Af Sønnesønner er fem Præster på Fyn og tre i Jylland.

Sømandens Søn fra Tinglev skulde også blive Præst. Sognepræsten U. A. Petersen tog sig af den raske lysøjede Dreng. Anna Bonnichsen og Farver Johansen i samme By hjalp med Penge. I sit tyvende År blev han da Student ved Københavns Universitet; men næste År tog han hjem og blev Huslærer hos Farveren. 1787 gik han atter til København, hvor han 1789 tog Embedseksamen, og Året efter blev han kaldet til Præst i Åbenrå. Han blev præsteviet den 26. April 1790. En Månedstid efter blev Anna Bonnichsen hans Hustru og hun blev en sjælden brav og dygtig Præstekone. Et Billede af hende

fra den Tid viser os hende som en skøn og kraftig Kvinde med et lyst, klogt og tænksomt Udtryk. Men hun var over 40 År, da hun blev Hustru og over 43 inden hun blev Moder. Den 14. April 1794 fødtes **Anna Kristjane Lautrup**, som blev de lykkelige Ægtefolks eneste Datter.

Kort efter hændte det en Dag, Moderen sad og syslede med sin lille Pige. Da bankedes der på. Gæsten, som trådte ind, var en Mand med milde men skarpe og blege Træk: Det var den navnkundige Sveitser Johan Kasper Lavater (1741—1801), som var på Gennemrejse og, mens der skiftedes Heste, var smuttet hen for at hilse på den unge Præst, der ligesom han selv havde haft meget ud af Tænkeren Emanuel Kant, ligesom Lavaters egne Skrifter også skattedes højt her i Åbenrå. Præstekonen lagde Barnet fra sig i Vuggen, men blev ikke glad, da hun hørte, at den sjældne Gæst umulig kunde tøve, til Præsten kom hjem fra Kirken, hvor han holdt Brudevielse. Lavater gik rask hen til Vuggen, lagde Hånden på Barnets Hoved, idet han sagde: „Gud velsigne Dig! Bliv Dine Forældres Trøst og Glæde! Bliv god og ren i denne vildsonne Verden!“ Han ilede bort. Men det hele gjorde et dybt Indtryk på Moderen og siden, ved hendes Omtale deraf, også på Datteren, især efter at Lavater var bleven fængslet på Grund af sin Indsigelse mod det franske Folkeriges Overgreb imod Sveits og siden var død som Følge af en Snigmorders Skud 2. Januar 1807. Siden sang hun:

„For Brødræs Held Du ofred Liv og Blod,
 Du Herrens Sanger! Martyr, Troens Kæmpe!
 Ej Tid og Sted skal Glædens Luer dæmpe
 ved Tanken, at Du hos min Vugge stod!
 Et Lyspunkt er den mig i Vel og Ve',
 som blidt bestråle vil min Alders Sne.

Du vied mig til Gud og Dyden ind;
 men ak, på Letsinds Sti jeg tidt har vandret,
 og glemt Dit Dad! — tilgiv at uforandret,
 en venlig Tanke huses i mit Sind:
 Den lille Sangens Guist, som bor i mig,
 o, Lavater! blev vakt til Liv af Dig!“

Den lille Kristjane var kun to År, da hendes Forældre flyttede fra Åbenrå til Brede, hvor Faderen derefter var Sognepræst i 49 År. Her i Brede Præstegård voksede Kristjane da op under Indtryk af de store Tidender, de vældige Omskiftelser i Evropa og her hjemme, medens Napoleons Navn var på alles Læber. Dog var det ikke blot Krigstummelen, der optog den unge Piges Sind og Tanker, men en ung fransk Krigsmand tog hende med Storm, inden hun endnu var bleven moden Mø, og der var endogså Tale om Stævnemøder. Hun synger også om en ung Franskmand: Jean Aug. Bicho, med „Mine-spillets Ynde, Øjets Ild og den varme Tale“:

„Vove nogen fræk Dig at fornærme,
 stol på mig, jeg kommer snart igen,
 som en Dannerfjende eller Ven,
 lige meget! Dig jeg vil beskærme!“

Hun ser ham græde og le som et Barn. Hun ser ham drømme sig som en Helt ind i Krigstummelen med den franske Ørn. Men hvor blev han af? Blev han på Valpladsen? Hentæredes han på et Lazareth? Eller skulde han have glemt hende? I flere af hendes Digte findes Spor af denne hendes første Elskovsdrøm. Således i „Afskedsdagen“, „Den fjærne Grav“ og „De gamle Minder“. Et Brev gemmer hun som en Helligdom, en af Alderdom gulgrå Handske, som bares af den Hånd, der skrev Brevet, og en Rosenknop, som samme Hånd havde flettet den Elskede i Håret, og som sammen med Handsken og Brevet

skal følge hende i Graven. Alt dette skal vel ikke så lige tages bogstavelig, men har dog sin Virkelighed til Baggrund.

Men Tiden var ikke blot en Napoleonstid. Den var også en Tænkningens Tid, der havde både sin Fichte og sin Henrik Steffens, sin Robert Fulton og sin Georg Stephenson, en Skjaldetid, der havde sin Goethe, sin Schiller, sin Byron og her hjemme sin Skjaldekonge med enmægtig Hird og en Kunstens Tid, som havde sin Thorvaldsen.

Alt dette satte sit Præg på den evnerige Præstedatter. Og i Nabopræstegården i Døstrup havde hun et Kuld af Ungdomsvenner, hvorom Digtet „Ungdomsminder, tilegnede min Hanne Kaysen f. Koch“ bærer Vidnesbyrd. Denne Veninde Johanne Koch var fød i Døstrup Præstegård den 19. August 1798, blev 30. Septbr. 1836 gift med Skolelærer C. F. Kaysen og døde i Emmerlev 1. Juni 1863.

I et Mindedigt om hendes Moder synger Anna bl. a.:

„Mangen Lærd med tavst Beundring hørte,
 hvad Din Dømmekraft for Lyset førte.
 Mild som Kvinde — dog med mandig Ånd
 kæk Du sprængte fordomsfulde Bånd!“

Tanken ledes derved hen på en Slags Præsteskole eller Præstefriskole, som Faderen havde i sit Hus først i Åbenrå og siden i Brede, hvor han læste med unge Mænd, så de kunde tage Studentereksamen. Blandt de han således hjalp igennem var hans Hustrues Slægtninge, Præsterne Bonnichsen i Dybbøl og Kier i Østerlygum. Det er da troligt nok, at Præstekonen ved Bordet og i ledige Timer nok også har kunnet lade sit Lys skinne, ligesom Datteren har fået Ord for, at hun efter Hånden hjalp til og det dygtigt. Hun elskede sit Modersmål og talte og skrev det smukt. Dette sidste fremgår ikke blot af hendes

Digte, men også og måske endnu mere af hendes Breve. Men hun har Ord for, at hun også med Færdighed kunde læse, skrive og tale Tysk og Fransk, ligesom hun ogsaa læste Latin.

1819 blev Kristjane Laurup gift med Jørgen Simon Jessen, Præsten i Dagebøl i den frisiske Marsk, lige over for Før. Han var en Bondesøn fra Skovby, Vedsted Sogn ved Haderslev og var fød 12. Maj 1790. Hans Fader var Gårdmand Mads Jessen, Moderen var Maren Pedersdatter, født i Nabobyen Mastrup i Hoptrup Sogn. Muligvis har ogsaa han læst hos Præsten i Brede og siden studeret i Kiel. 1818 valgtes han til Præst i Dagebøl, og han skildres som en høj, statelig, bredskuldret Mand, men med et mørkt Blik, så Skrøbeligheder ved hans Omgivelser let faldt ham i Øjnene. Kristjane Laurup, som blev hans Hustru, havde ikke blot arvet sin Faders lyseblå Øjne; men hende faldt Lyssiderne lettest i Øjnene. Det er ogsaa sagt om hende, ligesom om hendes Veninde Johanne Koch, at hun ikke rigtig passede for denne Verden, skønt der er sa meget i hendes Liv, der vidner om en ualmindelig Dygtighed til at finde sig til rette i de vanskeligste Forhold og tage Hånd i med. Hun havde Ord for at være smuk. Hun var ikke over Middelhøjde, havde fintbyggede Lemmer, ravesort Haar, som gik langt ned i Panden, høj kroget Næse, fremstaende Hage, var rødusset og havde Ild i Øjet. Hun var ingen Modedame, men klædte sig efter sin egen Smag. Hendes Yndlingsblomster var Rosen, Kærminden og Immortellen.

Inden Anna drog fra Fædrehjemmet fik hun skaffet sig Billeder af sine Forældre og sin Bedstefader, den gamle Sømand, som på sine gamle Dage boede der i Brede

Præstegård. Hans Hustru var den Gang død, og hendes Støv gemmes nu på Brede Kirkegaard i samme Plet som Mandens, Sønnens og Svigerdatterens. Men hendes Billede har vi ikke. Bag på Lorenz Lorenzens Billede står skrevet med gammeldags Håndskrift: „1818, 20. April 82 År 2 Måneder“. Præsten er fremstillet i Præstedragt med Bladkrave og Kallot. Bag på Billedet står: „1818, 20 April 56 År 3 Måneder“. Bag på Præstekonens Billede står: „23. April 1818, 69 År 4 Måneder gl.“ Billederne er fine, men Udregningen af Præstekonens Alder stemmer ikke.

Pastor J. S. Jessen huede det ikke i Dagebøl, hvor han mente, der var kun et Element, da der kun var Dynd eller Skorpe for Jord, hverken Torveskær eller Skovhugst til Brændsel og intet brugeligt Drikkevand, når det ikke hentedes langt borte eller opsamledes, når det regnede. Fru Kristjane længtes også nordpå til de Danske; men Digterinden Anna trøstede sig med Vesterhavet og sang:

Tusinders Moder, Vugge og Grav,
 vældige Hav!
 takkefuld ser jeg Din vordende Bølge,
 ile den Svundne i Døden at følge,
 tørrende rejse sig, svulpende slå,
 fråde, forgå.

Frihedens Datter! ej tåler Du Tvang!
 standses Din Gang,
 fængsles Du stundom med isnende Læuke,
 stakket kun Fjenden Din Vælde kan kænke.
 Lænken Du kaster med torvunde Røst
 knust på Din Kyst.

Stundom kun rejser Du Bølgen så hvid,
 venlig og blid
 vugger Du Mågen på krusede Flade,
 leger med Strandurtens gyngende Blade,
 bølger til Stranden de hvide og blå
 Muslinger små!

Smiler Fuldmånen fra Himmelen mild,
 hæver dens Ild
 trindt på Din Flade i hoppende Luer,
 snart som en Støtte jeg henrykt den skuer.
 Dundrende hæver sig fjært og nær
 Ændernes Hær.

Tidt har Du løst mig af Længselens Bånd,
 styrket min Ånd!
 Kommer den Time, der fra jeg kan drage
 atter mod elskede Norden tilbage,
 signende Dig vil jeg gribe min Stav,
 elskede Hav!

Den Time, hun dog således også længtes efter, slog, da i 1822 Manden blev kaldet til Sognepræst for Visby, som da hørte til Ribe Stift, skøndt det kun er en Milsvej nordvest for Tønder. Her var meget, der tiltalte hende, som gerne syslede med Minder fra de gamle Dage. Der var Kirken med sit gennembrudte Spir, som den siden har mistet, men som hun den Gang kunde se Fuldmånen kaste sine Stråler igennem. Der var Kirkestolene „med Billeder af Helte“. Der dvælede hun i Gravhvælvingen ved den fromme Provst Clausens Kiste. Trøjborg Slot oplivedes for hende ved Tanken om muntre Jagt i tætte Egeskov,

„hvor Bægret klang og Kæmpevisen gjalded
 og Kurens Horn fra Tinden mægtig skralded.“

I Egekisten fandt hun der til Granskning Pergamentet med Vokssegl og Silkesnor og med den blege Skrift, og der hørte hun Sagn „om Rantzaus Jagt og Borgens hvide Frue“. Hun glemte derfor ikke at leve i sin egen Tid og fryde sig ved Guds Skabning omkring sig. Hun har Ord for at have anlagt Præstegårdens Have, hvor hun frydede sig ved at se Brede slanke Kirkespir, der på en Gang mindede hende om Barndomshjemmet, hvor hun havde redet ranke på Bedstefaders Knæ, mens han for-

talte for hende om Amsterdam, om Bjærget i Vestindien, der skuredes glat af Skyerne, og om Hjemmet hisset, hvortil han snart fik Hjemlov, og hvor hun tidt og idelig længtes efter atter at mødes med ham og med alle de kære, der gik forud. Af Bedstefaderen har hun i „Bedstefaders Minde“ tegnet et særdeles tiltalende Billede, hvor han kunde fortælle, tage Del i Barnets Lege, i de Lidendes Nød, bede og læse for hende om Sondagene i Bibelen.

„Du pløjed maugt et År det stolte Hav.
til Søn og Mage sparsomt Brød at hente
I venlig By Du fandt Din stille Grav.
hvis uberømte Navn Du før ej kendte.
I Fredens Bolig hos en elsket Søn
Du nød Din Kærligheds og Fromheds Løn.“

Han døde kort efter Jul, 12. Januar 1824. Sønnekonen gik også snart bort. Synet slog hende fejl og gik tabt; men hun var åndsfrisk og fulgte med til det sidste, indtil hun „gik til Hvile“ en Sommerdag den 6. Juni 1827. I Digtet „Moders Minde“ har Datteren givet et smukt Billede også af hende.

Hun savnede hårdt sin Moder, som sikkert har været en kærlig, kraftig men tillige og myndig Kvinde, der ikke har været rådvild i en snæver Vending. Derfor måtte hun være dobbelt glad ved at have fundet en trofast Radvogel i den forrige Visby Præsts Enke, Madam Schamvogel, der med sin „ædle Datter“ boede i sit Enkesæde lige over for Præstegårdens Port. Og hun kunde nok trænge til gode Råd, som tidt var dyre der i Præstegården, hvor Mand og Hustru så lidet stemmede overens med hinanden. Digterinden spillede smukt på Harpe og sang dertil med klar og fængslende Røst. Også når hun talte

var der høj Malnklang i Røsten, og ved Harpen og Spinderokken trøstede hun sig lidt, når det kneb hårdt; men det kunde også ske, at Harpen i længere Tid fik Lov at sta forstemt eller med brustne Strænge, og vi kan da skønne, hvilken Vederkvægelse hun kunde finde hos den ligestemte Præsteenke, og at Hjærtet kunde hamre heftigt i hendes Bryst, når hun så sin gamle Fader komme jagende med sine „raske Brune“ omme ved Trøjborg eller når hun i sit Hjem favnede „den ensom gamle Fader“, eller når hun efterat være smuttet over Engen en Sommermorgen overraskede Faderen i Barndomshjemmet.

Den 12. Januar 1834 døde Præsten P. H. Kjer i Østerlygum. Samme År blev Præsten i Brede J. S. Jessen valgt til Sognepræst i sit Fødesogn Vedsted. Det kostede hans Hustru mange Tårer at bryde op fra Visby, især ved Tanken om den gamle Fader, der nu sad så ensom derovre i Brede Præstegård, skøndt han var både agtet og elsket af sine Sognefolk. Og Vennerne i Visby! Og Blomsterne og Bierne og Haven, hun havde fået sat i Skik:

„Selvplantet Ranke med de grønne Buer,
 min Sommerlyse! hvor plejed jeg Dig ej!
 For første Gang Du står med modne Druer;
 ak før de modnes rejser jeg min Vej!
 Eu fremmed Hånd skal dem fra Stilken bryde,
 nu — gid de smage vil og Hjærtet fryde.“

Saledes sukker hun i sit „Farvel til Visby“. I Vedsted var ikke nogen gammel Borg, om end Tørring Slotsbakke ikke var langt af Led, og hun tiltaltes af Tanken om at finde Oldtidsminder i de gamle Kæmpehøje, hvoraf der var mange i Sognet. Immervad, som også findes der i Sognet, nævner hun ikke; men Mindet om „Hagenschildts Nid“ (Forræderi) har harnet hende, ligesom Tyskeriets

Overgreb og overlegne Hån harmede hendes ægte danske Hjærte.

Hun vandt sig imidlertid snart Venner i Vedsted og blev afholdt som en deltagende Præstekone, der smilede med de Glade og græd med de Sorgfulde. Også i Vedsted syslede hun gjerne om Sommeren i Præstegårdshaven. Under sin stolte Bøg, det „ægte danske Træ“, med dets stærke Tvillingsstamme og dets brede Løvtag havde hun sit Yndlingssæde. Der kunde hun se over Søen, hvor hun havde sin Båd, til Slukefter, hvor Maren Krog, Kromand Mortensens Hustru boede og var hendes bedste Veninde iblandt dem, der bød hende Trøst i mørke Kummers Dage. Præsten led af en Sygdom („Hypochondri“), der voldte ham stadig Uro og ofte slog ud i Raseri. Øst for Præstegården, oppe i den sandige Kirkebakke, står der nogle små Grantræer, som han siges at have plantet ved Nattetid, når han ikke kunde sove. I Sognet påstås det, at hun skrev Prædikenerne, som han på Prædikestolen læste op om Søndagen. Sikkert er det, at hun i al Fald til Tider har ført Kirkebogen. Hendes Håndskrift er kendelig nok.

Den 20. Januar 1840 var en Højtidsdag i hendes Faders Præstegård. Da var det 50 År siden den gamle Præst tiltrådte sit Præsteembede i Åbenrå. I Kirkens Kor ved venstre Side af Altertavlen havde Sognets Folk ladet ophænge et oljemalet Billede af ham med gylden Underskrift: „Minde om Brede Menigheds Kjærlighed til sin 77 Aar gamle Præst Hr. Johan Christian Lauterup, opstillet paa hans 50 Aars Embedsførelsesdag den 20. Juni 1840.“ Slægt og Venner fra Tinglev, Åbenrå, Østerlygum, Vedsted, Hejls osv. vare Deltagere i denne sjældne Fest med Hædersgaver til den Gamle, og Datteren skrev en Sang.

Omtrent på dette Tidspunkt mærkes det på hendes Sang, at Holger Danske vaagner. Måske var det Prof. Flor, der havde opdaget hende? Fra nu af kommer der af og til i „Dannevirke“ „Hedebloomster af Anna“ og flere af hendes Sange optegnes i skrevne Sangbøger. Således havde Sognefogden i Hammelev Nis Steffensen i sin Sangbog hendes Digt om Hesten, som hun kalder Ætling af en ædel Stamme; hun priser dens Skønhed, Tålmodighed, Fryghed, Styrke, Klogskab, Nemme, Blidhed og Mod.

På samme Måde synger hun også om andre Dyr og levende Skabninger og påkalder Adelskabet i Mennesker. I sit Digt om Hunden priser hun dette Dyrs Troskab, Hengivenhed, Årvågenhed og Mod, og Folk fandt stundom, at hun gik lovlig vidt i sin Omsorg for Hunden, hvad enten hun nu kaldte dem Fidé, Lion, Sejr eller Frejr.

Storken, Viben, Svalen, Sangfuglene og Småfuglene ser hun på som venlige Budbringere, og hun kan neppe frikendes for lidt Overtro i den Retning, en Overtro, som hun i øvrigt delte med sit Folk i de Tider. I vor Tid ser vel Overtroen noget anderledes ud; men Overtro er der nok af selv hos Folk, som ynder at frikende sig selv for al Tro. Blandt „Hedebloomsterne“ i „Dannevirke“ er „Årstiderne på Landet“ et af de smukkeste. Det stod i Bladet den 18. Decbr. 1841, og der skildres smukt de fire Årstider: Var, Sommer, Høst og Vinter i Forhold til Naturen og den menneskelige Virksomhed:

„Lange Vinter er Hvilens Tid
Våren yndig og Sommer blid,
Høst alvorlig. — Naturens Søn
finder stedse hver Årsted skøn.“

1842 blev et mærkeligt Ar i Sønderjyllands Historie og i det „dauksindede Nordslesvigs“. Men det gav også

en Vending i dets Digterindes. I Vedsted Kirkebog har hun 17. Febr. indskreven sin Mand på Dødslisten og tilføjet: „Han blev valgt til Præst i Dagebøl 1818. I Året 1822 blev han kaldet til Sognepræst i Visby i Ribe Stift. I Året 1834 blev han forflyttet der fra her til Menigheden. Han var siden 1819 gift med efterlevende Anna Christiane Lautrup, Datter af Præsten i Brede Johan Christian Lautrup. Han efterlader ingen Børn.“ Den 19. Febr. tillyste hun Dødsfaldet i „Dannevirke“ med Tilføjende: „Legemlig Svaghed var hans mangeårige Ledsager i Livet. Fraværende Slægt og Venner ville skænke mig deres stille Deltagelse. Mit Håb er henvendt til alle Enkers og Faderløses himmelske Herre.“ På Graven sydøstlig for Kirken har hun ladet henlægge en smuk, flad Gravsten.

Året efter (Februar 1843) brød hun op fra Vedsted, hvortil hun dog var blevet knyttet ved mange kære Minder. Sit „Farvel til Vedsted“ slutter hun således:

„Jeg iler nu til Vestens flade Egn,
 hvor maugt et venligt Minde Hjærtet fryder,
 hvor Barndomshjemmet står i Skyggens Hegu,
 og gamle Fader mig velkommen byder.

Når Våren vinker mildt til Liv og Lyst,
 når Rosen blomstrer, Høstens Nege bindes,
 når Sneen hvirvler hvid om Land og Kyst.
 Oasen hist i Lyngen jeg vil mindes.“

Hun vendte altså hjem til Brede for at være i Nærheden af sin gamle Fader. Men allerede 18. April 1843 skriver hun til sin kære Veninde i Slukefter. „Min Sundhed har i den sidste Tid været temmelig fast; men om jeg i Længden vil kunne udholde den uvante Rolighed og Uvirksomhed, jeg her lever i, vil jo vise sig herefter. I

Førstningen af mit Ophold her har jeg længtes meget, og det er af og til ikke ganske godt endnu, endskøndt jeg har al Grund til at være glad og vel tilfreds med mine Kår. . . . Jeg takker på det venligste Dem og alle Deres for alt mod mig og min Salige beviste Venskab, og for Deres Deltagelse og Tjenstvillighed imod mig, så længe jeg var i Deres Nærhed. For Fremtiden beder jeg om, at De vil beholde mig i venlig Erindring, som det bestandig fra min Side vil blive Tilfældet med Dem. Jeg glæder mig til den Tid, da jeg en Gang igen kan besøge det kære Vedsted, men når det vil kunne ske, kan jeg ikke bestemme, dog håber jeg endnu i denne Sommer. Jeg håber også, at De og Deres kære Mand besøge mig her en Gang. Dersom De, kære Veninde! vilde gøre mig den Glæde en Gang ved Lejlighed at skrive nogle Linier til mig, vilde De gøre mig en stor Fornøjelse dermed. Jeg hører så gerne noget fra mine forrige Hjem, og da De skriver så smukt, og med så megen Lethed, håber jeg, at De en Gang vil opfylde denne Bøn. Jeg glæder mig til Sommer, ti da får jeg lidt at pusle med i Haven, og tør ikke bestandig sidde ved mit Hjul eller Sytøj. De ved nok, at jeg ikke meget ynder Stillesidden, men hellertunder mig i Køkken og Kælder. Men her har jeg ikke Sligt at tage vare, og hvor god man her er imod mig, falder Tiden mig ofte lang, som før næsten aldrig var Tilfældet. Dog det giver sig vel med Tiden. Jeg beder Dem hilse Deres gode Moder og Mand på det venligste, iligemåde alle øvrige Venner og Bekendte, som De selv bedst vil kunne bestemme. Nu ønsker jeg Dem af mit Hjærte en glædelig Sommer, med Sundhed og Fornøjelse og Alt muligt Held. I Håb om, at De også i det fjærne

beholder mig i venskabelig Erindring og under mange Hilsener fra min kære Anna er jeg

Deres hengivne Veninde

A. Christiane Jessen.

Hendes kære Anna er uden Tvivl en Datterdatter af hendes Morbroder Jes Bonnichsen i Boldiksum, Datter af hendes Søskendebarn Enke Bonnichsen. Denne Anna var en Slægtning af Digterinden og blev siden gift med Gård-ejer Nikolaj Ratenborg i Bedsted. Hende gav Digterinden sit Billede, på hvilket hun sidder klædt i sine Yndlingsblomsters Farver, og efter hende har Frøken Petrine Baggesen, som var hos Digterinden i hendes høje Alderdom, arvet det.

Vi så, hun pønsede på at komme til Vedsted i Sommeren 1843. Muligvis har hun været med på Skamlingen den 18. Maj. Rimeligvis er det dog, at hun først kom der 1844. At hendes Fætter var Præst i Hejls og Vejstrup, hvor Skamlingsbanken ligger, var ikke nogen Grund for hende til at komme der; ti han var ingen Ven af Skamlingsfesterne; men det må have været ved en af de to første Skamlingsfester, hun havde set Laurids Skau og var bleven stemt til Sang om ham:

„På Skamlings Tind jeg så Dig første Gang,
Du kække Skovørn! med den klare Stemme;
Ha, den var dansk! — og Hjærtets Sejerssang,
som Vestens lille Sangfugl ej kan glemme.
Tør den vel ile fra sin fjærne Egn
til Østens Skov et stille Kvad at synge
for Ørnen bag det lysegrønne Hegn,
og høres den bag talrig Fugleklynge.“

Brevet sendte hun ham først med Skrivelse af 3. Juni 1846. Inden dette skete, var der imidlertid sket meget andet, som ikke må glemmes. Hun havde til Oehlen-

schlæger skrevet et Digt og sendt ham det tillige med flere af hendes Digte:

„Store Skjald fra Akselstad!
 tør jeg Harpens Strænge røre,
 syng Dig et kunstløst Kvad?
 Ak, det vil ej nå Dit Øre!
 O, hvor volder det mig Vé
 Nordens Brage ej at sé!“

Efter at hun smukt og ædelt har prist Skjaldekongens Digtning, vender hun sig med en vis Blufærdighed til sin egen:

„Kvindens Kald er Flid og Fred,
 Rokken, Nål og Arnested.

Mangen Blomst dog spired frem
 i mit Hjertes stille Have;
 skønt dog altid mest af dem,
 som der pryder tavse Grave:
 Alle blege, bly og små
 som den Plet de vokste på!

Turde dem jeg ofre Dig
 på det Alter Muser bygge!
 Måtte de udfolde sig
 i Din stolte Lavrbærskygge!
 Mig slig Fryd bestemtes ej,
 de må vandre Glemsels Vej.

Lad dem visne, lad dem dø!
 Dig jeg først en Krans vil binde!
 Hjærtet gemmer mangt et Frø,
 hist måske det vil oprinde.
 Hil Dig, høje Skjald i Nord!
 god Du er, som Du er stor!“

Och lenschlæger gjorde et Udvalg af de tilsendte Digte og lod Peter Ludvig Møller få dem til Optagelse i sit Tidsskrift „Gæa“ 1--3 (1845—47). Med Tidsskriftets første Bind modtog Digterinden følgende Brev:

„København, Nørregade 46, den 27. Januar 1845.

Skøndt jeg ikke har den Ære at kende Dem, eller være kendt af Dem, håber jeg dog, det vil ikke være Dem aldeles en Gæle, hvorledes jeg er kommen i Besiddelse af de af Deres Digte, som findes optagne i den Samling, hvoraf jeg herved beder Dem modtage et Exemplar. Det er nemlig Oehlenschlæger, som en Gang havde et Manuskript fra Deres Hånd til Gennemsyn, og som på eget An- og Tilsvar tillod mig for den af mig påtænkte Samling at vælge, hvad der i højeste Grad tiltalte mig. Hvis De altså, som jeg dog ikke håber, har noget imod det Skete, så må jeg henskyde mig under Oehlenschlæger; han og ikke jeg er den Skyldige, og ham vil den ærede Digterindes Vrede ikke for Tiden kunne nå, da han endnu er i Paris.

Til Ovenstående har jeg kun at tilføje min Udgiver-tak for de værdifulde Bidrag, hvormed De, vel uden at vide det, har prydet min Årbog, — min Bøn om Tilgivelse, fordi jeg, hindret på mangfoldige Måder, ikke før nu har kunnet udfærdige Exemplarer af Bogen til Provinserne, — samt det Ønske, at De må have lige så megen Fornøjelse af Gæa, som jeg har havt ved at kunne gøre det danske Publikum bekendt med en talentfuld Digterinde.

Med Højagtelse Deres ærbødige

P. L. Møller.“

S. T.

Madam A. Chr. Jessen.

Men inden Digterinden modtog dette, var der foregået noget, som måtte gøre det klart, at hun havde andet i Sinde end udelukkende at hellige sig til Digterkunsten. Hun vilde røre sig i „Køkken og Kælder“. Ligesom Th.

Thärup og C. H. Bredal i sin Tid vilde være Bønder, saledes vilde hun nu være Bondekone. Det var i 1844 siges der, hun kørte ud med sin Faders Avlskarl Lorenz Ludvigsen som Kudsk. Øst for Brede Kirke ligger to mindre Garde, kaldet Storde. Den ene var just fal. „Den Gärd skulde Du købe, Lorenz!“ siger Præsteenken til Karlen. Ja, mente Karlen, bare jeg havde Pengene. „Nu Du har ikke Pengene; men ser Du, Lorenz, jeg har Pengene, og i År er det Skulär, da må Kvinderne fri. Hvad mener Du, Lorenz, om vi to slog vore Pjalter sammen!“ Ja sädan omtrent gik efter Sigende Frieriet til. Hvad Lorenz sagde, meldes ikke noget om; men vist er det, at hun og Karlen fik hinanden, sköndt den gamle Fader blev ilde tilmode, da han hørte, hvad de havde for. Karlen var et godt ärligt Menneske, han stolede på og holdt meget af. Og Datteren, ja hun var jo hans Datter! Men hvorledes skulde dette i Længden blive et lykkeligt Forhold. Hun kunde nu havt det så godt, levet af sin Pension og sin sammensparede Formue; men hvad blev det til med Pensionen, när hun atter giftede sig. Hun indrömmede, at der var stor Ulighed i Alder, Evner og Dannelse; men hun mente, at Sindet var Hovedsagen, og da de var lige sindede, bödede dette på alle Vanskeligheder. Bønderne holdt meget af deres gamle Præst; men det var ikke alle, der i dette tænkte som han, og der yntedes endogså om, at han var nok ikke så dansk, som de hidtil havde ment. De tænkte vel som så: Bønderne er i Almindelighed danske, mens Embedsmændene og de Fornemme i Almindelighed er tysksindede, og meget muligt, at dette var Hovedgrunden til, at hun vilde gifte sig ind i Bondestanden.

Den 4. Juli 1845 døde hendes Fader, mens Datteren lå i Febevildelse og en Brandbyld havde bragt hendes Liv i Fare, så det blev Lorenz, der, da hun kom lidt til sig selv, bragte hende Budskabet om Faderens Død:

„Ej så jeg Døden løse Livets Bånd,
modtog ej stumme Tryk af Faderhånd,
ej bød jeg Dig den sidste Lædskedrik,
og så det ej det milde Afskedsblik:
men sukket har Du vist for mig i Løn,
og Kærlighedens Gud har hørt Din Bøn!

Så samles vore trætte Ben en Gang,
når Klokken synger Livets Svanesang.
Hist samles Ånderne i hellig Lyt,
som føltes ej af noget jordisk Bryst!
Der vil min høje Lovsang hæve sig
til Gud, som slig en Fader skænkte mig.“

Et Par Måneder efter Faderens Død var hun atter rask og giftede sig, og Madame Ludvigsen, som hun nu hed, havde det Ord på sig, at hun var dygtig til Alting. Hvor fandt man en Hønsegård som hos hende, og sådanne Kalve! Disse passede hun selv, og hun viste i Gerning, at hun kunde mer end synge smukt om Dyrene. Hun kunde pleje dem, så det havde Skik. Lorenz var en flink Bonde. De passede deres Ting, satte Stevne efter Evne, der kom gode Tider for Bønderne, så det gik frem for dem, efterat de vel var kommen igennem Oprørstiden. Folk længtes efter „Hedebloomsterne“ i „Dannevirke“ og da der i 1845 var gået lang Tid hen, uden at der havde været nogen, stod der i nævnte Blad for 18. Novbr. 1845:

Til Anna:

Små Hedebloomster kommer
ej mere til vor Ø,
den hele lange Sommer
ej Dine Toner lød.

Hvorfor er Du så stille,
 hvorfor Din Harpe stum?
 Du dæmped tidt det vilde
 oprørte Hjertes Skum.

Så mildt de Blomster smilte
 til alvorsfulde Blik.
 Nar de ved Hjærtet hvilte,
 en Havblikdrøm det fik.

O, bind igen Buketter
 og send dem hid til os,
 af dem vi Krånse fletter
 uvisnelig som Mos.

Als, i Novbr. 1845.

Et Par Uger efter stod derefter Annas „Gensvar
 til en Ubekendt på Als“ (Dannev. 6. Decbr. 1845):

„Jeg spandt, min Mage læste, nysgerrig hen jeg så,
 der øjner jeg: Til Anna! og Rokken gik i Stå.
 En sød Erindringstone igennem Sjælen lød,
 mens stille Glædeslue mig maled Kinden rød.

Ukendte, Du som spørger fra Danmarks Paradis,
 hvi Anna tav så længe, modsat sin gamle Vis.
 Ak, hun har Sorgen fristet, og tabt sin Fader kær,
 har skiftet Stand og Bolig og været Døden nær.

Nu smiler Glæden atter ved Mage, Dont og Stand,
 hun munter er som Fuglen og Fisk i solklart Vand!
 Ej tænkte hun, at Kvadet, hun uden Hensigt skrev,
 som Hedelærken kvidrer, af nogen savnet blev.

Men kan det nogen fryde, fra Dannevirkes Vold
 at høre Annas Stemme, da er den i Behold.
 Mer sjældn vil den lyde, måske og mindre klar,
 da Tid og Vinterkulde dens Tone svækket har.

Men Ånden er den samme i Vinter som i Vår,
 det ærlige danske Hjærte udelt i Barmen slår!
 Ret barnligt det sig fryder, når ved Naturens Røst
 det stundom Genklang vækker i ædelt Dannerbryst.

Ukendte, Du som vakte mig af min lange Slum,
 ja gid jeg kunde dæmpe oprørte Hjertes Skum!
 Hav Tak, fordi Du smilte til Hedebloinsten bly!
 måske en sådan svømmer snart til Din Ø påny.“

Det var altså ved Juletid 1845, hun skrev ovenstående Digt og vilde gerne fryde sine danske Kampfæller, gerne dæmpe de oprørte Hjærter Skum. Et halvt År senere var det, hun skrev sit Brev og sit Digt til Laurids Skau og fik følgende Svar:

Houst pr. Haderslev, den 26. Juni 1846.

Kære Madame Ludvigsen!

Jeg ved ikke ret, hvorledes jeg skal begynde, for at tilkendegive Dem min dybtføjte Tak for den lige så store Udmærkelse, som opmuntrende Deltagelse, De har været så god at vise mig, formedelst Skrivelse af 3. Juni, med indlagte hjærtelige og snukke Digt. De ved ikke og kan ikke have nogen Forestilling om, hvor lykkeligt et Tidspunkt Deres venlige Brev ankom i — jeg mener lykkeligt formedelst den Virkning, som det gjorde på mit Sind — ti ellers ved Gud, at det ikke var en behagelig Tid for mig. Jeg var netop kommen hjem fra en længere Rejse, havde besøgt Hovedstaden, det sydlige Sjælland, Falster, Lolland og derpå Landmandsforsamlingen. En Mængde Bekendtskaber havde jeg naturligvis gjort og erhvervet mange Oplysninger og Erfaringer; men jeg må tilstå, at mange af dem var sure og bitre. Jo mere man lærer den rædsomme Søvn og Ligeegyldighed at kende, der er herskende overalt, desto mere overbevises man om, at det ikke alene er vort Slesvig, der skal frelles fra national og altså åndelig Tilintetgørelse, men at selve Kongeriget lider af en indre Kræftskade, der kun kan læges ved de mest gennemgribende, dybtgående Reformers. At spise, drikke og sove godt og overalt gøre sig Livet så behageligt som muligt, — dette er Grundtanken i Flertallets Bestræbelser. For det Offentlige og for offentlige Personligheder

interesserer man sig kun for så vidt, som der følger Knald-effekt, så Sjets Sans kan vorde tilfredsstillet; men høre vil man ikke. Således har jeg i længere Tid mærket og mærkede især på den sidste Rejse en stor Forundring og Misfornøjelse med os herovre og med mig personlig, fordi man syntes, „vi gjorde ikke Noget.“ Det var Knaldefekten fra 1842—44 man savnede, det var sådanne Ting, som f. Ex. mit bekendte Brev til Kongen, man vilde have. — Disse Erfaringer havde gjort mig i høj Grad mismodig, hvilket endnu forværredes ved Skinsygens fæle Ånd, som jeg sporede tydelige og klare Beviser på i flere Venners Falskhed, der næsten altid er værre end åbne og ærlige Fjender. — Den derover opståede mismodige Stemning mildnedes imidlertid ved Deres venlige Brev, og jeg fik deri en Stadfæstelse på min gamle Mening, at den virkelige, uforanderlige og sande Varme næsten altid må søges og findes i det for Følelsen åbne Kvindelhjærte, medens Mændenes Varme som oftest har sin Grund i kold Beregning, og at en virkelig varmtfølende Mand, hvis Følelse har sin Grund i ren og ublandet Interesse for det Gode, er en stor Sjældenhed. Men måske netop dette hører til Naturens Orden.

Med inderlig Glæde læser jeg „Annas“ Vers i „Dannevirke“, og mere end en Gang har jeg havt i Sinde at skrive til Dem, ligesom jeg også for længe siden har besluttet at besøge Dem i Deres Hjem, når jeg en Gang kommer på Deres Egns Enemærker. Jeg synes, det var så ganske i sin Orden, at jeg hilste personlig på Dem, at dette Forsæt netop har været Årsag, at De endnu ikke nogen Sinde har fået nogle Linier fra min Hånd. Hvis jeg imidlertid ikke af Deres Digte havde sporet, at De

syntes at være lykkelig, da vilde jeg ingenlunde have dvælet så længe; ti det er mig en dræbende Tanke, at et Hjærte, der tildels bevæges af de selvsamme Følelser, som mit eget, i nogen Måde skulde være lidende. Nu er jeg rolig i denne Henseende, så meget mere, som Folk fra Deres Egn, som jeg nøje har spurgt om Dem, allerede i Efteråret forsikrede, De havde det godt. — Når Skæbnen en Gang giver os Lejlighed til at tale roligt sammen en Times Tid, skal jeg tillade mig at give Dem adskillige Vink med Hensyn til Deres Digte. Men lad os kun ret ofte se noget fra Dem; „Annas“ Navn er lige så vel set som vel kendt. I Går fik jeg Brev fra „den jydsk Pige“ (Pouline Worm?), som også under Tiden skriver Vers i „Dannevirke“. Hvis De i År kommer til Skamlingsbanke, kunde jeg måske gøre vore to Digterinder bekendt med hinanden. De vil ikke fortryde at tale med denne brave Pige nogle Øjeblikke; hun er dannet og følelsesfuld. Nok en Gang Tak for den smigrende Opmærksomhed, De har vist mig. Jeg vil vist aldrig tabe Modet, så længe venlige Hjærter slår mig i Møde; ti i de bitreste Øjeblikke sender Vorherre almindelig en slig trøstende og opmuntrende Engel, hvis milde og blide Røst giver Styrke og Mod til ny og gavnlige Bedrifter. Men, kære Madame! jeg frygter, De overvurderer mine Kræfter; De stiller mig sikkert alt for højt. Forglem ikke, at jeg er født og opdragen i Bondestanden og lever i den, så De er mig kærest, når De uden Omstændigheder taler lige og rent ud til mig. Dette gør jeg jo til Dem, under Forudsætning af, at dette er Dem kærest. Lev vel og mindes med Venskab og Velvilje

Deres taknemligst forbundne

Laurids Skau.

Den 2. Februar 1848 skriver Digterinden til Veninden i Slukefter: „Vor elskede Konge er sa uventet gået til Hvile, ja det var et meget sørgeligt Budskab, Budskabet om hans Hedengang! Han var såre elsket her i Egnen, og Gud ved, hvor meget han fortjente Folkets Kærlighed. Vort Håb står nu til Frederik, og det vil med Herrens Hjælp ikke blive skuffet. Om sig selv skriver hun: „Jeg er meget lykkelig nu, og jeg siger dette, da jeg véd, at De tager så varmt Del i min Skæbne. Jeg har ikke altid med Sandhed kunnet sige dette; men nu stemmer Hjærtets Følelse overens med Ordets Lyd, og jeg beder kun den Algode om Varighed. Det er uvist om min ømme Mage og jeg endnu en Tidlang må nyde Samlivet; men Guds Vilje ske . . . Nu går vi jo allerede op ad Bakke, Dagene længes og de lange Aftener er i Aftagende. Men er just mig såre behagelige, da de svinde så hurtig ved Forelæsninger, som udsat holdes hver Aften af udsøgte Bøger. Da er jeg ret i mit Es, som man siger, og således haber jeg, at det skal vedvare, indtil den kølige Nat en Gang overrasker mig og fører mig efter en kort Slummer en lysere Morgen imøde.“

I samme Brev forenede hendes kære Mand sine Bønner med hendes om, at de i Storde måtte modtage Veninden og hendes Mand som Gæster til Sommer. Der blev i Sommeren 1848 andet at tænke på både i Vedsted og i Storde.

Til sin Slægtning Maler Hans Andreas Kier i Østerløgum skriver hun 23. Marts et langt Brev. Først vil hun trøste Familien i sin Sorg over den lille Peter Callesens Død på Lerskov, skriver om et kort Besøg, hun har haft af Maleren og hans Broder, der også havde sin unge Hustru

med, Datter af Farver Peter Johannsen i Tinglev (17. Januar 1771—4. Febr. 1848), hvis Hustru var en Datter af Bonden Jens Lautrup i Mellerup, Agerskov Sogn. Om Peter Johannsen skriver hun: Den ærværdige Svigerfader i Tinglev har da også sit Løb fuldbragt, og der var vel få, der kunde medtage sligt et hæderligt Eftermæle i Graven. Den varme, sande Menneskeven uden Falskhed og Stolthed, jævn og stille. Var der mange af hans Karakter, så det anderledes ud i Verden nu om Stunder! Ellen savnede kun kort sin Fader. Hvorledes er det vel nu med den gode Farverenke? Tinglev er nu fremmed for mig, dette mig altid så kære Sted. Så længe vi har boet her, var det altid vort Håb, at den gode Farverfamilie en Gang — som bestemt var lovet — vilde have glædet os med et Besøg. Men dette slog fejl, og Døden har tilintetgjort ethvert Håb derom. Vi vil håbe, at Din kære Moders Skrøbelighed rejser sig af Årstiden og vil snart igen vige. Hun må ikke gå bort endnu. Hun har det jo vel efter Ønske og elskes og agtes af sin hele Omgivelse og lever midt i dens Skød. Din gode, kære Søster og Mand (på Lerskov) sendes de oprigtigste Hilsener og den mest levende Forsikring om vor hjærteligste Deltagelse i Deres Tab! Du skrev, at Du var bange, at hun ikke skulde kunne gennemgå den hårde Skole; men Mennesket kan, når det udfordres, udholde utrolig meget, mer end Andre eller man selv tiltror sig. . . . Var vi Eder meget nærmere, vi vilde da ofte samles i vor Simpelhed, som vi alle så meget ynder, og udgyde vore Tanker og Følelser for hinanden. I de allerfleste Ting stemmer vore Synsmåder overens, og dette giver et behageligt Samliv. Hils Din kære Broder og hans smukke venlige Kone ret hjærtelig,

og tak dem meget for den Glæde, de forvoldte os ved deres Besøg. Det glæder os så meget, at I kære Alle lever tilfredse og fornøjede i hinandens Nærhed. Ikke mange Familier lever så tæt forenede som I Søskende og Eders kære Moder.

Her skal hveranden til Regimentet i denne Tid. Gud ske Tak, at min elskede Mand har fået sit Gårdmandspas, så håber jeg vist, at han er sikker. Den ene af de Svanstrup Mænd, som er gift med Fuldmægtig Lorensens Datter, var ikke i nogen Rulle, men glemte at være indført, han slap til nu og blev tagen til Soldat uden at måtte leje en Stedfortræder eller købe sig løs for nogen som helst Pengesum. Det ser temmelig sort ud på den politiske Horizont i den sidste Tid. Gud give snart Fred i Landet. Derom beder vi jo Alle, enhver ærlig Sjæl, være sig tysk eller dansk. Det glæder os, at de Hejlsere befinder dem vel. Når jeg siger Familien i Hejls, undtager jeg Jærnstøberen (Bonnichsen i Haderslev); ti han er under al Kritik. Det er jo dog godt for Familien, at den gode, svagelige Fader lever hen så længe. Ilden brænder bedst, så længe den er samlet, siger man, og det er en Sandhed. Jeg hører yderst sjælden noget fra dem, såvelsom de fra os her. Men dog tager vi oprigtig Del i Alt, hvad der angår dem, og vær forvissat om, at de gør det Samme. Er det Dig dog ikke mulig nu til Forår eller længer hen i Tiden at glæde os med et lidet Besøg. Kærere Ven kan ikke komme! Min kære, travle Mand pløjer daglig. Gud lad det fredelige Plovjærn ikke nogen Tid vige for blinkende Sabler! Men lad Enhver nyde sin beskedne Del i Fred og Ro, indtil Jorden modtager det Forkrænke-

lige i sit fredelige Skød, og det, som ingen Død kan tilintetgøre, går histhen i de Levendes Land.

Nu de kærligste Hilsener fra min elskede L. til Dig,
Din Moder og alle Dine, som også fra mig, som for be-
standig i Sorg og Fryd, Liv og Død, er Din uforanderlige-
Veninde
A. Christiane Ludvigsen.

Men den blodige Krig kom, og Annas Sange vidner om, at hun ikke vilde Fred for enhver Pris. Med glødende Harme over Oprøret og dets Hjælperes Vederstyggeligheder og med en lige så glødende Taknemlighed og Hengivenhed til Kong Frederik og hans Hær, som i den blodige Kamp kæmpede på Liv og Død, skrev hun Krigssange og Sejerssange. Således bl. A.:

„Kærfader lærte, at Slesvigs Land
hed Sønderjylland! en Del af Dan.
Ved denne Lære vi holde vil,
når Uret driver sit Skændselsspil.

Vort første Ord, som fra Læben flød
var Dansk! vi lytted på Moderskød
til danske Toner — vort Afskedsord
det og skal blive på denne Jord.

Når vil Du bruse, Du stærke Nord.
at rense Vangen for Smerten stor?
og drive Tågen fra Sø og Strand,
som rælsomt skjuler vort elskte Land.“

„O Retfærds Gud, Du vil om Dana frede,
og lyse for vor Drot i Tidens Mørke!
O giv ham Sindets Ro og Åndens Styrke,
og Fredens Glæder, efter Kampens Hede!
Lad Folket gå forædlet frem af Strid,
og blive ærligdansk til evig Tid!“

„Ak daglig stirre vi mod Nord,
 vort elskte Moderland!
 vort Hjertes Uro er så stor,
 den ej beskrives kan.
 Når skal vor Længsel Ende få?
 Når skal vort Ønske Malet nå?
 som ender Bitterhed og Ve,
 var skal vi Dansken se?

De komme! komme end i Dag!
 lod ofte Vennerøst;
 da fløj fra Skjul det røde Flag
 og Hjertet slog i Lyst.
 Men ak! — for røde Kjole så
 vi svættet Hat og Kuppe blå;
 da sneg vi os sørgmodig ind
 med Bitterhed i Sind.

Og Dør og Vindve luktes i,
 mens Hestetrampen lød,
 først da, når Skaren var forbi,
 vor Harm fra Læben flød.
 Ja selv vor trofast danske Hund
 blev kaldet ind i slig en Stund!
 En Huud bevogter Gods og Bo
 og er sin Herre tro!“

„Den danske Pige til den tapre Landsoldat“, er skreven til Emil Hornemanns Melodi som Gensvar til P. Fabers Kampsang.

„Krigssang for Sønderjylland“ er en Vise på otte Vers. Som Prøve hidsættes her det sidste:

Skal Daner vige end en Stund
 for Overmagt og Lumskedes Miner,
 hun styrket vågner af sit Blund
 en Phønix lig på Fædregrund
 gensødes hun blandt Tidsruiner!

Skændselens Vej

valgte Du ej!

— En Heltelægt vi bygge

i Nutidsgraves Skygge

med et Virke af Stål Dig mod Rovlyst at betrygge!

Til hendes Forældres Omgangsvenner hørte også Familien Wulff i Brede. Jens Wulff, Ridder af Dannebrog, var født 1. Maj 1774 og boede i Brede som rig Kniplingshandler. Broderen Johan Andreas Wulff var født den 14. Marts 1780. Han var Elev af Pastor Lautrup, var sammen med Beyer fra Harris, som blev Præst i Tinglev, bleven forberedt til Studentereksamen. Kristjane Lautrup læste sammen med disse unge Mænd, som det kneb for at hamle op med hende. J. A. Wulff var bleven valgt til Sognepræst for Riis Menighed 22. Maj 1821 og døde der den 24. Maj 1856 som Konsistorialråd. Til ham skrev Digterinden:

„O, ædle Mand! som ene stod,
 en Trofast blandt en troløs Skare,
 som trodsede med Retfærds Mod
 hvert nedrigt Kunstgreb, hver en Fare;
 Dit Fødeland, Din Konge tro,
 Din Løn er Agt og Sjælero.....

Ej vakled Du, og ej Du skjælv
 i Kamp mod Oprørs Afgrundsbølge;
 mildt viftende vil Fredens Alf
 Dit Fjed på Fremtidsbanen følge.
 Og en Gang op fra Tågens Strand
 ledsage Dig til Lysets Land.“

Under et Digt fra 1848: „Den danske Gardehusar“ skriver hun: „Gardehusar af anden Escadron Nr. 27, som blev dødelig såret bragt til Rødekro, hvor han døde, efterat have nedsablet syv af den Tannske Friskare ved Mastrup på en Gang ved et Overfald (ved Hoptrup 7. Juni 1848). Han hviler på Kirkegården i Riis, hvor Dannemanden, Herr Pastor Wulff, har båret Omsorg for, at der sattes ham en Mindesten med en af ham forfærdiget, passende Indskrift.“ Graven findes i Kirkegårdens nordvestre Hjørne tæt inden for Stenten. På den smukke,

rødlige Granitsten findes øverst indhugget og malet et Dannebrogslag, som en eller anden from Sjæl dog ikke har kunnet nægte sig den Lykke at sværte lidt i det ene Hjørne. Under Flaget står at læse: Husar Niels Jensen fra Calløe i Sjælland i anden Escadron af de kongelige Livhusarer. Falden dødelig såret i Kampen mod de Tannske Friskarer den 7de — død den 8de Juni 1848.

Landsmand, ser Du min Grav, så meld det tilbage til Hjemmet, at jeg er falden i Kamp, tro min Konge mit Land.“

Rigsarkivar A. D. Jørgensen har meddelt, at den faldne var Niels Jensen fra den lille Ø Kallø i Guldborgsund. Om ham sang Anna:

Du stolte Helt! Oldkæmpen lig
i Asers Land,
med Dødens Lyn Dit Glavind foer,
syv Fjender blodig lå på Jord!
da steg Du, ægte Søn af Thor,
til Hvilens Strand.
Fuld værd er, Ædling! Din Bedrift,
at tegnes op med Sagas Skrift,
Du Hæder for Din Stand.

Jens Wulffs Svigersøn Apotheker Nagel i Højer havde måttet bøde for sin Troskab mod Konge og Fædreland i Fængsel hos Oprørerne. Efter hans Hjemkomst skrev Anna:

„Som klare Gnist først farer frem
ved Stålets Slag,
så viser Troskabs ædle Id
sin Styrke først i Trængselstid,
lig Heltmod i hede Strid
på Kampens Dag!
Selv Pileskud fra Ondskabs Lejr
befordre kan det Godes Sejr
i hellig Retfærds Sag.

I denne Krig stod Frænde mod Frænde og Broder mod Broder, og under sådanne Kår er Frænde ofte, om

ikke altid, Frænde værst. I et af Annas Digte taler „en dansk Soldat“ således til sin til Oprørerne overtrådt Broder:

„Farvel min Broder! ja far evig vel!
Jeg iler hen for Retfærd's Sag at stride.
O Gud, at Du er vorden Skændsels Træl
og ej vil kæmpe ved Din Broders Side!
at Brødre mødes må på Fædrekyt
at sende Kuglen mod hinaudens Bryst!

For Diu forførte Sjæl jeg bede vil,
på Jorden må vi bitre Fjender blive;
og mødes vi i Kampens vilde Spil —
en Kugle Broder kun kan Broder give.
O, skåu mig Gud, for denne Jammer stor,
og lad os aldrig mødes her på Jord!“

I Januar 1849 skrev hun et Digt til Ribe, hvoraf vi ser, hvad der følger af sig selv, at Ingemanns Romaner har hørt til de udvalgte Skrifter, hun kortede Tiden med i sit Hjem de lange Vinteraftener; men vi ser også, at hun håbede på og længtes efter den Dag, da „atter mod Syden en „Sejer“ vil fare.“

„Da vil han værne om Snække og Plov
bygge med Lov
Landet, lig Volmer og skue med Gløde,
ældgamle Ribel end Trofasthed's Sæde!
Stolt vil Du blomstre i Dannebrog's Ly,
Mindernes By!“

Fra Brede er der ikke langt til Brøns, hvor den 22. Januar 1849 væbnede Bønder blev slæde af veløvede slesvigholstenske Krigsfolk. Men hun længtes utålmodig efter Udløbet af Våbenstilstanden og efter at se „den tapre Landsoldat“ drage i Syd fra den gamle Kongeby. Og hvor blev hun ilde tilmode, da Fjenden fik Udsættelse og det derefter gik så ilde til i Egernførde og ved Kolding. Da var det, hun en Dag kom højt hulkende ind

i Døstrup Præstegård til sin gamle trofaste Ven Provst Gabriel Koch (født 3. Aug. 1792, død 16. Oktbr. 1865) som en Skibbrudden, og det holdt hårdt for Provsten atter at få hende bragt Skuden flot. Siden skrev hun „Den sønderjydske Bondes Sang“, hvori hun dømmer mildere om de prøjsiske og øvrige tyske Krig-folk, som var drevne herind langt bort fra Fædreland, Fødested, Forældre, Born og Mage for at tjene Forrædere, og udbrød:

„Gid snart de vende hjem igen;
 men hine Skændselsknægte,
 der løbe bort fra Bog og Pen
 for syndig Sag at sægte,
 der lyve prale, true slå,
 tilføje Skam og Skade,
 de Danmarks Fjender hedde må,
 og dem må Bonden hade.“

Og vor Moders egne utaknemlige Sønner, som lønner hende med Had og Hån! Dem har hun alt for længe ladet råde sig selv og ikke avet dem i Tide. Men bliver Moder Danmark vred til Gavns, hjælper ingen „kære Morlil“, så vil de komme til at bøde for den Frækhed, hvormed de har hånet hver dansk, ja selve Kongen. Var deres Stormstiger ikke for korte, stormede de vel Himlen med; men nu må de lade det være og se at komme over, hvor Gærdet er lavest. Imidlertid kom Fredericia-slaget, og Piben fik en anden Lyd.

Så blev der atter Våbenhvile, under hvilken Tillisch og Eulenburg stod for Styret i Sønderjylland med en Engelskmand Lord Woodhouse som Opmand, medens prøjsiske Tropper skulde stå dem til Tjeneste syd for Flensborg-Tønderlinien og svensk-norske nord for denne Linie. Og Anna hilsede „de skandinaviske Krigere ved deres Ankomst“:

„Hurra for Svensken, Fredens tro Beskytter,
 som når Vildtysken fræk sin Næve knytter,
 med Fynd og Klem den Rasende vil ave,
 som ypper Kiv i egen Moders Have.

Hurra! Hurra!

Anna var ikke Slesviger! Hun var Sønderjyde, hun var Dansk, og frem for Alt, folkelig talt, nu Skandinav, og når hun tilsidst skal sige, hvad hun vilde, da synger hun:

Højt vilde jeg synge for Trillingestammen:
 i Medgang og Modgang at holde tilsammen!
 Lig Fyrren og Egen, i Skovene delt,
 i Kampen mod Bølgen de udgør et helt!

Så kom 1850 med de voldsomme Tørn ved Isted, Mysunde og Frederikstad.

Den 18. Marts 1850 havde hun skrevet til Veninden i Slukefter: „Allerkæreste Veninde! Mange Gange har jeg havt i Sinde at skrive til Dem; men nu må det endelig blive til Alvor. En særegen Omstændighed fremskynder mit Forsæts Udførelse, nemlig den, at jeg i lang Tid næsten et Par Gange ugentlig i meget levende Drømme er hos Dem. Snart vandrer vi sammen i smukke Egne, snart er jeg hos Dem i Deres Hjem osv. Jeg har ofte talt med min Mand derom; ti det har været næsten påfaldende ofte. Jeg iler derfor at skrive nogle Ord, og håber, at De, når De har Tid, melder mig Deres Befindende, at jeg dog kan forvisses om, at De og Deres kære befinder Dem, som vi så gerne ønsker det. Tro ikke, min Bedste, at jeg har glemt Dem eller holder mindre af Dem, fordi jeg aldrig har ladet se Tegn derpå i så lang Tid! nej, min Veninde! Jeg glemmer Dem aldrig. De har en Plads i mit Hjærte, som i Liv og Død er Deres! Men de onde Forargelsens Tider har også virket i den Retning, at jeg ikke har følt

Lyst til Nogenting. Ja jeg kan sige, at de to sidste År har havt en sådan Virkning på både Legeme og Sjæl, så jeg aldrig mer ret vil forvinde det. De Ærgrelser, man har måttet døje og endnu daglig er udsat for, søger Sjælens Grund på enhver Trofast. Imidlertid håber vi snart at få et godt Udfald af Hovedsagen, og så jævnes der Meget, men udslettes vil det ikke i min Tid. En Anstødssten for vort Velbefindende findes her især, og som sandsynlig vil blive liggende; nærmere Forklaring herover mundtlig. Jeg kunde ellers nu leve så fornøjet ved min kære Mands Side, og uden store Sorger for Fremtiden. Men Noget må der altid være i Vejen, ellers var det alt for godt for mig nu. Tør vi ikke i næste Sommer vente et Besøg af Dem og Deres kære? Deres gode Mand holder vi også så meget af; jeg glemmer aldrig, hvilken god og tjenstvillig Nabo, han var, da jeg endnu levede i Nærheden af Dem. Og jeg er Dem Begge bestandig taknemlig derfor. En god, tro Nabo er bedre end Slægt og Venner, det må jeg af Erfaring saule. Gid vi havde Dem i Nærheden igen! men vore Ønsker nytter lidet i denne forvildede Verden. Vi er så fast bundne til Pletten ved det stakkels Legeme, der fængsler Ånden, og der er ofte så mange Omstændigheder ved dets Flytning, så man må grue derfor; ellers kom jeg meget ofte til Dem. Kunde De se mig med legemlige Øjne, hver Gang min Tanke iler til Dem, vilde det gå tidt på. Når nu Våren kommer, vil jeg ret ofte drømme mig tilbage i de kære Træers Skygge, nede ved Søen, og titte gennem Løvet op til Deres Bolig, som jeg så mangen Gang har gjort. O, de var mig så kære, disse gamle Træer, hvis Grene næsten berørte Vandet! Min elskede L. har vel plantet en Del, og de vokser også

goldt; men inden de er så vidt, at de kan optage mig i deres Skygge, er jeg vistnok længst i en anden Verden. Efter de gamle Kæmpehøje længes jeg ofte, jeg har der haft så mangen skøn Time ved at hendrømme mig i svundne Tider. Jeg skal en Gang, når jeg sender Dem nogle Billeder, hoslægge et lidet Digt: min Afsked fra Vedsted, som jeg vist tror vil behage Dem, ikke for sin Skønheds Skyld, men fordi denne Tid også endnu vist mindes af Dem. Når vi en Gang får Fred, har jeg i Sinde at udgive henimod et Par hundrede Smådigte til Bedste for vore danske Sårede. Ellers var det vist aldrig sket; men kunde jeg på denne Måde gavne lidet, så synes jeg, at det er min Pligt, og har, opfordret dertil af flere, givet mit Samtykke. — Måtte jeg vel besvære Dem med Indlagtes Besørgelse så snart som muligt. Det er angående Aviserne, som vi i hele Krigens Tid ikke har haft, men nu gærne ønsker igen. . . . Min gode Mand hilser Dem og Deres kære hjærtelig og beder med mig om Deres Besøg i tilstundende Sommer! Gid vi da tales med Glæde, hvis det er Guds Vilje, og gid Fredens Genius daler smilende ned til vort elskede Land forinden den Tid. . . . Under mange kærlige Hilsener og Ønsker for Deres Alles Vel, er jeg

Deres Dem trofast elskende

A. Christiane Ludvigsen.“

Efter Fredsslutningen og Slesvig-Holstenernes og deres Hjelperes Afvæbning skrev hun sin „Glæde over Freden.“

Synger, Småfugle! nu Sommer i By,
 jubler fra løvrige Kvist.
 Hører I Susen og Vøjen i Sky?
 Ser I min Dannebrog hist?
 Suehvid som Liljen, som Rosen så rød
 stråler den nyfødt i Vårsolens Glød!

Den 5. Juli 1851 skriver hun til Madame A. E. Callesen på Lerskov: Vore kære Venner Alle! Den hjærteligste Tak for sidst beviste Godhed! Skøndt Vejrliget i det hele jo var mådeligt, imedens vi var hos Eder, så må vi dog henregne den Pinserejse til en af de glædeligste og behageligste, vi siden vi bo her, har havt! Hvor kan man andet end føle sig fornøjet, når man finder slig Velvilje, Uegennyttighed og forekommende Godhed, som vi fandt hos Eder, I kære! I er mine eneste Slægtninge, de Andre — de få i Vejstrup undtagne — er mig aldeles fremmede og ligegyldige. Min Mand føler sig lige så lykkelig i Eders Selskab som jeg, og fra ham mange venlige Hilsener og Taksigelser til Eder Alle, i Lerskov og Lygum! Jeg havde skrevet før, hvis jeg havde kunnet få Kniplingerne straks. Der er nu ikke nær så mange, der knipler, som før, da Ferdinand Wulff tager næsten alle Piger i Beslag til sit Væveri med at væve, og de Yngste, som ellers kniplede, til at spole. Om Du er tilfreds med dem, ved jeg ikke, de har kostet 5 Mk. Alen, men burde have været smukkere og spidsere takket; men der var ingen mere passelige at få, kære Eugenia! Jeg er meget lykkelig med Dine Oste, og takker Dig hjærtelig for Din Godhed. Dine Blomster vokser godt, og jeg skal sørge for at plante Dig nogle smukke her, som Du ved Lejlighed skal få.

Lille Misse skikker sig vel og er bleven vor Kæledægge. At hun er fra Lerskov er heller ikke til Skade for hende. — Hvorledes er det med Din gode Moder, kære Genia? og når kommer Din Broder op til os? I denne Tid ønsker vi det ikke, da vi er i den, for os meget travle Høhøst, da L. er aldrig hjemme, og det går å Hastværk fra Morgen til Aften, især når man, som i År,

har Mistro til Vejrliget. Vi har nemlig vort meste Hø ved Åen, og kommer der da megen Regn, kan det hele flyde bort, eller må bjærges og ophæres med stor Møje.

Her er Kornhøsten ikke at regne imod Høhøsten. Hos Eder er det vel omvendt. Det var Skade, at vi, da vi var hos Eder, ikke for Vejrets Skyld kunde komme lidt omkring og se os om. Skøndt vi morede os overmåde vel inde, så havde det dog været ret behageligt at se Træplantningen og de nærmeste Omgivelser. Vi havde ellers en lykkelig Hjemrejse, vi befandt os vel og fandt Alt vel hjemme.

6. Juli. I Dag er det Søndag, og jeg har nu Lejlighed til at fuldende. Det er Eftermiddag, og nylig rejste vor Piges to Brødre, Morbroder og En til her fra, som just kom hertil til Middag. Den ene Broder, som er Styrmand og har været rundt omkring i den store, vildsomme Verden, har hun ikke set i ti Ar, og nu talte de kun sammen et Par Timer. Det går så løjerligt og ulige til i denne vildsomme Verden. Somme tumler omkring fra det ene Land til det andet, ja fra den ene Verdensdel til den anden, og andre forlader neppe den Tue, hvor de så Lyset første Gang. Dog den længste og vigtigste Rejse må vi alle gøre til Slut, Rejsen til den anden Verden, og der vil vel mange, som her var Kapitain, komme til at fare for Svabergast, og omvendt.

I denne Tid er Ferd. Wulff i London at beskue den uhyre Udstilling, og Hochberg har sendt Kniplinger derover, som findes der blandt de utallige beundringsværdige Kunstværker fra alle Evropas Lande og Egne og af alle mulige og tænkelige Slags. Jeg synes, at man kunde blive tosset i Hovedet og ikke se Skoven for bare

Træer. Jeg rejser også, men kun om Natten, og da synes Søvnens Engel ved smukke Dørmmebilleder, at ville holde mig skadesløs for min bestandige Dvælen på en og samme Plet, hvor så såre lidet er for Øjet.

Jeg må endnu melde Dig, at min faderlige Ven, den gamle gode Pastor Holm i Emmerlev, der hvor vi en Gang var, og havde den fæle Hjemrejse i Mørke — den 10. Juni pludselig uden Sygdom, er gået heden. Han var mig en anden Fader, og skrev mig et Brev — et helt Ark, få Dage før sin Død, som jeg just vilde besvaret, da Budskabet om hans Død kom.

Når I en Gang får Lejlighed, så håber vi at se nogle Linier fra Eder, hvorefter vi længes. Vi tænker på og taler tidt om Eder og gode Mutter i Lygum. Gid vi atter en Gang ses sunde og glade lige som sidst. Man ved ikke, når man siger hinanden Farvel på længere Tid, om det måske er for sidste Gang for dette Liv; men hvordan det end er, så ved vi, at der er et andet og bedre, hvor vi en Gang vil kunne genhilsne hinanden efter den kummerfulde Livsvejlsads. Din kærlige Moder vil Du bringe de kærligste Hilsener og Taksigelser fra os begge for hendes Godhed imod os, kære Eugenia! Jeg tænker tidt med Fornøjelse på Dine søde Børn, hvor de dog er vævre og kan synge og danse. Slig huslig Lystighed er den mindst bekostelige og i Grunden den bedste. Hils Dine kære Smapiger ret meget fra mig. Min Mand såvelsom jeg hilser Din gode Mand på det hjærteligste og takker ham for al bevist Venlighed imod os. Gid det ikke varer for længe, inden vi ser Eder hos os her.

I Forgårs var det seks År siden min Fader gik til de Saliges Boliger. Han var lykkelig, at han ikke op-

levede Krigens Forargelser, og så de mange skændige Affald fra Pligt og Ed, som vi Andre har været Vidne til! Nu må jeg vel slutte og ønske Eder Allesammen i min Mands og mit Navn en glædelig Sommer, god Sundhed og fulde Lader. Over Dig, min søde Eugenia! glædede jeg mig især, ti jeg har aldrig set Dig mere rask og munter end denne Gang. Således kan Sorg forvandles til Glæde, og det er i Grunden altid Tilfældet, når vi kun kan med Tålmodighed oppebie Hjælpens Time af Guds Hånd. Farvel, I kære Allesammen.

Eders uforanderlig trofaste
A. Christiane Ludvigsen.

Først i Året 1852 blev „Markblomster af Anna“ tilsendt Subskribenterne. Hun havde først sendt dem over til Ingemann, bedt ham om at gennemse dem og skrive en Fortale til dem. Hun fik derefter følgende to Breve:

Sorø, den 30. Juni 1851.

Jeg har for nogle Dage siden modtaget de mig tilsendte to håndskrevne Hefter tillige med Deres forckommende Skrivelser af 2. og 11. Juni, og jeg vil ikke opsætte foreløbig, med min venligste Tak for de velvillige Ytringer, at meddele Dem den Anskuelse, jeg allerede ved at have læst i begge Hefter omtrent en tredive Digte er kommen til angående disse Digtets Forhold til det Hjærte og den Ånd, hvoraf de er udsprungne og til Boghandelen og den Læseverden, hvor De ønsker dem udbredte.

Digtene røber en ædel kvindelig Natur, der med inderlig Kærlighed til det Gode og Skønne og med åben Sans for Naturen har tilegnet sig al den Dannelse og æsthetisk

Udvikling, et fortroligt Bekendtskab med vor poetiske Literatur må medføre, og med et umiskendeligt Talent til at udtale sine Tanker, Følelser og Stemninger i et ualmindeligt regelret Sprog og i de Udtryk og Former, der gennem Kunstpoesien er blevne gængse og ligesom stående. Fremstillingen synes mig i Almindelighed at bevæge sig på Grænsen mellem Veltalenhed og Lyrik, som i Tyskland i Perioden efter Schiller og i Danmark efter Opsvinget ved Evald og efter Kunstpoesiens ny Retninger i dette Århundrede. Slige Frembringelser af en Tidsalders æsthetiske Dannelse er talende Vidnesbyrd om Kunstpoesiens Indgribelser i Livet og derfor altid agtværdige, allerhelst, når de, som her, åbner Indblikket i et front og ædelt Sind i en fædrelandsk, begejstret Sjæl og i et elskværdigt Familieliv, men hvor den af Poesien let modtagelige Ånd dog ikke egentlig kan siges at bryde sig en ny Bane og fremtræde som Bærer af ny eller hidtil upåagtede Ideer og Livsanskuelser i Sandhedens og Skønhedens Tjeneste — der vil altid selv de heldigste Udgydelser af Ånd og Hjærte vanskelig tildrage sig almindelig Opmærksomhed og derfor stå i et misligt Forhold såvel til Boghandelen som til den større Læseverden.

Jeg har oftere været anmodet om ved Fortaler eller Indledninger at indføre yngre Forfattere i Literaturen, som det kaldes, men jeg har altid vægret mig derved. Det strider mod min Anskuelse af den enkelte Skribents Selvvurdering og formentlige Forhold til Publikum at fremtræde som åndelig Formynder eller med en Beskyttermine, der næsten kun altid fremkalder Opposition netop mod den således af en selvgjort Myndighed Fremstillede. Der- som De ønsker det, skal jeg derimod gerne tilskrive min

Forlægger, Universitetsboghandler Reitzel i København, at De vil tilbyde ham Manuskript til Forlag, og sige ham, hvad jeg oprigtig mener om dets Værd; men jeg forudser et Afslag af Boghandlergrunde. Lyrik er netop, hvad der nu allermindst gælder på Bogmarkedet. Når jeg endnu en fjorten Dages Tid må beholde Håndskriftet, skal jeg helt gennemlæse det og meddele Dem, hvad jeg fremdeles måtte finde at bemærke. Hav den Godhed forinden med et Par Ord at lade mig vide, om jeg foreløbig skal skrive til Reitzel derom. Et Udvalg af Samlingen om muligt på eget Forlag, vilde jeg anse for hensigtsmæssigt.

Hjærtelig Tak for det venlige Digt til mig og den levende, kærlige Opfattelse af mine historiske Billeder, som jeg højlig påskønner.

Jeg forbliver med megen Højagtelse

Deres hengivne

B. S. Ingemann.

Sorø, den 20. Juli 1851.

I Dag modtog jeg Deres Skrivelse af 8. d. M og jeg vil ikke opsætte at meddele Dem, hvad jeg endnu har at bemærke om de indsendte Sange og Deres mulige Udgivelse, inden jeg med næste Pakkepost (den 22.) tilbagesender Dem begge Hefter. Dersom De bestemmer Dem til at udgive et Udvalg af Sangene, vilde jeg først råde Dem til et Gennemsyn af dem alle, og hvis De billiger mine Bemærkninger, da med mulige Udeladelser, Forkortelser eller Ændringer. Uden med Hensyn herpå, at gå ind på det Enkelte, skal jeg blot tillade mig i Almindelighed at påpege, hvad jeg henstiller til Deres Selvkritik ved Gennemsynet og Udvalget at tage i Betragtning.

Da en stor Del af disse Sange indeholder Stemninger,

Følelser og Tanker, som i forskellige Former udtrykker Deres Kærlighed til Naturen, Landlivet, Fædrelandet, til agtværdige Frænder og Venner, Deres Deltagelse for Poesien og dens Dyrkere, Deres Følelse af Fjendetryk og Deres Håb og Tillid til vore brave Krigere — Deres fromme, kristelige Betragtning af Livet, Døden og Evigheden — så mener jeg, at de kunde træffe et Udvalg af hvad der ejendommeligst betegner disse ofte genkommende Stemninger, hvorved den hele Samling vist vilde sammensmelte til en 5—6 Ark, og da vilde Bekostningen ved deres Udgivelse næppe overstige 50 Rd., hvoraf største Delen vel måtte antages at kunne indkomme ved deres Forhandling.

I hver enkelt Sang vilde jeg råde til at udelade alle de stående Former og alt for tidt gentagne Billeder af Kunstpoesien (f. Ex. Støvets Børn, Øje, Mål etc., Gravens Gemme, Naturens Skød, Jordens Muld — Billederne om Harpen, om Muserne — så vel de græske som de oldnordiske Mythebilleder (f. Ex. Sangen om Fenris og Nr. 83). Kun i en episk eller dramatisk Poesi, der fremstiller den mythiske Tids Helte, som udtalende Deres egen Religion og Livsanskuelse, synes Mythebillederne mig naturlige; men ikke i nyere Lyrik, der kun skal udtale, hvad vi selv i Liv og Tro tilegner os. Så kønt og rigtigt Oehlenschläger har anskueliggjort Mytherne i sin dramatiske og episke Poesi, lige så urigtigt mener jeg han anvendte Mytherne sin Lyrik (navnlig i hans Mindedigt over Christian den Ottende, hvori han lader alle Nordens hedenske Guder modtage ham). Endnu mere støder det mig, hvor hedenske og kristelige Billeder i det samme Digt sammenblandes. Selv Skæbnen i sin hedenske Betydning spiller mig for vigtig en Rolle i mange af Deres frommeste Digte. —

Mangfoldige Billeder og Udtryk kunne både være rigtige og oprindelig smukke, men er dog for ofte gentagne til at bruges på ny, f. Ex. „at vandre Livets tornefulde Sti“ (pag. 107), og når et Billede skal give en hel Forestilling, må det ikke blandes med andre, f. Ex. Nr. 82 „Lad Hytten synke ned i stille Blund, som ofte trykkes med sin tunge Byrde.“

Deres Versformer er i Almindelighed meget regelrette og Rimene kraftige. Uagtet De kalder disse Sange Naturens Børn, landlige, simple Sange, kunne de dog ingenlunde henregnes til Naturpoesien — de er åbenbart Frugter af Dannelse. Det er den fromme, ædelt dannede Præstedatter, der udtaler sig i Kunstpoesiens kun alt for gængse Sprog og Former.

På de ydre Sprogformer er der, som sagt, ikke noget at udsætte; men den rent lyriske Fremstillingsform må ofte vige for et alt for stærkt Hang til at falde ud i Reflexion og almindelig Betragtning. Enkelte Naturbeskrivelser finder jeg heldigst, og overalt, når det er en virkelig Genstand eller en Person der skildres, f. Ex. Digtene om Deres Fader og Bedstefader tiltaler det mig mest, som Alt, hvad man kan se, er virkelig oplevet.

Tilgiv mig nu, hvis jeg ved disse Bemærkninger volder Dem nogen Forstemthed eller Besvær ved Omarbejdelse og Ændring, eller Mismodighed ved Selvforkastelse af, hvad De måske før har fundet heldigere — men om De derved forkastede den halve Samling, og, med Løsrivelse fra det alt for gængse kunstpoetiske Sprog, fandt ny ejendommelige Former for Deres Naturs Poesi — var det en Skat, jeg ved lidt at fortrædige Dem, havde bragt Dem til at oplede i Deres egen åndelige Mark og Have.

Til venlig Erindring sender jeg Dem nogle af mine allersimpleste Smådigte, som jeg netop for deres Simpelhed sætter mest Pris på, og som jeg havde ønsket at skrive endnu simple.

Deres hengivne

B. S. Ingemann.

De tilsendte Smådigte var Ingemanns Morgen- og Aftensange, sat i Musik af Weyse. Foran i det indbundne Exemplar har han skrevet:

„Til Poesiens ædle Veninde og stille fromme Dyrkerinde Anna Christiane Ludvigsen, født Lauterup.

Sorø, i Juli 1851.

Til venlig Erindring

fra

Forfatteren.“

Det synes ikke at være meget, hun overkom eller fik Sind til at få rettet. Henimod Jul skrev hun til Veninden (Madame Mortensen) i Slukefter et Brev, hvori hun blandt andet også omtaler Udgivelsen af sine Sange.

Den 14. Decbr. 1851 har vi atter et Brev fra hende til Madame Mortensen i Slukefter, hvori hun skriver, at hun forgæves havde ventet Veninden og hendes Familie om Sommeren, og at hun, da hun i Pinsen var i Lerskov og Lygum med Længsel sa hen til den Kant, hvor Vedsted ligger, men umulig kunde gøre en Afstikker derhen. Ret hjærtelig længes jeg efter, vedbliver hun så, at tale mundtlig med Dem, og vil Gud, ma De love mig til Sommer at besøge os. Vi har jo nu, Gudsketak! Fred, og det er et stort Gode! Da mine Sange — i det mindste en Del af dem — nu bliver trykt hos Redaktør Kastrup i Flensborg, håber jeg, nar jeg skriver til Dem igen, at kunne have den Glæde at sende Dem et Exemplar til venlig

Erindring om mig. Måske vil jeg da længe efter min Død på denne Måde åndelig kunne underholde mig med Dem, og De vil skænke mig en kærlig Tanke og mindes den Tid, da vi var hinanden nær.

Tak, min kære, for Deres venlige Digt til mig. Det gemmes blandt mine kærester Minder og vil, så længe jeg lever, være et talende Bevis på Deres venlige Sindelag inod mig. Ret glædelig overraskende var mig sidste Sommer P. Jørgensens kærkomne men kun alt for korte Besøg. Min gode Mand beder Dem, tillige med mig, at hilse og takke ham derfor og bede ham om Gjentagelse for længere Tid. Denne ærede Ven fortalte os adskilligt om Forholdene i Deres Sogn, som vi meget beklager; men desværre må jeg sige Dem, at det ikke er bedre her med Hensyn til vor tyske Præst, men måske endnu værre. Ikke kan jeg betro Papiret noget af det Meget, jeg ellers følte Trang til at fortælle Dem, og vil derfor afbryde. Vi har det Håb, at alle slige Misforhold herefter, når de vigtigere Ting først er afgjorte, vil efter Hånden werde jævned, og må indtil så længe være tålmodige. Vor Suudhed har i det sidste År været temmelig god, og vi kan ikke noksom takke Gud for alt det Gode, han giver os. Jeg er ret lykkelig nu, kære Veninde, og vil Gud bevare mig for Sygdom, så synes det, at mit Efterår vil frembringe flere og skønnere Blomster end mit Forår og Sommer. Måtte jeg kun altid med inderlig Taknemlighed erkende denne Nåde. . . Det glæder os ret at erfare, at vor gode Ven B. Møller (Præstegårdsforpagteren) er en så tro dansksindet Nabo. Han er os desårsag dobbelt agtværdig. Men vi beklage i så Fald hans Stilling, da vi har hørt, at Pastor Jensen er af modsat Tænkemåde.

Jeg må tilstå: med en Slesvigholstener kunde jeg ikke udholde at være under Tag, uden at det vilde give Ild, som når to hårde Stene slås mod hinanden. Jeg er nu så aldeles urokkelig og ivrig i denne Sag, at intet kan formilde mig i så Fald. Jeg beder Dem ret venlig at hilse hvem der måske endnu måtte mindes mig i Deres Omgivelse. Jeg mindes endnu ret godt de allerfleste Folk i Vedsted. Ved at lade dem passere Revy forbi mine Tanker, er der kun få, som jeg ikke kan hitte Rede på. Her i Sognet kender jeg meget færre, da jeg næsten aldrig kommer til Nogen uden ved særlige Lejligheder. På Helligaftenerne vil jeg ret kærlig mindes Dem, min tro Veninde! og vil De gøre Gengæld, så mødes vore Tanker måske under de glødende Julestjærner og svæve hinanden usynlige forbi. Nu Gud evig velsigne Dem og Deres og lader Dem opleve så mange lykkelige Dage, som det er mit Ønske.

Min kære Mand sender ved mig de venligste Hilsener til Deres kære Mand og Dem, og vi ønsker dem Alle en glædelig Jul og et velsignet Nytår, ja det give Gud os Alle.

Deres i Liv og Død Dem kærlig hengivne

A. Chr. Ludvigsen.

Den 13. Februar 1852 skriver hun atter til Veninden i Vedsted: Vi flytter nu snart allerede i April herfra, men ikke langt bort, kun til Nørre Vøllum i Døstrup Sogn i Ribe Amt. Der har min Mand i forrige Uge købt Berthel Refslunds Gård. Jeg meddeler dette så omstændelig, da Berthel Møller, vor gode Ven, som vi beder meddele dette, vistnok kender det nærmere dertil. Vi må nu snarest muligt sælge, og vi har desårsag skrevet til „Dannevirkes“ Redaktør for deri at få det indrykket, der kan De selv få det at læse. Havde Forpagtningstiden for Møller

været ude, kunde det have været passeligt for ham måske. Dersom De skulde vide en sikker Køber, så beder vi om at tænke derpå. Vi har købt vor ny Gård til 5000 Rd. og man påstår, ikke for dyrt. Vi kommer nu aldeles ind under Kongeriget, og vor Sjælesørger Provst Koch i Døstrup leder måske om sin Lige både som Taler og Menneske i det Hele. Jeg har temmelig travlt med Skriven i denne Tid; men den rette Uro og Travlhed vil først komme, når vi flytter, dog gør Vanen meget. Det er nu sjette Gang, jeg flytter, og med Guds Hjælp den sidste. . . Vi havde aldrig forladt vor lille bekvemme, venlige Ejendom, hvor vi meget vel kunde have vort Brød, hvis ikke et Par Omstændigheder, og deriblandt Præsten, havde foranlediget os dertil. . . Gud velsigne Dem og Deres. De venskabeligste Hilsener osv.

A. Chr. Ludvigsen.

Præsten, hun ikke kunde med og som ikke kunde med hende, havde været Kapellan hos hendes Fader og var siden hans Eftermand. Hans Navn var Nikolaj Ratenburg, var som der står på hans Gravsten 28 År Præst for Brede Menighed, født på Lindbjerggård i Jylland (ved Varde) den 16. Februar 1801, død i Brede den 29. Marts 1874, og det var hans Svoger og Navnefælle i Bredsted, der var gift med Madame Ludvigsens Slægtning Anna. Sin ny Sognepræst gav hun et smukt Exemplar af sine „Markblomster“ og skrev foran i Bogen:

Hs. Højærværdighed
Hr. Provst Koch, Ridder af D.
til Døstrup
med den inderligste Højagtelse
og Taknemlighed

ærbødigst
fra Forfatterinden.

Fuldtro Hyrde! ædle Mand!
 ved Din Lære, Dit Exempel
 vises Vej til Livets Land,
 strømmer Lys fra Herrens Tempel,
 Kraft og Nåde, Styrke Trøst,
 Tro og Håb i hvert et Bryst.

Tør vi Blomster små og bly
 — til en Kost nu sammensøjet —
 bede Dig om fredsomt Ly
 og et venligt Blik fra Øjet,
 plantet blandt Din Haves Flor?
 o hvor blev vor Glæde stor.

Vokset frem i Markens Hegn,
 fjærnt fra Drivehusets Pleje
 under Solskin, Storm og Regn,
 er Natur vort hele Eje.
 Ingen Blomst i Glimmerskær
 smykker Urtekosten her.

Gerne fryder vi ved Duft,
 ak, den ånder mat og svækket,
 Sommers Tørke, sludfuld Luft,
 har vor Spires Fremvækst stækket.
 Ædle vil Du lytte dog
 til vort stille Blomstersprog.

Blandt „Markblomsterne“ findes i lige Versmål to
 Digte: „Den faldne Hjærtenskær“ og „Trøst“. Til først-
 nævnte skrev General Meza Melodi, som han sendte For-
 fatterinden med følgende Digt:

Til Digterinden Anna.

Hvor er det Hjærte i Nord, som stærkt ej banker ved Mindet
 om, hvad for Dauskheds Sag troligt Du talte og led?
 hvor uden Genklang en Sjæl for Din selvopofrende Troskab,
 eller en Ånd så sløv, ej at opløstes derved? —

Herlige Viv, modtag vort Danmarks begejstrede Takord
for Dine Tårer i Løn, for Dine dulgte Suk,
og for hvert rythmisk Væld, der af Din Kærligheds Fylde
vældigt nu sprudler frem, Ynde parret med Kraft.
Saga skal nævne Dit Navn, sålænge Dannersprog lyder,
Sproget, som Du så rent elskede, skærmede, skrev.

Kjøbenhavn, Marts 1852.

Chr. Julius de Meza.

Den 31. Juli 1853 skriver hun til Madame Mortensen:
„Hvor det glædede os at høre, at De havde været i Frederits. Hvo der kunde have været så lykkelig! men vi her bo jo så afsides og så fjærnt fra enhver Plet, som ved Stordåd blev til helliget Jord, at vi må slå enhver slig Nydelse af Tankerne og nøjes med den Glæde, at det må falde i vore Venners Lod. Jeg kan forestille mig, hvor det må have skurret i Slesvigholstenernes Øren, og beklager meget den danske Soldat, som på slig en Mindedag, måtte udholde slige Kammeraters Hån. Ja det vil desværre vare længe, før sand Broderkærlighed vil slynge det skønne Fredens Bånd om Dansk og Tysk. I det mindste vil det ikke ske i denne Slægts Tid, som nu lever, og måske ikke i flere derpå følgende Slægters Tid. Forurettelsen fra de Sidstes Side var for stor. . . Med kærlig Længsel så jeg for fem Uger siden mod Bakkerne ved Vedsted, da min kære Mand og jeg var i Østerlygum at tage Afsked for dette Liv med min nu hedengangne Kusine Kier. . . Det glæder os, at Kornet i Deres Egn står temmelig godt. Her hjælper det sig, undtagen Havren, som er meget mådelig. Af Hø får vi nok en 30 Læs mindre end i Fjor. 50 Læs i Steden for 80. Og her er det endda bedre dermed end i Skærbæk og deromkring, hvor

der siges, at man nødsages til at sælge den største Del af Besætningen. Der skal være dem, der på 12 Demat kun får et Læs Hø. Vil den gode Gud blot bevare os for den rædsomme Kolera, som så frygtelig hærger Hovedstaden, da må man takke inderlig og være tilfreds om og med noget mindre end ellers. . . De må dog hen og se, hvor vi er havnede. Vor Have fik vi ikke anlagt i Foråret, som det var vort Forsæt, og det var vel en Lykke, da Tørken var så hård. Vil Gud sker det vel til Efterår, og denne Tid er nok også den rette dertil — O, min Veninde! hvilken Guds Mand har vi dog her til Sjælesørger! Hvor kan han trøste, opmuntre og glæde Ånden, og opløfte Sindet mod det Evige. Det er en sand Velsegnelse for en Menighed at have slig en Præst. Da jeg var i Storde, kom jeg aldrig i Guds Hus, hvor der intet var at hente uden Ærgrelse; nu derimod længes jeg hele Ugen efter Søndagen og takker Gud i mit stille Sind for denne Forandring og Guds Velgerning. . .

Deres Dem evig tro Veninde

A. Christiane Ludvigsen, f. Lauterup.“

Den 23. Januar 1854 skriver hun til sin kæreste Eugenia på Lerskov: „At Nis er kommet til Rødding Højskole synes os meget hensigtsmæssigt. Altså lille kære Marie går til Konfirmation? Ja Du må vel sige, at Tiden går hurtig, så er den unge Skov opvokset og den gamle vil blive omhugget og blive til Aske. . . Den 12. Januar var det 30 År siden min Bedstefader døde og 20 År siden Din kære Fader gik heden. Hvor er dog den Tid bleven af, det er underligt at tænke på. Mig synes, det er kun

kort siden, at jeg red Ranke på Bedstefaders Knæ og lyttede til Fortællinger om Amsterdam og den høje Klippe på St. Thomas, som var slidt ganske glat af Skyerne. Det var den lykkeligste Tid i mit Liv. Hvorledes går det hos Eder med Foder? her er det meget knapt, og kan vi slide os igennem, er det Alt, skøndt vi har færre Kreaturer end ellers, og kun tre Heste. Faders gamle Brune fik en Kugle på Efteråret, og det var den sidste af de levende Skabninger, som han havde ejet. I forrige Uge døde begge mine gamle Hunde, Lion, som jeg alt havde i Vedsted, over 14 År gl., og den store Fidél, noget yngre. Nu er Alt dødt og borte, hvad jeg havde af Levende, og nu kommer Raden vel først til mig... Hvorledes mon det står til i Vejstrup? Jeg har ikke besvaret Rikkens sidste Brev og kan altså ikke vente Brev der fra. Det er dog meget med Madame Schmidt, hun var tre År ældre end min Fader, lever hun til Maj, går hun i sit 95de År...

Din uforanderlige

A. Christiane Ludvigsen.

Den 9. April skriver hun til Madame Mortensen... En strængere Vinter (Kosakvinteren undtagen) kan jeg ikke huske. Vi har en meget god Kælder; men tilsidst kunde jeg ikke have Mælken der for Frost, og måtte have Alt ind i vor lille Stue. Hvilken rædsom Nyårsdag! Et lignende Uvejr har vi her i mange År ikke havt. Det havde nær slået vor store Port mod Nord ind, og så Lyn og Torden. Vorherre give, at Året i det hele ikke bliver Begyndelsen lig; Floden stod den 2. Januar lige tæt op til Huset, men forløb snart igen uden at gøre mindste

Skade. En Del Får druknede i Omegnen . . . Jeg har hørt af de Lerskover, at Deres Peter og Nis fra Lerskov samtidig har besøgt Højskolen i Rødding. Det er en fortrinlig Indretning, og gi'da Forældre, som kan overkomme det, må følge Deres Exempel! Hvorledes går det Deres agtværdige Degn? Må han endnu døje Ærgrelser af Tysksindede? Nu kan de, Gudskelov! ikke drive deres Rænker og Krænkelser så vidt som til en Tid; men det forstår sig, hvo der vil synge, mangler ikke gerne Vise! Det var en rædsom Tid, Oprørstiden! og Ingenting, hverken før eller siden, har gjort et så dybt Indtryk på mig, som den Tids Hændelser. Jeg har fået Hilsen ved Rikke Bonnichsen fra Maren og Christ. Lauritzen, det går dem meget vel. Madame Schmidt går nu næstkommende 18. Maj i sit 96. År og er endnu ret rask. Den tyske Rektor, Christianes Mand, har i Kiel oprettet en stor Skole og har mange Kostgængere. Det meldte Rikke; ti jeg har ikke noget med Tyskerne at bestille.

Deres indtil Døden tro Veninde
A. Christiane Ludvigsen.

Følgende Digt har hun skrevet til sin Frænde Nis Callesen på Lerskov.

Modtag til venligt Minde, unge Ven,
og Gemmested for elskte Venners Navne
en liden Bog! — mit Ønske følger den,
Gud lad en fuldtro Ven Dig aldrig savne!

Det er en Skat, som gør i Sandhed rig!
der fryder Hjærtet, adler Sind og Tanke,
gier Mod i Livets Kamp mod Verdens Svig
og hæver Ånden over Tidens Skranke.

Er ægte Daanished det skønne Bånd,
 som ædle Ynglingshjerter sammenbinder,
 da vil den atter vågne, Styrkens Ånd
 til dådfult Liv, omstrålt af Oldtidsminder.

O, da vil Friheds Sol med himmelsk Glans
 bestråle Fædrevang og Heltegrave,
 brudsmykket Dana stå med Sejerskrans
 og Thyra fredet se sin skønne Have.

Ja gid den være nær, den gyldne Tid,
 da Sydens Rovfuglklo er stækket vorden!
 der Ende bli'r på Had og blodig Strid,
 og Fredens Palme skygger over Norden.

Når fjærnt i Fremtid dette Blad Du ser,
 da mindes og Din gamle tro Veninde,
 som længst på Jorden da ej færdes mer,
 hvis Stolthed var at kaldes Dannekvinde.

Nørre Volum, 12. Oktbr. 1859.

Til venlig Erindring af
 Anna Christiane Ludvigsen.

Den 1. Marts 1864 skrev hun et Brev til sin Fætter, Maler H. A. Kier, hvori hun klagede over, at Brevhæmmeligheden krænkes, hun tør derfor ikke skrive mere, end hvad enhver i Øjeblikket må vide, hvilket ikke bliver meget. Der er Hilsen også fra Lorenz, som hun tidligere havde skrevet om, at han ikke var af de stærke. Han døde imidlertid kort efter, Påskelørdag den 25. Marts, og nu kom det til at se sort ud for den gamle 70årige Enke, så sort som vistnok aldrig nogen Sinde. Ja der kom en Tid, da hun slet ikke var sig selv, ret en „Forargelsens Tid“, som hun skrev om Treårskrigens Dage. Påskedag, 26. Marts, skrev hun til Sønnesønnen af den gamle Farver Jens Johannsen i Tinglev: Gårdejer Jakob Johannsen i Forballum: „Med

den inderligste Bedrøvelse melder jeg Dem, at min elskede Mage igår Morges Kl. 5^{1/2} blev bortkaldt fra denne Verdens Tumbleplads til den evige Glæde. I tolv Dage led han af en Lungebetændelse, mod hvilken al Lægehjælp var forgæves. Han forestillede sig Døden fra Begyndelsen af, beholdt Taleevne og Fornuft til sidste Øjeblik. Hans sidste Ord var: „Se! nu er Himlens Porte åbnede for mig!“ I sin Sygdom sagde han flere Gange: Ak, jeg vilde så gerne have ønsket at tale min Ven Jakob Johannsen, og Du må ikke glemme at indbyde ham til mit Ærø! Da jeg ønsker dette lige så meget, så indbyder jeg Dem og Deres til på Fredag, som er den 1. April, at ledsage min dyrebare Lorenz til hans Hvilested, og derefter at tage til Takke med et tarveligt Middagsmåltid her i Huset. . . Deres oprigtig hengivne

A. C. Ludvigsen.“

Lorenz Ludvigsen var en Husmandssøn fra Brede, hvor han var født 1816. Som 11—12års Dreng var han kommen til at tjene i Præstegården og kom til at stå højt hos den gamle Præst, der ofte sendte ham med Bud og Pakker over til sin Datter, mens hun var Præstekone i Visby. Da han blev for gammel til at være Dreng kom han over at tjene hos en af Bønderne i Lunde-Randrup. Dog lod Præsten ham kun fare på Vilkår, at når hans Avlskarl giftede sig og flyttede, måtte Lorenz komme tilbage og løse ham af. Dette skete, inden Tjenestetiden var omme i Lunde, så Præsten måtte give Løsepenge for at få ham derfra. Som Præstens Avlskarl og Køresvend kom Lorenz til at hente Kristjane og hendes Gods hjem fra Vedsted i Februar 1843. Det mærkedes også snart, at hun havde fattet Godhed for den 28årige Avlskarl.

Hun havde egentlig ønsket at blive Præstekone i Brede ved at gifte sig med Kapellanen N. Ratenborg, der siden blev hendes Faders Eftermand; men det viste sig, at hun slet ikke kunde sammen med ham, og Forholdet blev da heller ikke videre godt mellem hende og hendes Søskendebarn Enke Bonnichsen, som holdt Hus for Faderen, og hendes Datter, „hendes kære Anna“, som blev gift med Nikolaj Ratenborg i Bedsted, hvis Søster Louise (1807—87) blev Præstekone i Brede. Men Præsten Ratenborg i Brede måtte i August 1845 på Embedsvegne ægtevie Ungkarl og Gårdejer Lorenz Ludvigsen af Storde til Præsteenken Anna Christiane Jessen, født Lauterup.

Knap 19 År fik de Lov at leve sammen. Folk der på Egnen så op til „Madammen i Vollum“, og „Madammens Mand“ var vel lidt af Alle. Hun var den stærke og han den milde. Efter Mandens Død, lod Enken Gården gå til Avktion, boede derefter et Par År i Ribe, men skrev derfra til Jakob Johannsen (29. April 1867): „Højstærede, kære Ven! Jeg må dog melde Dem, at jeg til Efterår (i Oktober) flytter fra Ribe, og har lejet Deres Fætters, Farver Johannsens Aftægtshus i Tinglev, til min fremtidige Bolig. Jeg kan slet ikke vænne mig til det for mig ubehagelige Købstadsliv, men længes efter landlig Frihed og Ugenert-hed.“ Hun flyttede altså til Tinglev, hvor hendes Ungdomsven, Beyer fra Harrislev, var den gamle Præst og hvis Broderdatter, Bothilde Beyer, der blev gift med Præsten Johannsen, var hendes Yndling.

I Digtet: „Mit Livs Æventyr“ giver Digterinden i kraftige Billeder en Fremstilling af sit Levnetsløb. I Brevet til Madame Mortensen i Slukefter (14. Decbr. 1851) bruger hun, som vi har set, tildels de samme Billeder, så Digtet

er vel fra samme Tid. Efter at have skildret sin Vår og sin Sommer, synger hun:

Den lange Sommer sank i Tidens Skød,
 få var de Glædesroser den mig bød,
 dog lutrede dens Torden Sjæl og Hjærte.
 Den Blomst, som trives bedst i Storm og Slud,
 Tålmodighedens Blomst blev klækket ud,
 hvis Underkraft kan lindre hver en Smerte.

Nu smiler Livets stille Efterår,
 end mangel venlig Blomst på Vejen står,
 hvis Ynde lokker Smilet i mit Øje.
 Alt er så roligt nu i dybe Bryst,
 ej vrede Bølge skummer mer mod Kyst,
 blidt smiler Fred, og glemt er Kamp og Møje.

Snart kommer Du, o Vinter sølverhvid,
 den triste Vandrers stille Hviletid
 og bringer mig den skønne Nyårsmorgen,
 da Livets Sol forklaret stiger frem,
 og Ånden vågner hist i Lysets Hjem
 at prise Gud for Alt, vel mest for Sorgen.

Denne sidste Tanke var hendes kære, stadige Tanke, dog ikke således, at hun derover glemte Livets Opgaver i Øjeblikket. Hun har i Tinglev vundet et smukt Eftermæle. Sit Værelse havde hun prydet med 24 Dannebrogsgflag og med danske Billeder af Kong Frederik den Syvende, Skamlingsbanke osv. Hun modtog gerne som Gæster Venner som Jakob Johannsen og Slægtninge fra Østerløgum, ikke at tale om Sognets og Omegnens Folk. Mange er de, der har lyttet til hendes fængslende og oplivende Fortællinger, hvorom også Svend Grundtvigs Samlinger kan bære Vidnesbyrd. Endnu mens hun er Præstekone i Vedsted eller i al Fald kort efter skrev hun

Min Spinderok:

„Det bruser fælt derude,
 kom Rok, min vante Tidsfordriv!
 lad hyle så og tude,
 her smiler Lyst og Liv.

Du skræmmer Sorg og Harme,
opvarmer venlig Blod og Sind;
ti kom i mine Arme,
lul mig i Drømme ind.

Mens travle Finger tvinder,
og Foden træder som i Dans
omsvæve slukte Minder
min Sjæl i Trylleglans.
Skøndt al Naturen stormer,
lig Hjulets Fart er Tankens Gang,
som ofte mildt sig former
til simpel, kunstløs Sang.

Du var min tro Veninde
lig Harpen bist fra Ungdoms Vår;
jeg synge vil og spinde,
indtil jeg heden går.
Ej nogen Fryd jeg savner,
o, Eders Selskab er mig nok,
og lige varmt jeg favner
min Harpe og min Rok.

Jeg Tråde spandt med Glæde
til Livets lyse Brudedragt,
til maugt et Dødningsklæde,
som længst i Muld blev lagt.
Snart spinder jeg det sidste,
et Lagen fint og hvidt som Sne,
at pryde sorten Kiste,
min egen Jordeble.

Fra Rokken Snurren lyder
ved Midnatstid lig Ånderøst,
den Dødens Komme tyder, —
de Godes Håb og Trøst,
da vil jeg Linet sømme
alt efter fromme Fædres Vis
og salig vil jeg drømme
mig ind i Paradis.

Der finder jeg de kære,
som længst fra Jorden vaudred hjem,
forladt vil Harpen være,
ej mere hentes frem.

Og støvet, stum og rusten
 min Rok vil stå i Ensomhed;
 ti Livets Tråd er brusten
 og Hånden segnet ned!"

Blandt hendes efterladte Breve findes flere fra Tinglev til Jakob Johannsen og til Madame Callesen på Lerskov. Jakob Johannsen takker hun, fordi han har gæstet hende, og den 21. Aug. 1872 skriver hun om sin Lorenz: Ak hvem der kunde forlade Verden med hans sidste Ord: Se nu åbnes Himlens Porte for mig! Gud give mig Nåde og Kraft, skønt i Svaghed at stræbe derefter, at jeg ved Banens Ende måtte findes værdig til at genforenes med ham og med de andre forangangne Elskede! Jeg tænker tidt på, hvilken Lykke og Glæde, det vilde have været for mig at have været i Deres og Families Nærhed; ti hos Dem finder jeg det, som af Alt tiltaler mig mest, nemlig Simpelt og sand uhyklet Guds frygt og en skøn, jævn Fromhed, uden Bram, men i Oprigtighed og Sandhed. Ak, jeg føler mig ofte så ene og forladt; ti i hvor venlig og forekommende mine Omgivelser er imod mig, så savner jeg dog at kunne meddele mig om det, som er mig det kæreste og mest magtpåliggende, nemlig at tale om højere Ting. Hvad er hele Verden med sine forfængelige Glæder og Lyst, ak kun et Intet, en Sæbeboble, som brister, et Stjærneskud, som farer hen uden Spor!! Men hvad der er af Gud, er evigt.

Til Madame Callesen i Lerskov, hendes kære Eugenia, skriver hun (16. Oktbr. 1873): „Tak for Dit venlige Brev, og fordi Du er tilfreds med Garnet. Jeg skriver så hurtigt for at sige Dig, at jeg hjærtelig gerne vil spinde til en Kjole for Eder Alle, Hanne og Din Sonnckone medibereg-nede, og kan tage fat på det, når det passer Eder. At

spinde Kæmt, er ikke så sent, som Du synes at tro, jeg kan temmelig hurtig spinde et Pund. Vil I have det endnu finere, kan I få det. . . En sådan Sommer som den, kan jeg ikke huske, man har jo næsten ingen Sommer havt. Jeg vil håbe, at I har fået Eders Korn bjærget, da Du ikke klager derover. Her har de fleste fået det.“ Derefter skriver hun om et overdådigt Gæsteri hos en Familie, som enten selv er i Visit eller har Huset fuldt af Gæster på længere Tid, og tilføjer: „Jeg takker min Gud og Skaber for min rolige Hytte og holder mig fra det Hele.“ Det var altså ikke den Slags Selskabelighed, hun yndede. „For vort Udkomme tør hverken I eller jeg, som så Mange desværre skal, sørge.“ Men det var sådanne Småkårsfolk, hun gerne omgikkes med og gerne vilde dele sin Formue med. Det er således sagt, at hun om Lørdagen gjorde stort Indkøb af Kød og om Søndagen lod lave Suppe, så der var nok til at mætte Mange. „Gud lad Eder Alle nyde Sundhed og Tilfredshed, som er det bedste i denne urolige Verden, og lad os med Fortrøstning håbe på en skønnere Tilværelse, når Timeglasset er udrundet. . . Jeg har plantet flere Blomster til Dig: En Asclepia, en rød og hvid Fuchsia, en Partania og andre fler, som Du (vil Gud) kan få til Forår. Dem, jeg fik af Dig, har alle blomstret “

Da hun skrev dette, var hun tæt ved de 80 År; men der var endnu mere for hende at udrette i denne Verden. Efter sine Forældre havde hun arvet Trangen, Kærligheden! Trang til at hjælpe evnerige unge Mennesker frem mod deres Mål. Hun var som Alle, der på den Vis vil gøre Gavn, ikke altid lige heldig og oplevede vel nok mer end en bitter Skuffelse ved at tage Lygtemand for

Stjerne. Imidlertid er det ikke Skuffelserne vi skal dvæle ved. Og her skal vi blot nævne én af de unge Mænd, hun fik Glæde af: Smedesønnen fra Tinglev Jeremias Christensen. Flere end hun havde lagt Mærke til hans Talent, bl. a. til at skære fint ud i Træ, og da en legemlig Lyde gjorde ham uskikket til Smedehåndværket eller lignende, kunde der ikke være nogen Fristelse til at holde ham tilbage ved dette. Ved Madame Ludvigsens Hjælp gik han til Kunstakademiet i København og blev uddannet som Billedhugger. Ham gjorde hun i sit Testamente til en af sine Arvinger. I Tinglev Kirke indmuret i den nordlige Væg, skrås for Prædikestolen, findes indsat det Billede (Basrelief), hvorved han vandt det danske Kunstakademis lille Guldmedaille. Dette Billede er en Prædiken til „Trøst i Trængsel“ og fremstiller Josef i det ægyptiske Fængsel i Færd med at udtyde Mundskænkens og Bagerens Drømme. Der sad Josef i Fængsel, skyldt for Brøde, han havde været fristet til, efter falsk Vidnesbyrd af uærlige og upålidelige Trælle, som han ikke havde villet hæle med. Men da Nøden var størst, var Hjælpen nærmest fra Gud, „der leder Kongers Hjerter som Vandbække i sin Hånd.“

Da Digterinden kom til Tinglev, var det tyve År siden den brave Farver, hendes Faders Discipel, Peter Johannsen (født 17. Januar 1771, død 4. Februar 1848) var gået til Hvile; men endnu levede hans gode Enke Kjestine Johannsen, født Lorenzen (født i Bajstrup 18. Febr. 1793, død i Tinglev 17. Septbr. 1870), Faster til Karsten Thomsens Svigerfader, den almenagtede Kroejer Johannes Bjørn Lorenzen i Frydendal. „Anna“ levede endnu længe efter den Tid, hun fik først „Hjemlov“ 28. Juni 1884. Hendes Støv gemmes i Farverens Gravsted,

og ved Siden af gamle Kjestine Johannsens Mindesten står hendes med følgende Indskrift: „Anna Christiane Ludvigsen, født Lautrup, født i Åbenrå 14. April 1794, død i Tinglev 28. Juni 1884. -- Phil. 1,23. Jeg haver Lyst at vandre herfra.“

Vort Folks Sydgrænse.

Af P. Lauridsen.

III. Den dansk-holtsatiske Grænsemark og Saxernes Indvandring i Sønderjylland.

Et Lands Kolonisation er en sammenhængende Udvikling, en organisk Proces, der har sin Basis og sine Vækstspidser, sine Hovedtropper og sine Pionerer. Bevægelsen er lovbunden; fremskudte Punkter forenes til nye Linjer og derfra sker atter nye Fremstød; det er som en Hær, der rykker frem med Sikringstropper foran sig. Den danske Del af denne Udvikling er allerede beskrevet; vi have paavist Grænserne for den sammenhængende danske Debyggelse og dens Etapper ind i Grænseskoven ned imod Ejderen; men det nødvendige Suplement hertil er en Fremstilling af Holtsaternes Kolonisation nordpaa med Størfloden som Basis og Ditmarsken som Støtteland. Denne Kolonisations Historie er hidtil yderst sparsomt behandlet. Foruden Adam af Bremen og Helmold samt de historiske Dokumenter hos Lappenberg og P. Hasse have kun nogle moderne Oversigter hos R. Haupt, D. Detlefsen, K. Jansen, Ussinger ¹⁾ o. a. Det følgende er en Sammenstilling efter

¹⁾ Lappenberg: Urkundenbuch. P. Hasse: Regesten u. Urkunden. I—II. R. Haupt: Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein. I—III. D. Detlefsen: Geschichte der holsteinischen Elbmarschen. I, K. Jansen:

disse Kilder og gør ikke Fordring paa at give andet end et hurtigt Overblik.

De nordalbingiske Saxere ere Sydvestholstens Urbefolkning og omtales allerede af Ptolomæus i det andet Aarhundrede, men alligevel begynder deres egentlige Historie ikke før Danskernes: med Karl den Stores Erobringskrige omkring Aar 800, og da nævnes baade Sturmarer og Ditmarskere, medens derimod den tredje Stamme: Holtsaterne, som selvstændig Folkegren maaske først lidt senere dukker frem i Historien. Oprindeligt har der vel næppe været nogen Forskel mellem dem og Sturmarerne (opkaldte efter Floden Sturia eller Stør). Holtsater betyde Skovbeboere, og de have faaet dette Navn ved over Størfloden at flytte ind i den store Grænseskov Isarnho, der allerede er omtalt i forrige Afsnit. Men Opdyrkningen af denne Grænseskov frembød uhyre Vanskeligheder. I fire Hundredaar vedblev den at være en vild Tunleplads for de tilgrænsende Folks Krigslyst. Indtil Aar 1000 fo'r hærgende Normannertog hen over den, i det elvte og tolvte Aarhundrede ødelagde Venderne den i Bund og Grund, ja syntes flere Gange paa Nippet til at udslette alt menneskeligt i disse ulykkelige Strøg. Rydningen gik istaa, Bebyggelsen skred kun yderst langsomt frem, gennem Aarhundreder maatte den holtsatiske Pioner dyrke sin Jord med Stridsøxen paa Nakken, og i denne Skole udvikledes han til den krigerske Hugaf, der er saa vel kendt i vor Krigshistorie.

Poleographie der Cimbrischen Halbinsel. Stuttgart 1886 (Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde. I. 8). R. Ussinger: Uebersicht der Entwicklung Nordalbingiens — Zeitschrift etc. II. Kiel 1872. R. Ussinger: Deutschdänische Geschichte. 1863.

Endnu henimod Slutningen af det tiende Aarhundrede skildrer Adam det saxiske Holstens Bebyggelse i følgende Sætninger: Først ved Havet Tedmarsgoerne (Ditmarskerne), hvis Hovedkirke er Melindorp (Meldorf), dernæst Holceterne, saaledes kaldte efter Skovene, de bebo; deres Land gennemløbes af Floden Sturia (Stør), og deres Kirke ligger i Scanafeld (Schenefeld); for det tredje de mere anselige Sturmarer iblandt dem knejser især Hamburg som Hovedkirke ¹⁾“. Af denne Fremstilling er det klart, at Holtsaterne paa Otto den Stores, ja vel endog paa Adams egen Tid (1050—75), vare bundne til Størflodens Omegn og Opland; deres Bygder naaede ikke Ejderen, endsige Slien. Kun ved urigtig Fortolkning af ubestemte Udtryk i Annalerne og hos Otherer, ved anakronistisk at skyde en langt yngre Tids etnografiske Forhold tilbage til det tiende Aarhundrede og ved slet ikke at tage Hensyn til Adams Meddelelser have ældre Forfattere troet at kunne paavise Saxernes Tilstedeværelse i Ejder-Sliengen længe før det trettende Aarhundrede. Under de givne Forhold vare saadanne Spring i den trange Udvikling nordpaa utænkelige, umulige og, selv om forsøgte, uholdbare.

Ad en Omvej fører Helmold Bevis for det samme, uagtet han siger det stik modsatte af Adam. Efter at have fortalt, at Kejser Otto den Store lagde Byen Slesvig og Landet mellem Ejder og Sli til det tyske Rige samt udnævnte en vis Marko til Biskop i Aldenburg, fortsætter han (I, 12): „Og da Freden ved Guds Miskundhed og den store Ottos Manddom var sikret alle Vegne, begyndte ogsaa Ødemarkerne i det wagriske og slesvigske Land-

¹⁾ Adam. II. 15.

strøg at fyldes med Mennesker, og der fandtes ikke længere nogen Krog, hvor man ikke saa baade Byer og Landsbyer tilligemed en Mængde Munkeboer. Og der er endnu adskillige Spor tilbage af denne tidligere Nedsættelse, især i den Skov, som strækker sig fra Byen Lutilinburg (Lütjenburg) et meget langt Stykke Vej lige hen til Byen Sleswik. Dens dybe Ensomhed og næsten uigennemtrængelige Tykskov fremviser endnu de Furer, der en Gang har tjent til Skel imellem de forskellige Lodder. Ogsaa Stædernes og Byernes Omfang kan man slutte sig til af Voldenes Beliggenhed, og ligeledes vise de Dæmninger, som ere rejste i de fleste Bække for at stemme Vandet op til Brug for Møllerne, at hele denne Skov i fordums Tid har været beboet af Saxonerne“ (!!).

Dette er Digt. Otto den Store har aldrig gjort noget Togt imod Danmark, en Marko har ingensinde været Biskop i Aldenburg, og alt hvad Helmold fortæller om den yppige Kultur i Landet mellem Lütjenburg og Slesvig, er Paahit ¹⁾ for at hæve Bispedømmet Aldenburg og Erkesædet i Magdeburg paa Hamburgs Bekostning. Den eneste Kerne, der kan pilles ud af hans Meddelelser, er da denne: I Helmolds Dage (1163—72) eller endnu i Midten af Valdemar den Stores Regeringstid vare Landstrækningerne fra Lütjenburg til Slesvig (d: det senere Provsti, Kiels Omegn, Dänisch Wohld og Berg Herred) en „næsten uigennemtrængelig Tykskov, henliggende i dyb (ubeboet) Ensomhed.“ ²⁾

¹⁾ C. Schirren: Beiträge zur Kritik älterer holstein. Geschichtsquellen. S. 48 flg.

²⁾ Da Vagrien erobredes 1143 af Grev Adolf II. af Holsten, overlod han de besejrede Vender Strøgens fra Femern Sund til den danske Grænse. Disse Egne bleve derfor uberørte af den holtsatiske Kolonisation, de gamle Forhold

Adam taler altsaa ikke hen i Vejret. Af Støregnens topografiske Historie se vi desuden, at hans Fremstilling bundet dybt i den givne Virkelighed. I Kilen mellem Størfloden og Ditmarskergrænsen træffe vi de ældste holt-satiske Kirker: Heiligenstedten ved Stør og Schenefeld, to smaa Mile nord for Itzehoe. Begge disse Kirker nævnes allerede i Begyndelsen af det niende Aarhundrede, og deres Beliggenhed betegner de Retninger, hvori Kolonisationen bevægede sig. Imod Øst arbejdede den sig op langs Størflodens Vandveje til Kellinghusen og Nortorf og imod Nord over Schenefeld til Hademarschen og Jevenstedt, støttet til det stammebeslægtede Ditmarsken. I den sidste Halvdel af det ellefte Aarhundrede var den største Del af Landet ind-delt i Sogne, men de fornyede Venderindfald (1066—1106) fejede Kirker, Byer og Torper bort af Landskabet, 600 Familier udvandrede til Harzegnene, og kun et Par Borge trodsede Ødelæggelsens racerende Magt. Med det tolvte Aarhundrede tages atter fat paa Landets Bebyggelse. Endnu Aar 1100, ja maaske endog 1140 er Heiligenstedten vidt og bredt det eneste Sogn ved Øvre- og Mellenstør, og Landsbyerne i mange Miles Omkreds i det senere Kelling-

bleve ved at bestaa lige til Albert af Orlamünde 1202 overtog Bestyrelsen af Holsten som et dansk Lydland, og det er særlig ved Dispositioner, han traf 1216, at Grunden blev lagt til det ulykkelige Folks Fordrivelse ogsaa fra denne sidste Rest af deres Fædres Jord. (Helmold I. 57, II. 4. R. Ussinger: Geschichte. S. 263). Den paafølgende holt-satiske Bebyggelse af Kiels Omegn medførte saa endelig 1225 den Grænseregulering, hvorved Levensaa formentlig første Gang blev Rigsgrænse mellem Danmark og Holsten I forrige Afsnit S. 145, 6. Linje f. n. staar ved en Trykfejl formelt, skal være formentlig, men forøvrigt grunder jeg min Opfattelse paa Undersøgelser, der ikke høre hjemme i denne Sammenhæng.

husen og Nortorf Sogne hørte ind under og skattede til denne Kirke. Efter 1140 opstaar Kellinghusen Sogn, hvis Kirke menes genopført 1154, og endnu senere Nortorf Sogn, der nævnes under Venderindfaldet 1190.

Paa den anden Udbredningslinje synes det at være gaaet bedre. Egnen laa fjærnere fra Ødelæggelsens Arne-sted, og for at værne sig selv maatte Ditmarskerne støtte deres holtsatiske Slægtninge. Hohen Aspe og Hademarschen ere meget gamle Kirker, Jevenstedt Kirke, en Mil syd for Rendsborg, er til Stede ved Midten af det tolvte Aarhundrede, og det er derfor sandsynligt, at de holstenske Nybyggere dengang ikke alene naaede Ejderen vest for Rendsborg, men endog trængte over denne Flod ind i „Vesterkrog“ (det senere Hohn Herred), hvor Kampen Kirke synes at være ældre end Aar 1200, og i hvert Fald nævnes her 1196 tyske Stednavne (Fokbæk og Brecken-torp) ¹⁾, der, saa vidt jeg véd, ere de ældste Vidnesbyrd, vi have, om tysk Bebyggelse nord for Ejderen.

Det er altsaa givet, at Holtsaternes Bygder ved Midten af det tolvte Aarhundrede omfattede den gamle Grænse-mark i to Retninger, rede til at lægge hele Landskabet ind under deres Herredømme, og den politiske Udvikling kom dem i overordentlig Grad til Hjælp. Deres Land ophørte med at være Grænsemark. Efter 1150 er Slavernes Magt brudt og Vagrien udleveret til en tysk, delvis holtsatisk Kolonisation. Dette Arbejde er næppe fortsat igennem to korte Slægtled, før Grænseforholdene ogsaa ændres imod Nord. 1202 skød Knud den Sjette den danske Rigsgrænse frem til Elben, Holsten blev et

¹⁾ P. Hasse: Regesten u. Urkunden. I. S. 104.

dansk Lydland, i det meste af en Menneskealder herskede der Fred paa den gamle Valplads, og den kraftige Nybyggerlyst, der hidtil havde været virksom østpaa, kastede sig nu med anstrængt Iver over de uopdyrkede eller tyndt befolkede Strøg langs Ejderens ovre Løb lige fra dens Udspring til Vest om Rendsborg.

Alle Kirker og alle Sogneinddelinger i dette Strøg ere opstaaede under Albert af Orlamündes og Adolf IV.'s Regeringer eller falde i Menneskealdrerne efter 1202. Efter Vendernes Besejring nævnes ikke en eneste Landsby i disse Strøg, men med det trettende Aarhundrede forandres alt. I Provstiet, i Kiels Omegn, i Neumünsters nordlige Distrikter skabes nye Sogne, der bygges Kirker i Brügge, Flintbek, Westensee, Flemhude, Bovenau og maaske ogsaa længere vest paa i Hohen Westedt, og Købstæderne Kiel og Rendsborg fremstaa ¹⁾. Albert af Orlamünde grundlagde Kapellet i Brügge efter 1204, Kirken i Flintbek 1223; Flemhude Kirke stammer fra Tiden omkring 1240, Bovenau er grundlagt af Adolf IV. efter 1227, Hohen Westedt nævnes første Gang 1227, Kiel grundlagdes af Grev Adolf mellem 1233—42, og Staden Rendsborg opstod omkring den 1199 genopførte Reinholtsborg paa Ejderøen, dens Hovedkirke omtales første Gang i Tiden mellem 1236—46, og Borgmester og Raad forekomme 1280.

Men denne forbavsende Nybyggervirksomhed standsede ikke ved Ejderen. Sejrrig overskred den Rigsgrænsen og ryddede ogsaa den danske Del af den gamle Grænsemærk: Dänisch Wohld, Berg- og Krophered, og trængte frem lige til den sammenhængende danske Bebyggelse bag Trene og Danvirke. Fra Samtiden have vi et Par Vidnesbyrd, der

¹⁾ R. Haupt auf. St. I. S. 519 o. fl. a. St.

kunne hjælpe os til at maale Bevægelsens Fart og Kraft. I en Tale, som Esbern Snare holdt 1190 karakteriserer han endnu Grænseegnene mellem Vagrien, Holsten og Danmark som en stor Ørk ¹⁾, men kun en god Menneskealder senere meddeler Kong Valdemars Jordebog ²⁾, at Kongen i den danske Del af disse Strøg, „mellem Slæ og Eydær“ har 420 „houæ“ (∴ Gaarde, Fæstegaarde). Dette er jo et meget betydeligt Antal, og den tyske Betegnelse, der ellers ikke forekommer i Jordebogen, er et Vidnesbyrå om, at disse Gaarde vare paa tyske Hænder.

Her staa vi altsaa foran det store Vendepunkt i Sydslesvigs ethnografiske Historie. Før denne Tid er der intet, absolut intet, der beviser en tysk Bebyggelse af Betydning nord for Ejder og øst for Stapelholm. Tidligere Forfattere have stirret sig blinde paa de stedlige Forhold uden at se dem i Forbindelse, i organisk Sammenhæng med den samtidige Nybyggervirksomhed syd for Ejderen; men ses det sammen, som naturligt hører sammen: Bebyggelsen af den gamle holtsatisk-danske Grænsemark fra Stør til Slien, vindes fuld Klarhed over Spørgsmaalet. Med det trettende Aarhundrede begynder nord for Ejderen den holtsatiske Indvandring, den tyske Bosættelse, Ejder-Sli-egnens Germanisering. De holstenske Bønder bane sig Vej over Ejderen og nedsætte sig paa Kronens og Kongens Almindinger som dennes Fæstere, de faa danske Standsfæller, som de træffe paa i nogle spredte og ubetydelige Torper, opsuges af den indvandrede Masse eller vige sky tilbage, og snart bærer hele Egnen et holtsatisk Præg.

¹⁾ S. r. D. V. S. 348. — — *usque ad vastam solitudinem, quæ conjungit Scelaviam, Holsatiam atque Daciam.*

²⁾ O. Nielsens Udgave. S. 105.

Denne Germanisering af Ejder-Sliegnen er sikkert en Frugt af Danmarks Storhedstid op til 1225 og Holstens Forbindelse med Riget. De nyskabte politiske Forhold havde en kort Tid mildnet Modsætningen mellem de to Folk, de holstenske Bønder skiftede ikke Herre ved at flytte over den gamle Grønseflod, ja af fiskale Grunde har den danske Statsmagt maaske endogsaa begunstiget disse vilde Skovegnes Rydning og Opdyrkning af de fremmede Nybyggere, der hørte til Riget.

Men ikke desmindre var det paa et højst farligt Tidspunkt, at denne tyske Indvandring i Sønderjylland fandt Sted. Ved Valdemar Sejrs Død løsnedes Hertugdømmets Forbindelse med Riget, og Abels Hertugæt traadte i venskabeligt og senere i afhængigt Forhold til Holsten, 1260 kom en stor Del af Ejder-Sliegnen som Pant i de holstenske Grevers Hænder, og 1288 gik de helt over i deres Besiddelse, 1313 maatte Erik Menved opgive det sønderjydske Krongods samt Retten til at udnævne Hærmand i Landet. Holstensk Adel fulgte i Kolonisternes Spor og dannede talrige Herresæder paa det gamle Krongods, hvor de omgave sig med holstenske Fæstere og Livegne, og hvor hver Ridderborg blev et Midtpunkt for tysk Sprog og Væsen. Kort efter gik Hertugdømmet helt over i Grevernes Hænder, Forvaltningen blev tysk, og Tyskheden støttedes paa alle Maader. Under saadanne Forhold kunde den holtsatiske Kolonisation slaa dybe Rødder, hævde sit nationale Særpræg og sætte sig i udelt Besiddelse af hele det omstridte Landstrøg, ja endogsaa trænge ind paa Svansø og i hvert Fald delvis sprænge den urgamle danske Befolkning paa denne Halvø.

Med Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede er den

agrarikse Erobring af Landet mellem Ejder og Sli i det væsentlige fuldbrydet. Aar 1318 nævnes alle Kirkerne i Landskabet: Jelmæk (Krusendorf), Slabbenhagen (Dänischen Hagen), Gettorf, Sehestedt, Hütten og — maaske lidt senere — Bünstorf. Ekernførde (Nystaden) opstaar søn. disse Egnens Købstad og Slesvig fortsykes. — De to Folk vare komne i umiddelbar Berøring med hinanden, de holdbare Aflejninger havde fundet Sted, og vi gaa nu over til nærmere at bestemme Grænserne for disse Aflejninger.

Uagtet der er skrevet en hel Literatur om Sprog- og Folkegrænser i Sønderjylland, er det dog ikke muligt ved Hjælp af denne Literatur alene at faa en nøje, i Enkelthederne rigtig og udtømmende Forestilling om de ethnografiske Grænselinjer, der dannedes ved den afsluttende Kolonisation i det fjortende Aarhundrede. Alle Forfatterne, dantke som tyske, bevæge sig i rent almindelige Udtryk, der kun i de groveste Hovedtræk ramme Sandheden, hvis de da ikke gaa helt uden om den. Selv hos saa ansete og skarpsindige Forskere som Werlauff, Jensen og Allen møde vi megen famlende Uklarhed. De søndre ikke mellem de forskellige Perioder, den sildigere Middelalders Forhold skydes kritikløst tilbage til den tidligere, og de slaa sig til Ro med at fastsætte Slien og en Linje fra Slesvig til Husum som almengyldig Grænselinje. Det er ikke muligt hos dem at hente Svar paa de mest elementære Spørgsmaal: Hvorlangt trængte Saxerne frem nordpaa? Hvor holdt den danske Urbefolkning Stand? Hvilke Byer bleve alt dengang blandet dansk-saxiske? etc. Det nytter heller ikke at ty til Stednavnene, da de ikke for-

tælle noget, hvor den ethnografiske Forskydning alt har fundet Sted, og ligesaa lidt vil man ved stedlige Undersøgelser nu kunne faa noget at vide. Men hvilke Midler staa da til vor Raadighed? Af disse henfarne Bondeslægter have vi kun en eneste historisk „Løvning“ tilbage: deres Personnavne, der, knyttede til Landskabets Byer og Torper, ere opbevarede i Skattebøgerne, og det er derfor vel Umagen værd at forsøge, om der kan bygges en klarere og sikrere Fremstilling op paa dem. Af den skarpsindige Jensens Skrifter kan man se, at han har havt Øje for disse Navnes ethnografiske Værd, for Byen Slesvigs Vedkommende har Dr. Sach syslet med et lignende Stof, og i ethnografisk Ojemed har jeg gennemgaaet vore ældste Skattelister fra Sønderjylland og Nordholsten for om muligt gennem et nøjere Studium af danske og saxiske Personnavne at naa det ønskede Resultat. Disse Skattelister gaa ganske vist ikke tilbage til det fjortende Aarhundrede, den ældste er fra 1438, og fra Angel og Sydslesvig haves kun Brudstykker før Begyndelsen af det 16de Aarhundrede. De give altsaa ikke Forholdene, som de vare umiddelbart efter den saxiske Indvandring, men da de dog kun ligge nogle Slægtled fra dens Afslutning, og da det ved Sammenligning frem efter viser sig, at de ethnografiske Forhold fra Aar 1500 til Midten af det attende Aarhundrede ere ualmindelig stabile, uden urolig Ind- og Udvandring og næsten uden Forskydning til nogen af Siderne, kunne vi sikkert gaa ud fra ad denne Vej at komme de oprindelige Forhold temmelig nær. — Ved denne Undersøgelse deler jeg atter Landet i Ejder-Sliafsnittet og i Stapelholm-Husumafsnittet.

I det første Afsnit staa Danskere og Holtsatere

lige over for hinanden og Spørgsmaalet er da, om deres Personnavne ere saa forskellige, at en ethnografisk Sondring kan bygges paa disse Forskelligheder.

Ved Middelalderens Slutning ere For- og Efternavnene i Landet mellem Slien og Kongeaa (udenfor Byerne) af en overordentlig ensartet Stobning og bære i højeste Grad det fælles nordiske eller danske Præg. Fornavnene falde i to Klasser. Den talrigste bestaar af Apostel- og Helgen- navne og viser, at den sonderjydske Landbo under Kirkens Paavirkning har opgivet en stor Del af de danske Oldnavne og antaget fælles-kristelige Navne som Andreas, Johannes, Jakob, Michael, Nikolaj (Negels), Peter, Paul, Stefan osv., og folkelige Omdannelser af disse. Den anden langt mindre Klasse bestaar af olddanske Navne som Bundi, Erik, Fin, Halfdan (Holden), Haken, Jost, Lagi, Knud, Sven, Tage, Tuki, Thorkel, Trogels, Vagn (Vogn) o. m. a., der ofte forekomme i stærkt udviskede Former. — Ogsaa Efternavnene falde i to Klasser. Egentlige Slægtnavne ere sjældne. Sædvanligvis dannes Efternavnet af Faderens Fornavn ved Tilføjelse af sen. Saadanne Navne indeholde altsaa intet Slægt- eller Stammemærke, men ere kun Fædre- navne (Patronymikon), og Slægt efter Slægt dannes fort- løbende, ensformige Navnerækker ved Omstilling af kun to Ord, en Fremgangsmaade, der er altfor almén-dansk til at behøve nogen videre Omtale. Uden Overdrivelse kan man antage, at mindst 90 pCt. af Efternavnene ere dannede paa denne Maade, i mange Egne af Landets Midtstrøg gaa de sikkert endog op til 96 à 98 pCt., og den nivilerende Indflydelse er saa stor, at endogsaa virkelige Slægtnavne ved Tilføjelsen af sen omdannes til simple Efternavne som Juhlén, Stensen osv. I disse Egne af-

brydes de uendelige Rækker af Hanssen'er, Jenssen'er, Peterssen'er etc. kun i Ny og Næ af et enkeltstaaende Juhl, Lund, Hjort, Iløg, Krag, Fris, Dal, Vind eller andre, der dog i de allerfleste Tilfælde ere gennemsigtig danske. I denne helstøbte Ensartethed er det umuligt at finde Fodfæste for en Inddeling ved Tværlinjer eller efter Landskaber, endsiige da for en forskellig ethnografisk Afstamning. I Angel og paa Haderslev Næs, i Gottorp Amts Hedeegne og i Tørningelehn optræde kun Varianter af det fælles-danske Grundenne, og hvis man endelig vilde drage et sondrende Skel, maatte dette blive en Længdelinje fra Nord til Syd, idet Østkystens Befolkning i det hele viser nogen større Forkærlighed for virkelige Slægtnavne end Vestens Sletteboer. Dette gælder saavel Haderslev-Aabenraa Egnen som Angel, men særlig Sundeved og Als. Dog ogsaa i disse Egne ere Slægtnavnene dannede dels af de ovennævnte fælles, dels af Folke-, Provins-, By- og Stednavne som Jyde, Fyenbo, Fyen, Laaland, Ørslbjerg, Toftlund, Mosgaard, dels af Professionsnavne som Smit, Scroder (den plattyske Form for det danske Skræder¹), Degn, Foged, Maler, Svarrer, Fisker o. l. En stor Del af disse ere selvfølgelig kun Tilnavne eller ligefremme Øgenavne.

Her er ikke Stedet til at give en hel sønderjydsk Navnebog fra Middelalderens Slutning. For at vise Forskellen mellem danske og holtsatiske Efternavne og sætte Læserne i Stand til selv at dømme meddeles nedenfor en Fortegnelse over angelske Efternavne fra Slægtleddene omkring Aar 1500. Navnene ere hentede fra plattyske Skatteiister og gengives med Registrenes Retskrivning.

¹) Mitth. Kiel. Stadtgeschichte. 1891. S. 84.

De faa Navne, der maa anses for at være af holttsatisk Oprindelse, ere mærkede med en Stjerne, og Tallene angive Hyppigheden af Navnets Forekomst.

Holttsaternavnene ere af en ganske anden Art. Forskellen ligger allerede i Fornavnet; omtrent hverander Holstener hed Claus, Ties, Marquardt, Markus, Hans eller Iven, men den egentlige Modsætning fremkommer dog først med Efternavnet. Hovedmassen af disse bestaar af virkelige Slægt- eller Stammenavne, og iblandt disse træffe vi en Mængde gode Bekendte fra dannede Kredse i Danmark (Borgen, Elers, Euers, Harthmann, Hinze, Kroll, Lindemann, Lose, Sibbern, Starcke, Tode). Kun en ringe Del er Fædrenavne, dannede ved Genitivmærket s (Castens, Detlefs, Peters), og Endelsen sen er saa sjælden, at man i 1000

Efternavne i Angel 1483—1540.

Anderssen 14	Esbensen	Jeppenssen 3
Arfast	Finnck	Jeppessen 12
Arudt 4	Fintzenn	Jeussen 14
Arst	Foged (Voged)	Jessen 3
Artssen	Ghammel	*Jebe
Beier 2	Gregerssen	Johanssen 12
Beierlund	*Greue	Jolmann
Bentssen 3	Grum	Johnssen 5
Bischof 2	Gundessen 2	Juell (Hiuel) 8
Bock 2	Hakonssen 11	Jost
Bobolt	Hanssen 16	Jurgenssen
Boke	*Harthmann	Kallsenn 2
Boiessen	Hartigessen 3	Kallessen 10
Boruholm	Hennekessen 11	Ketellessen
Brodersen 3	*Heldt	Kimer
Bruenn	Hermenssen 2	Klensmyt
Bult	Hinrichssen 3	Knudt
Bundy (Bonde) 8	Hiorth (Jurth) 3	Knutzenn 8
Dundessen	Holdenssen 3	Koes
Bunnzenn	Hollenssen,	Krak 4
Clawessen 10	Holk	Krake
Dethlefssen 4	Hoppener	Lassen 29
Diederikssen	Iwerssen 2	Laussen
Ebbessenn	Jacolasen	Lawissen 4
Erikssen	Jaspersen	Laurensen 6

og atter 1000 af Navne vil søge den forgæves. I Rendsborg Amtsregister fra 1591, det ældste jeg har havt Adgang til, findes kun det højst tvivlsomme og enestaaende Ricksehn samt een Gang Tamsen, men vel at mærke i den Del af Amtet, der ligger nord for Ejderen. Et Sammendrag af Slægtnavne efter dette Register meddeles nedenfor, og en afgørende Sammenligning mellem danske og holstenske Navne kan derefter foretages.

Bortset fra de enkelte indvandrede Holsternavne i Angel er her intet fælles. To helt forskellige Folk, hvert med sit højst ejendommelige og stærkt udprægede Navnestof, staa ligeoverfor hinanden. Her er et ethnografisk Svælg, som ingen Tolkning vil formaa at jævne, og da vi have disse Navne knyttede til Sogne, Landsbyer og Bo-

Efternavne i Angel 1483—1540.

Lax	Ottenssen	Stranssen 2
Lille	Ottzen	Stut
Locke (c: Løkke)	Oxsen 2	Sønnikssen 2
Lorossen	Pawelssen 3	Swenssen
Lund, Lunth 11	Perssen 2	Tommessen 11
Magnussen 4	Peterssen 45	Thraen
Manliksen	*Rasche	Tilessen 3
Marquartssen 4	Reggelssen 2	Torkelssen
Mathiessen 3	Rigellssen 2	Tormessen
Martenssen 2	Rnuthoued	Truwelssen 8
Martens	Rusth	Tukessen 3
Maler	Røle 3	Tunnessen 13
Mattzen 18	Schadelanth	Tuxsen 3
Mertenssen	*Schele 2	*Vogell 2
Mikelssen 18	Scomaker	Vischer
Molttzen 2	Sconing	Wetingh
Monns 2	Scroder 11	Wind
Mosegardt	Slot 3	With 5
Moug (Mau) 2	Smyt } 13	Witte
Morik	Smith }	Worm
Moller 6	Smidt }	Woth
Negelssen } 12	Sparre	*Wittekop
Nelssen }	Steffsen 2	*Wrede
Nielssen }	Stenessen	*Zarouwe
Nissen 8	Stolder	Ørsborg
Oloffsen	Storn	

pladser, er det altsaa muligt at drage en holdbar ethnografisk Grænse i Sammenstødslinjen mellem dem.

Omkring Aar 1500 er hele Landet mellem Ejderen og Kurgraven, d. e. Berg- og Kropherrerred. beboet af Holsatere. Selv i Byer med danske Navne (Nørby, Gøtheby, Boglund) er det danske Element opsuget eller forsvundet, og de faa danske Personnavne, som findes i Afsnittet, ere ikke fortrinsvis knyttede til disse Byer, men spredte ud over det hele uden nogen iøjnefaldende Regel. De udgøre end ikke een Procent af Navnestoffet og spille her

Slægtnavne i Rendsborg Amt 1591.

Alberun	Drewes	Hardeuendt
Arnus	Eckmann	Harenkroch
Arennst	Eggers	Hartigesz
Bade	Elers	Hasse
Barthuedt	Eugellhardt	Helbe
Basse	Euers	Heidebrocker
Bawmanu	Fürst	Hennigk
Beun	Garders	Hein
Berke	Gedde	Hlinzen
Bestorf	Glow	Hohu
Bier	Gloye	Holdin
Bley	Gludtmann	Holing
Blome	Glusing	Horn
Borkhorst	Goldenfeldt	Hortorp
Bork, Burk	Gossigh	Humfeldt
Borgen	Grabbe	Hundt
Borkelhop	Greue	Hannicke
Bostel	Grithbaum	Jarikstorp
Botern	Grithbom	Jous
Botling	Grothmake	Kalde
Boye	Groshe	Kerls
Braudt	Grönewoldt	Kindt
Breiholt	Guleke	Knop
Breddeke	Göttke	Kroll
Brusck	Hadenfeldt	Kruse
Castens	Hagge	Kroyer
Damen	Halcke	Kull
Danke	Halicke	Kuell
Darneden	Harbes	Kule
Detlefs	Harpes	Kuhn
Dirk	Harmens	Langmake
Dirkmann	Hardhmann	Laundans
Dose	Harders	Lenke

en lige saa underordnet Rolle som Holsternavnene i Angel.

Men saasomt vi naa Grænsen for den ældgamle, sammenhængende danske Bebyggelse forandres disse Forhold. I Arnsherred optræder det danske og tyske Navnestof Side om Side. Her er sket en virkelig Blanding, en Sammenskydning af to Folk. I Byerne Hollingsted, Ellingsted, Store og Lille Danevirke, Bustrup og Husby udgøre Skatteyderne med tyske Navne 60—80 pCt., i Selk, Skovby og Sylvested mellem 50 og 60 pCt., og de andre Byer i

Slægtnavne i Rendsborg Amt 1591.

Lentzigh	Reiholt	Stiper
Lindemann	Ricke	Struck
Lose	Rickers	Strandt
Martens	Ricksenn	Suer
Menniuck	Rohweder	Sunner
Meyer	Roleff	Suren
Moller	Ruschmann	Syde
Momme	Sager	Tamszenn
Mosser	Scharke	Tanncke
Mvnnich	Schincker	Tede
Møller	Schnede	Thøming
Neun	Schnepell	Thun
Nicke	Schlump	Timme
Nickels	Schnade	Tittke
Nohrden	Schuldorp	Tode
Nuschfeldt	Schirunn	Vagedt
Nuschmann	Schumacher	Verst
Olde	Schröder	Vierth
Offe	Schwagers	Virdt
Oszborn	Schweders	Voske
Oyser	Sipke	Volstede
Oysow	Sicke	Vosz
Paal	Siwell	Warnsholt
Pael	Sivers	Wedelmann
Pavl	Simenn	Werdermann
Peters	Speck	Wicke
Plock	Specke	Wickmann
Prigge	Stacke	Wiben
Pulst	Stæll	Wilde
Rackenn	Stange	Wise
Rathmann	Starcke	Wittmake
Ratthenn	Stæue	Wolders
Reimers	Stæuell	Wyse

Herredet, Holm, Jydbæk, Arnholt og Lyrskov, ere rent danske. I de gamle Hedegne omkring Danevirke, paa den store Valplads mellem Slesvig og Høllingsted, maa

Slægtnavne i Krop- og Bergharde i Slægtledene omkring 1500.

Baacke 4	Jebe	Plone 9
Barm 1 6	Jebenn	(Ploene)
Borm 1	Jesse 3	Rame
Banneke 3	Jonsz 3	Rana 2
Beene	Johan 3	Ratke 2
Bennu 5	Johausen	Reimer 2
Bileueldt	Jurgenu 3	Sarouw
Blender	Jordt 3	Sasse
Block 3	Kleisnick 2	Sicke 5
Brade	Kollhase	Siske
Bruno	Kolte	Siuertes
Bulde 4	Kreye (Kroye) 5	Sierick 7
Bunnigck	Kroome	Scheper
Busz 2	Kruse 2	Schroder 6
Claus (Clawes)	Kucle (Kule)	Snack 5
Carsten(s) 2	Kulpinn	Stael
Dene 2	Kyudt	Stalle
Detlefsen	Laurens	Stamer
Douwe 2	Leusche	Stampe 5
Duer	Lille	Starke
Duwe 2	Lincke	Sibbern 2
Eler 7	Luncke	Strandtmann
Eller 2	Marth 6	Stolterbeke
Engelant	{Mardt }	Stoltelei 3
Fincke 6	{Mordt }	Stornick 6
Frame(Frome(nn)29	{Mort }	Speck 4
Frese	Mattzenn	Sulschegge
Greue 13	Moller 5	Suer
Greuinck 3	Mumme 12	Tammes 4
Giotke 2	Mote	Tamses
Gossen	Meggersee 5	Tamsenn 3
Gosz	Neue 10	Timenn (Timme) 2
Gotzick 5	Nohrden	Tiede
Grimme 3	Ole	Tiette
Gulcke	Oleff	Tydemann 2
Habui 3	Olerik	Tomiuck
Hagge 4	Olderogge	Tode
Harre 3	Pais	Troye 3
Hasse	Pander	Tuncke
Hodt 2	Pappe	Vedde 2
Hollinck 2	Passeke	Vincke
Holste 3	Pavl	Vollert
Heltorpp	Peper 3	Wrage (Wroge) 3
Icke 2	Peter	Wendt 2
Juenn	Petersen 2	Wulff
Jann	Plette 5	

den holtsatiske Indvandrerstrøm have truffet paa en kun svag dansk Befolkning, og den har derfor ikke gjort Holdt, før den kom op i Højde med Slesvig By. Derimod har den ikke formaaet at overskride de Mose- og Hedestrækninger, som gaa tværs igennem Sect. Michalis Sogns nordlige Del, og bag hvilke en usvækket dansk Befolkning holdt fast paa sin Ejendomsret til Jorden. Den ublandet saxiske Bebyggelse strakte sig altsaa nordpaa til Kurgraven og Spangebæk, den ublandet danske ned til Linjen Slesvig-Skovby-Sylvested eller, for at nævne en god gammel bekendt, til Slesvig-Husumvejen, og imellem disse Yderlinjer fandtes et blandet Belte, overvejende beboet af tyske Skatteydere.

Støttet af Byen Slesvig har Tyskheden i denne Fir-kant langsomt overvældet den oprindelig danske Befolkning. Her er Skuepladsen for den første frie Nationalitetskamp indenfor Hertugdømmets Grænser, og flere Efterretninger vise, at denne Kamp har strakt sig lige ned til Begyndelsen af dette Aarhundrede. Ulrik Petersen, der skrev i den første Halvdel af det attende Aarhundrede, fortæller saaledes, at „det danske Sprog begynder lige indenfor den store Vold Danevirke, i Skovby og Husby og i de nærmeste, omkring Staden (Slesvig) liggende Landsbyer som St. Jørgen, Klensby, Moldened“ osv., og han tilføjer, at Slesvigs Beboere paa Grund af dette Naboskab for Spøg kaldes „Stjertdanskere“ (Steertdänen)¹⁾. Den her paaviste Grænse i hele sin Udstrækning gør en stedkendt Forfatter

¹⁾ Slesv. Prov. Efterretn. IV. S. 187.

²⁾ Schleswig-Holstein. Blätter 1799. II. Oversat af Gustav Johannsen i „Sønderj. Aarb.“ 1891. S. 305 flg. Det citerede Sted S. 310. Om Forholdene mellem Trene og Husum vil jeg senere faa Lejlighed til at tale. Disse Forhold har den gamle Forfatter næppe været fuldt fortrolig med.

endnu gældende i Aaret 1799. Han siger ²⁾: „Jeg skal endnu nævne Grænsen mellem de to Folkeslag. Slien og Landevejen fra Slesvig til Husum udgør Grænsen. Angel ved Slien er absolut dansk, og alle Beboerne paa den nordlige Side af Vejen imellem de to nævnte Købstæder (Slesvig og Husum) og de, som bo ved Vejen, ere ligeledes danske. De Beboere, som bo nærmest ved den sydlige Side af Vejen, ere ikke alle Tyskere, men for det meste en Blanding af begge Nationaliteter. Dette gælder især med Hensyn til Landsbyerne nærmest ved Slesvig, saasom Husby, Skovby, Danevirke“ etc. — Bedre end det her er gjort for Aar 1799, formaar jeg ikke at skildre de samme Grænseforhold ti Slægtled tidligere. Ja endnu fra 1852 faa vi et Vidnesbyrd om dansk Sprog i disse Egne, idet Pastor Augustiny fortæller, ¹⁾ at vel er det tyske Sprog i Ellingsted ligesom i Krop og Hadeby uden dansk Accent, men ikke desmindre har mange danske Udtryk fundet Indgang her, d. v. s., de ere Arv fra en tidligere Tid.

Det maa i højeste Grad beklages, at vi ikke paa samme Maade kunne forfølge de ethnografiske Forhold paa Svansø. Omkring Aar 1500 var denne Halvø næsten helt ude af Regeringens Haand. Den var Kirke- og Adelsgods, og i Skattelisterne træffes kun Byerne Borgby og Gammelby den sydvestlige Del og Ellebjerg i den nordøstlige lige overfor Kappel. De sydvestlige Byer ere allerede paa dette

¹⁾ Versuch einer Chronich des Kirchspiels Hollingstedt. Flensburg 1852. S. 29. Trotzdem, dass die Sprache hier wie in Kropp und Haddeby keinen dänischen Accent hat, haben doch manche dänische Ausdrücke hier Eingang gefunden, z. B. Fa'er, Mo'er, Bro'er, Søster, faaken (dann und wann) beten (futtern, vorkehren), Etgrön (eigentlich Attergrön, Efterslæt), Grummet, Nachgens u. s. w.

Tidspunkt helt holtsatisko, og selv i Ellebjerg træffes kun faa danske Bondenavne. Dette synes at være Regelen; thi i den noget ældre Skattebog for Slesvigs Bispestol ¹⁾ (1460) haves en Række Navnelister fra Mellemsvansø, fra Byer i Siseby og Svans Sogne, men ogsaa her træffe vi kun nogle faa Procent danske Navne. Vi maa derfor antage, at det saxiske Element allerede i det fjortende Aarhundrede har faaet Overtaget paa Halvøen, hvilket selvfølgelig ikke udelukker, at der hist og her kan have holdt sig danske Kolonier, som endogsaa kunde forplante Sproget ned til dette Aarhundrede. Ved Køb, Forleninger, Pantsættelser og Mageskifter erhvervede den holstenske Adel Jorden og nedlagde en Mængde Byer. Den frie danske Bondestand veg tilbage for det holstenske Høveri og Livegenskab og erstattedes af saxiske Fæstere og Arbejdsfolk. Derved fremkaldtes en hel ethnografisk Omvæltning paa Halvøen, men alligevel bliver der i dens indre Historie ikke liden Uklarhed tilbage, som først kan ventes fjernet ved Undersøgelser i Godsarkiverne.

Om de ethnografiske Aflejringer i Stapelholm-Husumafsnittet hersker stadig de mest uklare Forestillinger. Snart betegnes det oprindelige Grundlag som frisisk, snart som dansk eller saxisk, og mellem disse Opfattelser svinge de forskellige Forfattere frem og tilbage, hver efter sit nationale Standpunkt. En nøjere Undersøgelse er derfor ogsaa her nødvendig.

Geografisk set bestaar Afsnittet af tre meget forskellige Dele. Fra Nord kiler et højt Gestland sig ned mellem

¹⁾ S. r. D. VI. S. 475 flg.

Vesterhavsmarsken og Trenen og ender i Fremspringet omkring Svabsted og Sønderhoved; syd for Trenen ligge de stapelholmske Gestøer, omgivne af inddigede Marskenge, og fra Husum til Frederikstad strækker sig en smal Marskstrimmel: Südermarsch, der altid har hørt til Hertugdømmet i snevrere Forstand og i Modsætning til de frisiske Udlande udgjort en Del af Søndergøsherred. Ved Undersøgelsen er det nødvendigt at behandle hvert af disse tre Afsnit for sig.

I Stapelholm kan et oprindeligt dansk Folkeelement ikke paavises. Formodninger i denne Retning, i hvor sandsynlige de end kunne forekomme os, styrkes hverken ved historiske Efterretninger eller af Egnens Stednavne, og arkæologiske Gisninger have ikke hjemme i denne Forbindelse ¹⁾. Det er umuligt at afgøre, om Navne som Drage, Seeth og Beringhusen ere af dansk eller tysk Oprindelse. Seeth findes som Bynavn baade i Holsten og Sønderjylland, og det kan maaske være en underholdende Tidsfordriv at fortolke Beringhusen, Beveringhusen som Bæver-eng-huse, men det er i hvert Fald vanskeligt at faa Øje for Beviskraften i den Art Gætninger. Stapel forekommer som Stednavn i flere saxiske Egne, særlig i Hannover, og Holm er lige saa vel et nedersaxisk som nordisk Ord og findes baade som Slægt- og Stednavn i

¹⁾ Oldtidslevninger findes overalt paa Sønderjyllands Gestland, i Stapelholm som paa Sild og Føhr, men saa længe vi ad arkæologisk Vej ikke kunne opstille nationale Sondringer, er det haabløst at ville drage dette Stof ind i en Undersøgelse af Folkegrænserne i den historiske Tid. At Danskerne ere de ældste af Hertugdømmets nuværende Befolkning, er utvivlsomt, men dermed er jo ikke bevist, at disse ældgamle Minder stamme fra dem.

Holsten. (Barkenholm i Ditmarsken, Bordesholm i Holsten). I heldigste Tilfælde ere Landets Hovednavne altsaa neutrale, og Binavnene utvivlsomt af tysk Oprindelse.

Langt større Betydning har det at blive bekendt med Befolkningens Personnavne. Disse ere meget ejendommelige og adskille sig skarpt fra det Navnestof, vi hidtil have beskæftiget os med. Ved Middelalderens Slutning havde Flertallet af den stapelholmske Befolkning hverken Ætnavne som Holtsaterne eller Fædrenavne som Danskerne og Friserne. Personbetegnelsen er en Sammenkædning af to, tre, ja endog fire Fornavne, sammenholdte ved Genitivmærkerne s eller n saaledes, at det egentlige Døbenavn stilles sidst, og de første Navne vel nærmest maa opfattes som Fædrefornavne i forskellige Led. Stapelholmeren bærer ikke alene sin Faders, men ofte ogsaa sin Bedste- og Oldefaders Fornavn eller — hvor der findes et Slægtnavn — hele Faderens Navn foran sit eget. Man træffer paa Former som „Masz Hansz Jacobsz Peter“, „Peter Steckers Dirich Volchers Sohne“, „Sirich Mhulen Solin Jonns“, „Jurgenn Schrodgers Johann“, „Tadenn Clausz Jebe“ osv. Som Regel er det sidste Ord Døbenavnet, og Resten bør vel rigtigst opfattes som Genitivformer. I Literaturen er det ikke lykkedes mig at finde disse Navne omtalte, jeg kender ikke de Love, der ligge til Grund for deres Benyttelse og tør derfor ikke indlade mig paa nogen nærmere Forklaring, men bemærker kun, at selv de Navne, vi vilde anse for egentlige Ætnavne, under Brugen omstilles lige saa frit som almindelige Personnavne. Former som Johan Helt og Helt Johan, Peter Wiben og Wiben Peter afveksle, uden at jeg har kunnet faa Øje paa Grundreglen.

Nord for Ejderen ere disse ejendommelige Navne

bundne til Landskabet Stapelholm og findes renest i Syderstapel Sogn, mindre rene i Bergenhusen og stærkt blandede med Holtsaternavne i det afsides Erfde. De fremvise en saa stærk Modsætning baade til danske, frisiske og holt-satiske Navne, at Stapelholmerne umulig kunne tilhøre noget af disse Folk, det er lige saa usandsynligt, at Navnestoffet skulde være opstaaet spontant i det ubetydelige Landskab, og en nærmere Undersøgelse viser da ogsaa, at vi kun staa foran en nordlig Fremskydning af Ditmarsker-navne ud over Ejderen. I hele Ditmarsken finde vi de samme Mærkeligheder: de ejendommelige Sammenkædninger af flere Fornavne og den frie Brug eller Omstilling af Æt-navnene. ¹⁾ — I dette Navnefællesskab have vi et sikkert Bevis for, at Stapelholms Befolkning ere Ditmarskere. Dette siger J. A. Bolten ogsaa, men rigtignok med den uheldige Tilføjelse, at Ditmarskerne lige saa godt kunne stamme fra Stapelholmerne som omvendt, hvorfor han lader dem gaa op i en højere saxisk Enhed. ²⁾

¹⁾ J. A. Bolten: Geschichte von Ditmarschen. III. S. 136. IV. S. 161. Her findes nogle Navne fra Meldorp 1500 og Raadherrernes Navne i Hejde og Meldorp 1559. Alene disse ere i Stand til at vise det nøje Slægtskab og jeg hosstiller en Prøve til Sammenligning med samtidige Stapelholm Navne.

Meldorp 1559:	Stapelholm 1540:
Ties Jacobs Johann.	Henneke Lippen Claus.
Drewes Johann.	Henneke Lippen Sirck.
Mageusz Hansz Karsten.	Taden Claus Jebe.
Claus Bruhn.	Hans Elbe.
Schuddinges Frentz.	Helt Johann.
Johannes Maas.	Peter Strides Claus.
Dirckes Maas.	Boien Mhul.
Maas Ties.	Heiwn Claus.
Detlef Held.	Drewes Sirck.

Forøvrigt henvises til Skattelisterne, der indeholde endnu mærkeligere Former.

²⁾ Jeg har ikke indladt mig paa at citere, hvad andre Forfattere sigo om dette Spørgsmaal, fordi deres Vidnesbyrd.

Jeg anser det hermed for bevist, at Stapelholm har faaet sin Befolkning fra Ditmarsken, men naar dette er sket, kan ikke oplyses. Ditmarsken er ældgammelt Kulturland, dets Bebyggelse kan ikke forfølges trinvis tilbage, af en Ytring hos Adam af Bremen maa vi slutte, at Kolonisationen i det ellefte Aarhundrede forlængst havde naaet Ejderen, og det kan derfor antages, at de stapelholmske Gestøer allerede dengang ere blevne inddragne under Opdyrkningen. Denne Blanding af Gest og Marsk faldt ganske i Ditmarskernes Smag, den laa dem lige for Haanden, og det er vanskeligt at optænke noget, som i disse fjærne Tider og i en saa bortgemt Egn kunde træde dem hindrende i Vejen. Det maa anses for sandsynligt, at den saxiske Befolkning i Stapelholm ere de ældste fremmede indenfor Hertugdømmets Grænser, endog ældre end Friserne, der ellers utvivlsomt vilde have sat sig i Besiddelse af Landet.

Stapelholm led meget af Oversvømmelser i Middelalderen, særlig efter 1338, og to Marsksogne, St. Johannes syd for Svavsted og Dornebøl, der skal have ligget sydøst for Sønderhoved, gik helt til Grunde, hvorefter Befolkningen flyttede op paa Gestranden i Syd og Nord. Paa denne

er det rene Gætti. Hos Bolten: Beschreibung von Stapelholm 1777, vil man finde de ældre Meainger omtalte S. 68—71. Han tilføjer: „Es ist daher in unsern Gedanken nichts weiter übrig, als dass sie (d: Stapelholmerne) sowol wie die benachbarten Ditmarscher ihrer Abkunft Sachsen seyn müssen.... Daher scheint es auch herzurühren, dass Neokorus glaubt, wie die Stapelholmer ehemals Ditmarscher gewesen.... Soll es aber so viel heissen, als wenn die Stapelholmer eigentlich eine Kolonie der Ditmarscher wären so könnte man vielleicht eben so gut sagen, dass die Ditmarscher anfangs Stapelholmer gewesen.“

Maade skulle Byerne Seeth og Drage i Stapelholm være opstaaede, og herfra hidrører sikkert ogsaa den saxiske Befolkning i Randbyerne Ramsted, Svavsted, Hude, Süderhöft, Fresendelf og Holbøllhusen. Ganske vist ligge disse Byer paa den „sønderjydske“ Gest, nord for Trenen, og det er umuligt at oplyse noget om deres ældre Beboere, men ved Middelalderens Slutning vare de beboede af Saxere, hvis Navne have et stærkt stapelholmsk Anstrøg; af den slesvigske Biskops Skattebog kan man se, at deres Erhvervsliv særlig var bygget paa Trenens Marskenge, og det er derfor naturligt at henhøre deres Indvandring til de store Forstyrrelser, som traf disse Egne og tvang Befolkningen op paa højere liggende Strøg. Ligeledes har Bispeborgen i Svavsted, der opstod efter 1268, sikkert bidraget sit til at samle en stærkt blandet Befolkning i dette Strøg, ¹⁾, særlig da Svavsteds nordlige Omegn tidligere var en eneste Skov og kun kan have huset en meget ubetydelig dansk Befolkning før Bispeborgens Anlæggelse.

I Südermarsch træffe vi et helt nyt Navne- og Folkestof. Som langs hele Gestranden op til Vidaa er det en Blanding af danskfriske Elementer, rystede sammen paa en saadan Maade, at Sondringen har sine Vanskeligheder. For nylig har jeg underkastet disse Forhold en vidtløftig Drøftelse i „Historisk Tidsskrift“, og jeg skal her kun minde om Hoved-

¹⁾ Scrp. r. D. VII. S. 456, 464. Svabstedbogen. Tingsvidne Nr. 7. H. N. A. Jensen: Kirchl. Statistik. S. 624 flg. Traps-Statistik S. 610. A. D. Jørgensen: Bidrag til Danmarks Historie i Middelalderen. S. 68. Svavsted Amsregnskab 1589. De hyppigste Efternavne ere: Bars, Becker, Burg, Boesz, Dilues, Drewes, Fusz, Fruwens, Holmes, Hase, Mhul, Mordt, Raleff, Stein, Stecker, Sager, Wulff etc. Nogle Frisernavne og en Del danske paa en (Clausen, Hansen, Jensen, Jessen, Lassen, Nissen, Tomsen etc) forekomme ligeledes.

punkterne uden at komme tilbage til den egentlige Bevisførelse. ¹⁾ I den tidlige Middelalder strakte den sammenhængende danske Bebyggelse i Vestslesvig sig til Gestranden, helt ud til Vesterhavet eller til de uindligede Marsksumpe, der med Højvande overskylledes af dette Hav. Stednavnene i deres oprindelige Former vise dette med stor Klarhed. Mellem Husum og Læk findes i den yderste Gestrand saa danske Navne som Skovby (Skobøl), Lund, Hattastath (Hatsted), Ørnshoved (Arnshöft), Brethæstath (Bredsted), Ridderup, Lund, Søholm og Enge. I disse „friske“ Strøg findes end ikke en eneste Kirkeby med utvivlsomt frisisk Navn, begge Herrederne bære i hele Middelalderen rent danske Navne (Nørregøs- og Søndergøsherred), og kun Byer af underordnet Rang have frisiske Navne (Hockensbøl, Wobbenbøl, Sterlebøl, Tedebøl, Addebøl, Efkebøl). Dette beviser, at Danskerne vare de første paa Pladsen, og at Friserne ere yngre Indvandrere.

I min ovennævnte Afhandling indskrænkede jeg mig til at belyse Egnen mellem Husum og Læk, men Sagen kan forfølges endnu videre. Paa Gestøen Risummoor, der hørte til Udland, fandtes, før de forstyrrende Oversvømmelser, Kirkebyerne Dedesbøl, Risum, Lindholm og Langsundtoft ²⁾ (det senere Niebøl). Af disse er det vestligste, Dedesbøl, frisisk, Risum er tvivlsomt, men det vil

¹⁾ Historisk Tidsskrift 6. Række IV. 1893. S. 318 flg. Rigtigheden af min Opfattelse indrømmes, hvad Gestranden angaar, nu ogsaa fra tysk Side. See: Petermanns Mittheilungen. Gotha, Oktober 1893, hvor der findes en Anmeldelse af Dr. R. Hansen.

²⁾ Nordfriesland im Mittelalter von Dr. A. L. J. Michelsen. Text S. 94, Anm. 3. Urkundenbuch Nr. 7. Han paaviser at Langsundtoft er en Fordrejelse og forklarer Navnet af det lange Sund, hvorved Byen laa.

være meget vanskeligt at overbevise nogen Dansk om, at de to sidste Navne ikke skulde tilhøre vort Sprog og kun dette. I Risummoor finde vi desuden Stednavne som Troldbøl, Klokris og Mosehus, ved Middelalderens Slutning ere Skatteydernes Navne stærkt isprængte med danske Former, endnu Aarhundreder senere taler Befolkningen begge Sprog, og den naturligeste Forklaring er da, at denne Gestø oprindelig har været beboet af Danskere.

I Viddingherred findes Antydninger af det samme. I Kong Valdemars Jordebog kaldes det Horsæbyhæræth efter Kirkebyen Horsæby (senere Horsbøl). Hvis denne Form af Navnet var indskrænket til Jordebogen, kunde den maaske opfattes som en urigtig Danisme, men alle middelalderlige Dokumenter, ¹⁾ danske som tyske, har den, selv de holstenske Grever skrive Horseby, og vi kunne derfor ikke være i Tvivl om, at dette er Byens og Herredets oprindelige Navn. Ligeledes synes Neukirchen at have faaet sit tyske Tilsnit ved en tilsvarende Fordrejelse af et oprindelig dansk Bynavn, idet den i et Dokument fra 1314 kaldes Nykerby a.: Nykærby. ²⁾

Det kan ikke være frisiske Folk, der have fundet paa disse Navne; de staa som danske Spor i Udlandenes

¹⁾ Michelsen anf. St. Urkundenbuch Nr. 9, 22 og Bilag I. S. 283. Aar 1333 „Eth Breff af Menighedt i Pilworomherret, Bokingherret, Horsbyherret, at the loffue etc. 1343. Item theris Breff af Pylewerm Herret oc Horsebuy Herret, at gifue etc. Item similis litera de provincia Horsebuyherret. 1359. Omnibus presens scriptum cernentibus Consules, ceterique meliores Horsbyhæræth inhabitantes, totaque Communitas ibidem, Salutem etc. 1411. Hertuginde Elisabeth pantsætter Udlandene og Slottet Tønder „mit Horsbüherde, mit Bokingherde“ etc.

²⁾ Jensen anf. St. S. 539. Sml. Morkær, fortysket Morkirchen, Ravnkær, Rabenkirchen, Rørkær, Rohrkirchen.

Topografi; de bevise, at selv paa disse Udlandsøer maa Friserne ved deres Indvandring have truffet danske Byer og en dansk Befolkning, og de tvinge os til at se de ethnografiske Forhold paa Frisergrænsen i en hel ny Belysning. Danskerne have ikke trængt Friserne tilbage, i hvert Fald ikke før i den allernyeste Tid; nej, tværtimod have disse kilet sig ind imellem hine i de tyndt befolkede Marsk- og Gestegne langs Havet, og ved deres medbragte Kendskab til Digevæsen, ved deres Overlegenhed i den ingeniørmæssige Behandling og Afvanding af Marsken og de derved indvundne økonomiske Forspring overvældet den oprindelige Befolkning. Det betydelige Kontingent af Danskere og Dansktalende, der nu findes f. E. i Norddelen af Vidding (Horsby) Herred er ikke, saaledes som man almindelig antager, udelukkende af moderne, men tildels endog af ældgammel Oprindelse.

Nordfrisland udenfor Ejdersted, Nordstrand med Halligerne og maaske Føhr ¹⁾ er ved Middelalderens Slutning beboet af et frisisk-dansk Blandingsfolk, der imod Øst forsvinder i den danske Befolkning uden tydelige Grænser, saaledes som det naturligt maatte forme sig ved yngre Lags Indtrængen i et ældre Folkelegeme. Den nye Indvandring trængte frem saa langt, den fandt Existensbetingelser, den formaaede at give Marskegnene og Gestranden et nyt ethnografisk Præg, men taber sig hurtigt bag denne og naa'r kun som en betydningsløs Imigrantbølge (ved Gaardkøb, Giftermaal etc.) frem til Sognene Østenfjeld, Svesing, Olderup, Fjold, Hjoldelund, Læk Sogns østlige Del og Byerne i Kærherred.

¹⁾ Brugbare Skattelister fra Føhr have ikke staaet til min Raadighed.

Disse Aflejringer kunne paavises og forfølges ved Hjælp af Personnavnene i Datidens Skattelister. Forskellen mellem danske og frisiske Navne ligger dels i For-, dels i Efternavnene. Som vi have set, opgav Danskerne for største Deel: Oldnavnene og antog Helgennavne i Steden; Friserne fastholdt derimod Urformerne om end i stærkt afslidte Skikkelser; og herved skabes en meget iøjnefaldende Forskel. ¹⁾ Som Efternavn benyttede begge Folk hovedsagelig Fædrenavne, og disse dannedes i Frisisk enten som i Dansk ved Tilføjelsen *sen*, eller endnu hyppigere ved særegne Genitivmærker paa *ing*, *ens*, *en* og *s* (Payingk, Tetens, Eggen, Peters). I Grænseegnene er det derfor muligt ved Hjælp af disse Navne at drage holdbare Skel mellem de to Folk. Fra Mildsted til Stedsand, Klægsbøl og Aventoft behersker det frisiske Element Marskegnene og Byerne paa Gestranden, men svækkes hurtigt østpaa og forsvinder omtrent sporløst øst for Linjen Mildsted-Horsted-Dreisdorf-Goldelund-Stadum-Læk-Sønder Lygum. Alt dette findes nærmere udviklet og begrundet i min ovennævnte Afhandling, og her skal jeg kun, for lidt nærmere at belyse de udviklede Forhold i det tredobbelte Grænse-afsnit Stapelholm-Husum, gøre et Par Tilføjelser.

¹⁾ De almindeligere frisiske Fornavne ere ved Middelalderens Slutning følgende: Adde, Agge, Ammick, Ase, Babe, Backe, Bane, Broder, Boyge, Bole, Dede, Düye, Ecke, Edo, Edelef, Emo, Ese, Follich, Frodde, Frouwe, Gunne, Haye, Harre, Harke, Hemme, Hummer, Hun, Ide, Inge, Kircke, Leue, Ludde, Lübhe, Lüt, Mamme, Melef, Menek, Mert, Mumme, Namen, Nomen, Nompne, Obbe, Ocke, Ode, Olde, Payge, Pebe, Po, Pon, Poppe, Rickmer, Redlef, Renlich, Roewert, Sibbe, Sibbern, Sirick, Süster, Süncke, Tete, Thietlef, Toncklef, Ubbe, Ude, Uldi, Uwen, Vedder, Wobbe, Wunke, Wirick etc.

Befolkningen i Trekanten mellem Hollingsted, Husum og Svavsted betegnes sædvanligvis som Frisere. Allerede i Knytlingasaga siges: at Hollingsted ligger paa Grænsen af Frisland, „à Frislandi“, og hvis man vilde samle alle den følgende Tids Vidnesbyrd i samme Retning, blev det en artig Liste. Ikke des mindre ere de værdiløse til Hobe. Forfatterne have ikke havt noget virkeligt Kendskab til Forholdene, men talt hen i Vejret. Den første, der traadte op imod disse Fabler, var Matthias Boëtius, som skrev 1623, men hans Ord ere gaaede upaaagtede hen. Han siger ikke alene, at Friserne kun bo paa Vesterhavsøerne og langs Kystranden, at Spor af det frisiske Navn ikke genfindes i nogen Landsby fjernere fra Kysten, men han siger endogsaa, at de enten have opbygget eller efterhaanden bemægtiget sig Bredsted, Hatsted, Skobøl, Mildsted, Rødemis, Rantrum og andre Byer langs Kyst- randen. ¹⁾ Disse Udtalelser af en egnkendt, frisisk Skribent, der fører os 300 Aar tilbage i Tiden og ikke er behersket af den senere Tids nationale Fordomme, har den største Betydning. Friserne ere ikke Urindbyggere i de store Gestbyer ved Havet, tvertimod, de have kun efterhaanden bemægtiget sig dem.

Men netop for Rødemis, Mildsted og Rantrum have vi et endnu mærkeligere literært Vidne hundrede Aar ældre, og det taler et ligesaa tydeligt Sprog. I

¹⁾ M. Boëtii Cataclysmus Nordstrandicus. Slesv. 1623. S 31. „Nec ullus pagus a littore remotior, ubi frisici nominis extet vestigium. . . . solæ insulæ regionesque maritimæ homines habent Frisios.“ S. 59 fortæller han, at Friserne „aut exstruxere, aut paulatim occupaverunt in extrema continentis margine — . . . Bredstadium vicum, Hadstadium, Schubyllum, Milstadium, Rademessum, Randerumum, pagosque alios, littori conterminos.“

Svavstedbogen findes under Aar 1512 et Kirkevidne ¹⁾ fra Mildsted Sogn om den virkelige eller sande Grænse mellem Rantrums, Mildsteds og Rødemis's Bymarker paa den ene Side og de lige overfor boende Friseres paa den anden Side. Sognebefolkningen selv opstiller en saavel administrativ som ethnografisk Modsætning mellem disse Gestbyer (hvortil Südermarsch hørte) og Ejdersted. Frisernes Marker strakte sig til en „Flod“ ved Navn „Milde“, et af uindligede Marsksumpe omgivet Vandløb, der i den ældre Middelalder sendte en Del af Trenens Vande til Heverstrømmen og adskilte Ejdersted og Lundebjerg fra Søndergøsherred. Øst for dette Vandløb begyndte Mildsted Sogns Jorder; men hvilken Befolkning ejede disse Jorder, naar den selv kunde opstille Friserne som en Modsætning til sig? — Dette lære de samtidige Skattelister os. Hele Rødemis og en Del Beboere i Rantrum hørte til Svavsted Bispegods. I et Amtsregister fra 1589 opføres i hin 48, i denne 41 Skatteydere, hvoraf henholdsvis 16 og 9 have frisisk farvede Navne, medens Resten er lige saa dansk som i Sundeved eller Angel. I Mildsted By og den her-

¹⁾ Svavstedbogen. Kirkevidne fra Mildsted 7/11. 1512. Nr. XXX. Originalen findes ligeledes i Arkivet. Ved Kirkestevnet spurgtes „de gemenen Karspellude van wegen der Schede desz werlicken Rechtes twuschenn den Veldtmarcken van Rantrem, Mildstede vnd Rademise ensz delsz vnd den Fresen, dede int Suden gegen en auer wonen, andern deils: Da hebben de huszgeseten vnd oldesten, de do thor Kercken wharen, sick endrechtigen besprochen und gesacht, datt de van sodaner schede wegen, nicht anders van ehren olderen gehörett hebben, vnnde dar ok nicht andersz van weten, menn datt ehn vloeth, genömett de Milde, isz sodane schede, vnd twischen Rantrem vnd desz Herrn Bischuppes Schwauesteder werlicken Rechte, isz de becke de schede.“

tugelige Del af Rantrum er det frisiske og det danske Element omtrent lige stærke (omkring 1540—48). Skatteydernes Navne have det samme Præg som i de øvrige dansk-frisiske Grænsebyer nordpaa: nogle Efternavne paa ingk, ens, en og s bryder den velkendte Ensformighed af Navne paa sen. Her er et mere eller mindre stærkt frisisk Islæt i et dansk Grundvæv, og det kan kun højst uegentlig siges, at Friserne paa dette Tidspunkt have bemægtiget sig disse Byer.

De samtidige Kilder tillade, at der gøres Prøve paa Rigtigheden af denne Opfattelse. I Witswort og Koldenbüttel, de frisiske Nabosogne hinsides Milde, findes kun udprægede Frisernavne paa en og s; i Ramsted, der ligger syd for Grænsebækken mellem Hertugdømmet og Sct. Peters Stift, kun saxiske Navne, og i Byerne Ipersted, Rosendal og Oldersbæk, der vel høre til Mildsted Sogn, men ikke have Marskjorder og ligge tilbagetrukne fra Gestranden, kun danske Navne med et enkelt isprængt frisisk. Gestrandens Byer, der ejede og dyrkede Südermarsch, vare beboede af et dansk-frisisk Blandingsfolk, som var sig den ethnografiske Modsætning til de rigtige Frisere bevidst. Men da selve Südermarsch en tidligere Tid havde været beboet, og da man af de bevarede Stednavne (Haykebøl, Eddensham, Addebøl) kan se, at den har huset en frisisk Befolkning, maa man slutte, at denne, da det blev den for vaadt i Marsken, er flyttet op i de danske Gestbyer og fremkaldt den blandede Befolkning efter Manddrenkelsen 1362.

Tilbage staar endnu kun Ostenfjeld Sogn. Om Kirkebyens Befolkning fortælles, at den skal være indvandret enten fra Østfrisland eller Venden omkring Aar 1400.

Saavidt jeg ved, er det Lass, der først har bragt denne Krønike paa Tryk 1752; selvfølgelig begrunder han den slet ikke, han siger blot: „man vil sikkert vide,“ men ikke des mindre synes Sagen dermed slaaet fast for Tid og Evighed og optages samvittighedsfuldt i ethvert topografisk Værk over Egnen. ¹⁾ Imidlertid have vi heldigvis en Liste over Sognets Skatteydere fra Aar 1438, altsaa fra det samme Slægtled som den formodede Indvandring, og den er aldeles ødelæggende for Lass' Fabel. I Østenfjeld By med Rott findes end ikke eet Navn, som ikke har hjemme enten i den danske Del af Hertugdømmet eller i Stapelholm (de ikke-danske Navne ere Drewes Otten, Peter Iwenns og Tymme Busch), og i Sognets øvrige Byer: Vinnert og Wittbæk, træffes det samme danske Navnestof som i Nabosognene nordpaa, isprængt med enkelte frisiske eller saxiske Indflytternavne. ²⁾

¹⁾ J. Lass: Sammlung Husumscher Nachrichten. 1752. II. S. 110. „Welcher Nahme (Mildstedter Osterfeld) dann beyhalten worden, als einige Leute aus Ostfrizland daselbst sich niedergelassen und der Gegend sich angemastet haben sollen. Man will sicher wissen, dass von solchen Leuten die Anno 1400 angekommen, alda eine kleine Kirche nebst Thurm zu erst 1407 dem Apostel Petro zu Ehren erbauet.“ Se: Jensen Kirchl. Statistik. S. 603. Traps Statistik. I. S. 241. R. Haupt auf. St. S. 487.

²⁾ Da Navnene i Skattelisterne 1438 ere abbrevierede, meddeles her en Fortegnelse over Skatteyderne fra 1548; paa Grundlag af det tidligere sagte, vil det være Læseren muligt at skelne mellem Navnene fra de forskellige Folkeslag.

Ostenuolde:	Peter Laurensen.
Johan Jepsenn.	Peter Hennicksenn.
Peter Clawessenn.	Tomes Martenn.
Claus Marquartzenn.	Hanns Martenn
Hans Petersenn.	Ties Marquartzenn.
Peter Martenn.	Peter Lassen.
Marquart Martenn.	Asbarn Arnatsenn.
Jurgen Carstenn.	Marquardt Heldt.

Sognets Hovedby har altsaa allerede i Middelalderen modtaget en Del saxiske Indvandrere, der medbragte den holstenske Byggemaade og det plattyske Sprog, og Sognets hele Beliggenhed mellem saxiske og frisiske Egne, i sin Samfærdsel henvist til de tysktalende Købstæder Slesvig og Husum, har i høj Grad fremmet dets sproglige Denationalisering. Naar denne er foregaaet, kan ikke oplyses, men alt, Person- som Stednavne, bevise, at vi her have med en oprindelig dansk Befolkning at gøre. Bynavnene Østenfjold ¹⁾, Vinderuth ²⁾ (Vinderadt, Vindert, Vinnert,

Las Tamssenn.
Marquardt Iwenn.
Johann Juell.
Claus Ties.
Las Petersen.
Nis Lassen.

Rott.

Jurgenn Matzenn.
Hanns Juell.
Henrickes Iwenn.
Vinderde.

Hanns Tamssenn.
Mickel Tamssenn.
Annecke Tamses.
Gerdrut Laurenses.
Renninck Juell.
Jons Tamssenn.
Claus Carstenn.
Peter Tamssenn.
Peter Clawssenn de olde.
Junge Peter Claussenn.
Peter Lassens Kinder.
Hanna Marquartssenn.
Tomes Helt.
Hanns Carstenn.
Peter Sirck.
Marquart Lassen.

Bo Tamssenn.
Ties Marquartssenn.
Peter Helt.
Peter Brodarsenn.
Henninck Hanssenn.

Witbecke.

Marquardt Petersenn.
Jurgen Wobbinck.
Laurens Ingwerssenn.
Jons Ingwerssenn.
Claus Marquartseun.
Peter Hennicksenn.
Peter Iwenn.
Hanns Marquartzeun.
Lauwes Tammes.
Peter Dauwe.
Tammes Tymme.
Hanns Matzenn.
Peter Jenssenn.
Tammes Jenssenn.
Peter Matzenn.
Tammes Johannsenn.
Jurgen Matzenn.
Marquart Vedderssen.
Jurgen Peterssenn.
Tomes Marquartzenn.
Peter Malgatzenn.

¹⁾ Reg. cap. Slesv. 1352—1407. De bonis in Ostenfjold. In Ostenfjold 8 modios siliginis. Item in Osterfjæl 18 sterling etc. Script. rer. Dan. VI. S. 574, 575, 577, 584. Ligeledes i VII. Bind. S. 285, 474, 503.

²⁾ Schleswig-Holst. Landesberichte. II. S. 231. — Protocollenu der ... gemachten abscheide 1619. Rigsarkivet.

Vinderim) og Vedbæk (Wittbæk) ere danske og skreves i deres danske Former i Middelalderen; forskellige Høje bevarede danske Navne lige ned til dette Aarhundrede (Femhøje ¹⁾, Sundsbjerg), og i Hollingsted betegnedes Trenens højre Bred α : Østenfeld Sogn, som Danskersiden. ²⁾ Dr. Jensen, hvem vi skyldte denne Oplysning, tilføjer rigtignok, at Plattysken hersker i Ostenfeld „von undenklichen Zeiten“, men da Hollingsted, som vi have set, først kan være bleven plattysk i det trettende til fjortende Aarhundrede, og da Beboerne derefter vedvarende kunde betegne Østenfeld som dansk, synes de „utænelige Tider“ kun at være en ilde anvendt Hyperbol af den højtagtede Forfatter.

Hermed er vor Undersøgelse til Ende. Efter at have syslet med denne brogede Grænseegn og dens stærkt schatterede ethnografiske Aflejringer, kommer man uvilkaarlig til den Overbevisning, at ogsaa denne Del af Hertugdømmet har udgjort en gammel ubeboet Grænsemark og først i en forholdsvis sen Tid faaet sin Befolkning. Stapelholm betyder vel nærmest Grænseholm, og i den ældre Middelalder var Svavstedegnen Skov og Krongods (d. v. s. Ahminding), der senere gik over til den sønderjydske Hertug som hans „Andel“ af samme. (*Bona nostra in Sundergossharde, que dicuntur Andæl, integraliter*). Den ældre danske Bebyggelse

¹⁾ Schrøders Topografi over Slesvig.

²⁾ Jensen: Kirchl. Statistik. S. 603. Auf eine vormals hier gewesene dänische Bevölkerung deuten die dänischen Benennungen der alten Grabbügel, z. B. Femhøj u. s. w., auch dass man in Hollingstedt das rechte Treenufer als die Dänen-Seite bezeichnete, während doch im Kirchspiel Ostenfeld vor undenklichen Zeiten das Plattdeutsche herrschend war.

er standset foran disse Naturhindringer: Vildmosen langs Treiaa og Skovtykningerne og Sumpene omkring Svavsted. Det er muligt, at der oprindeligt har været en ringe dansk Befolkning i Svavsted By, men det kan ikke bevises, og i det femtende Aarhundrede eller paa det Tidspunkt, da vi kunne forfølge de ethnografiske Aflejringer, er Treuen og Svavsted Skove vort Folks Sydgrænse.

Oversigt over historisk litteratur fra året 1892 vedrørende Sønderjyllands historie.

I.

L. F. A. Wimmer. Sønderjyllands historiske Runemindesmærker. Festskrift fra Københavns Universitet i Anledning af Deres Maj. Kong Christian IX's og Dronning Louises Guldbryllup. Kbh. 56 s. 4°.

Den som sprogmand og særlig da som runeforsker så berømte professor W. beskæftiger sig her med en række syd-slesvigske runestene, som han deler i to grupper: Den ældre og den yngre Vedelspangsten og Hadeby- samt Dannevirkestenen. Begge de to Vedelspangstene er rejst over en kong Sigtrygg, der fældedes i midten af det tiende årh. De har særlig interesse ved at godtgøre, at svenske vikinger c. 900 har grundet et rige i Østersøens inderste vig, der var af megen vigtighed, da handelsvejene til Flandern gik over Slesvig. Disse svenske vikingekonger kom under tysk overhøjhed. Men da de stræbte efter at udvide deres magt mod nord, blev de overvundne og deres rige undertvunget af Gorm den gamle og hans søn Harald Blåtand.

De to andre runestene er rejst over et par af den danske konge Sven Tveskægs tapre krigere, der faldt, da denne konge belejrede Hedeby (Slesvig), hvor Svenskerne efter prof. W.'s mening påny havde sat sig fast i slutningen af det 10. årh.

H. Olrik. Biskop Valdemar og den danske krone (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Hist. 1892. S. 342—84.)

Ovenstående bidrag til den i forvejen ret fyldige litteratur om den oprørske bisp er fremkommen som en kritik af dr. Godts afhandling „Bischof Waldemar von Schleswig und die Cistercienser von Guldhalm“ (se den tidligere fortegnelse), og ved en fornyet, grundig gennemgang af bispens historie er det efter

vor mening fuldstændig lykkedes forf., at vise det grundløse i dr. G.'s overdrevne mistillid til kilderne, samt at klargøre det urimelige i dennes synsmåde af bispens som en forkæmper for Sønderjyllands selvstændighed, nltså som en slags for tidlig født Slesvig-Holstener. Undersøger man derimod, hvad der efter forf. mening gav anledning til striden mellem bispens og hans unge frænde, den senere Valdemar Sejr, vil det vise sig, at han ikke ret vover at give noget afgørende svar, men holder sig til udtryk som „det kan tænkes“, „måske“ o. l. (s. 354). Skylden derfor ligger dog ikke hos dr. O., men hos kilderne, der her som på så mange punkter af vor ældre historie, nok lader os se hvad der skete, men ikke hvorfor det skete.

G. Godt. Untersuchungen über die Anfänge des Herzogtums Schleswig. II. Th. (Jahresbericht d. kgl. Christianeums zu Altona. 1891--92. S. I--XVIII. 4°.)

I modsætning til 1. del af sine undersøgelser holder dr. G. sig her udelukkende til hertugdømmets indre historie og statsrettlige forhold og giver en i sin helhed tilfredsstillende om end temmelig skitseret fremstilling af: Krongods og fyrsteligt arvegods; skatter, indkomster og forvaltning; krigsvæsen, retsvæsen og lovgivning; adel og gejstlighed; samt endelig nogle „almindelige bemærkninger“ om hofhold, residents m. m. Enkelte mindre rigtige opgivelser findes vel i skriftet, trods den ikke ringe flid forfatteren har anvendt på sit arbejde, og uden at gå ind på en nærmere kritik, må det være nok at gøre opmærksom på uholdbarheden af den sandsynlighedsberegning, hvorefter forf. tror at kunne anslå tallet på hertugdømmets ledingsskibe til c. 50. Dette er sikkert altfor lavt, og en gammel vistnok pålidelig opgivelse anfører da også 130.

A. D. Jørgensen. Kong Kristian II på Sønderborg. (S. Å. 1892. S. 241—75.)

D. Schäfer. Zur Geschichte Christian III. (S. H. L. Z. 22. Bd. S. 477—504.)

Af de nulevende tyske historikere må prof. Sch. ubetinget siges at være den, der er bedst hjemme i vort fædrelands historie, hvortil han har ydet adskillige værdifulde bidrag, bl a. nu for nylig et større værk om Fredrik I's og Kristian III's historie. Nær til dette knytter sig ovenstående afhandling, hovedsagelig bestående af aktstykker, der belyser forholdet mellem Kr. III. og flere af Tysklands protestantiske fyrster. Interes-

santest og af mest betydning for Sønderjyllands historie er dog en „memoire“ forfattet af kongens kansler, hvori der undersøges, på hvilken måde man bedst kan holde riget sammen efter kongens død. Det hedder da bl. a.: Besynderlig vil det være til megen nytte om kgl. majestæt. . . i al måde vil stræbe og trakte efter, at det hemmelige, skjulte, gamle og nedarvede had og avind mellem de to nationer, Danske og Holstenere, må plat udryddes.

E. Michelsen. Eine Salvaguardia des Groszen Kurfürsten für die Pastoren zu Friedrichstadt vom 13. Oktober 1658. Ein Beitrag zur Geschichte des Kriegs 1657—1660. (S. H. L. Z. 22 Bd. S. 287—96.)

Forf. giver som indledning en oversigt over krigens ødelæggelser, der tilfulde viser, at et sådant værnebrev nok kunde gøres nødvendig i disse tider. Om deres hyppige forekomst vidner det også, at de næsten altid var trykte blanketter, der udfyldtes ved given lejlighed.

J. Ottosen. Et bidrag til kundskab om stemningen i Holsten og Slesvig 1813. (S. Å. 1892. S. 158—59.)

A. Wilde. Fra Krigen i 1848—49. Kbh. 190 s.

Deltog i krigen som ung marineløjtnant og giver en morsom skildring af sine forskællige farter.

W. von Siemens. Lebenserinnerungen. Berlin. 317 s.

S., den bekendte elektriker, trådte som tekniker i den slesvigholstenske regerings tjeneste og anlagde som sådan blandt andet de for os så skæbnesvangre batterier ved Ekernsørde.

G. Rümelin. Aus der Paulskirche. Berichte an den Schwäbischen Merkur aus den Jahren 1848 und 1849. Hrsg. und eingeleitet von *H. R. Schäfer.* Stuttgart. XI + 259 s.

Det slesvig-holstenske spørgsmål på den tyske rigsdag behandles navnlig s. 31 ff, 68 ff. og 84 ff

Ernst Moritz Arndt zur schleswig-holstein'schen Frage.

Mitgetheilt von *R. Doebner.* (Historische Zeitschrift. Hrsg. von H. v. Sybel u. M. Lehmann. 68. Bd. S. 444—49.)

Et brev fra den bekendte digter og frihedsmand A. til kong Fredrik Wilhelm IV. af Preussen, hvori han anråber ham

om at hjælpe Slesvig-Holsten og nægte at underskrive Londonertraktaten, „for at man ikke skulde have den frækhed ved de underfundigste traktater uopløselig at smedde det som en slave til Danmark.“ (S. 441.)

The diplomatic reminiscences of lord *Augustus Loftus*.
1837—1862. London. Vol. I. XI + 428 s. Vol. II.
VIII + 343 s.

Lord Loftus var indtil 1862 engelsk gesandt i Berlin, og om end hans erindringer ikke giver vigtige bidrag til Danmarks historie, indeholder de dog en del interessante udtalelser af forskellige statsmænd, om det slesvig-holstenske spørgsmål, dette „uendelig indviklede væv“, som lorden kalder det. (2. bd. s. 168—69. I citatet efter Tauchnitz' udg. II, 213—54 refereres således en samtale med kong Wilhelm og Bismarck om dette æmne, hvor B. bl. a. erklærede, at han aldeles ikke var nogen fanatiker på dette punkt; stemningen i Tyskland var ganske vist noget ophidset, men personlig vilde han gribe enhver gunstig lejlighed til at få spørgsmålet fredeligt afgjort. Lord L.'s personlige opfattelse synes at have været til gunst for Danmark — se f. ex. I, 189 og 268, II, 204 — og han dadler stærkt Englands optræden, der indgød den danske regering det forfængelige håb, at „Danmark ikke vilde blive alene“ (II, 237). Men der er næppe nogen tvivl om, at udlandets stemning over for os i denne sag bedst karakteriseres ved det svar, den russiske gesandt i Berlin gav en fransk statsmand, da denne spurgte ham om hans mening angående det danske spørgsmål: „Lad dem blive stegt i deres eget fedt“ (Qu'il fallait les laisser cuire dans leur propres jus“. II, 219). En dansk oversættelse er for tiden i færd med at udkomme.

L. de Geer. Minnen. 1. delen. Stockholm. 281 s., og: Konferencen på Ulriksdal i september 1863 (Svensk historisk tidskrift. Årg. 1892. S. 229—35.)

E. v. Quanten. Kong Karl XV.'s Unionsforslag. En Episode af Nordens Historie. Belyst ved Erindringer og Korrespondance. (Af Dagens Krønike. 1889. Juli—December. S. 1—49, 170—201, 301—27, 432, 605—19.)

I de urolige år omkring 1860 fandt den danske regerings Ejder-politik en god støtte hos de to andre nordiske riger. Kong

Karl XV., Fredrik VII.'s personlige ven, var selv stærkt greben af skandinavismen, og også flere af de svenske statsmænd, som f. ex. udenrigsministeren Manderström og gesandten i København Hamilton, hyldede dens idéer. Det skyldtes hovedsagelig svensk påvirkning, at regeringen i 1863 udstødte marts-patentet, hvorved Holsten og Lauenborg bestemt udsøndredes fra det øvrige monarki, og da forholdet til Tyskland som følge heraf blev meget spændt, så det virkelig ud, som om Sv.-N. konsekvent vilde føre sin politik igennem. På et møde mellem Nordens konger i Skodsborg juli 1863 tilbød kong Karl nemlig Fredrik VII. et forsvarsforbund. Sveriges frie forfatning hindrede imidlertid kongen i egenmægtig at for-tage et sådant skridt, og indenfor den svenske regering stødte det på alvorlig modstand, navnlig hos statsråden Gripenstedt og, om end i mindre grad, hos den dygtige de Geer. Særlig den førstes bestræbelser skyldtes det, at hele sagen blev underkastet en drøftelse ved en ministerkonference på slottet Ulriksdal, hvortil han på de G.'s ultrykkelige forlangende medtoges, og hvis forhandlinger han har nedlagt i ovenstående afhandling i det svenske historiske tidsskrift.

Bølgerne gik højt, og kongen var fast bestemt på at gennemføre sit løfte, men efter Gripenstedts indtrængende forestillinger, hvori han bl. a. foreholdt kongen Karl XII.'s skæbue, bifaldt han dog endelig, at sagen indberettedes til Frankrig og England. Da disse magters svar faldt utilfredsstillende ud, vovede Manderström ikke at fortsætte sin dristige politik og søgte så godt som mulig at hale sagen i land. Allianceforhandlingerne fortsattes ganske vist, og der bevilligedes penge til udrustninger, men efter de G.'s fremstilling var det hele kun skinforhandlinger, og M. greb med begge hænder den diplomatiske bank, den danske regering gav ham i novemberforfatningen. Denne var nemlig bleven til uden Sv.'s vidende, og dette kunde altså ikke mere betragte sig som bunden; marts-patentet var i forvejen bleven ophævet, og det var jo egentlig kun for følgerne af det, det havde garanteret. Men som de G. siger, „så man til sagens kærne, havde Sv. visselig lige så megen grund til vedblivende at hjælpe Danmark, som hvis det var bleven overfalden for marts-patentet“ (s. 254), og de Geer har fuldstændig ret, når han bemærker: „Udentviwl havde Manderström i flere af sine depescher ført et sprog, der ej var forsigt'igt nok, såfremt det ikke var hans bestemte mening, at Sv. i ethvert tilfælde vilde optræde som Dmk.'s forbundsfælle, når det kom i krig med Tyskland.“ Og M. synes selv at have set det inkonsekvente i sin færd, thi da

det svenske folks forskællige stemning mod ham bl. a. fik sit udslag i, at man i Stockholm slog hans vinduer ud, medens man derimod i Göteborg fejrede ham med et festmåltid, sagde han til de Geer: Det er uhyggeligt; stenkast i Stockholm og supé i Göteborg; da foretrækker jeg dog stenene.“

At kong Karls stilling overfor sagen var en anden end hans ministres, skulde vise sig, da der senere under krigen fra anden side dukkede en plan op, der, hvis den var bleven gennemført, vilde have havt de videstrukkende følger, nemlig det såkaldte „kong Karl'ske unionsforslag“. Navnet er imidlertid vildledende, thi som v. Quanten oplyser i sit ovenfor anførte arbejde, var dets tilblivelse aldeles uafhængig af kongen. Dets egentlige ophavsmand var den ivrige skandinav, forfatteren C. Rosenberg, der allerede inden udgangen af 1863 kom ind derpaa i sin brevvexling med v. Q., Karl XV.'s bibliothekar og gode ven. Tanken modnedes mere og mere hos de to mænd, og i marts 1864 rejste v. Quanten til København forsynet med en skrivelse fra kongen til den forhenv. minister Hall, sammen med hvem han udarbejdede et forslag om en union mellem de tre riger. Efter forslaget skulde forsvarsvæsen og diplomati være fælles for rigerne, til hvilke de tyske dele af monarkiet ikke skulde høre, medens derimod Sv.-N. forpligtede sig til af al magt at modsætte sig, „at den nationale, danske del af Slesvig går tabt for Danmark“, med hvilket den skulde forenes under Grundloven. Mellem fyrsterne skulde der endvidere sluttes en familiepagt, hvorved de tre kroner tilsidst kunde samles på ét hoved.

Dette forslag overbragte v. Q. nu på egen hånd Karl XV., der fuldstændig bifaldt det, og gennem v. Q. midt i april meddelte det til den danske regering, idet han tilføjede, at det første skridt til forslagets virkeliggørelse måtte komme fra denne. Efter nogen nølen meddelte den ledende minister Monrad v. Q., at Kristian IX. gik ind på forslaget, men på den betingelse, at det holdtes hemmeligt, og at initiativet kom fra Sverige. Om dette punkt underhandlede der nu ivrigt, men efterhånden forandredes Monrads stilling, idet han nu også vilde have Holsten med ind i unionen, hvad der jo stod i den skarpeste strid med det nationale grundlag, hvorpå hele forslaget hvilede. Ved indirekte at lade give en forvrænget gengivelse deraf i norske blade vakte han desuden uvilje mod planen, der snart døde hen.

En stor del af v. Q. læseværdige afhandling, der er ledsaget af en mængde interessante til sagen henhørende aktstykker, går med til at undersøge det svenske ministeriums stilling såvel

til Skodsborgforbundet, hvis stranding han urigtig giver den danske regering skyld for, som også til den senere unionsplan, om hvilken han påstår, at den vandt de svenske statsmænds og navnlig de Geers tilslutning, hvad denne dog på det bestemteste nægter i sine erindringer.

Die politischen Reden des Fürsten Bismarck. Historisch-kritische Gesamtausg., besorgt von *H. Kohl*. II. Bd. 1862—1865. XIV + 426 s. Stuttgart.

Taler holdte af B. som ministerpræsident i den prøjsiske landdag.

Moltkes militärische Korrespondenz. Krieg 1864. Hrsg. vom Grossen Generalstabe, Abth. für Kriegsgeschichte. Berlin. XIII + 244 s.

Blandt de forskellige felttogsplaner og militære aktstykker, der findes i Moltkes korrespondance, kan særlig fremhæves en felttogsplan mod Danmark fra dec. 1862. Som kampens egentlige hovedgenstand fremhæver M. her den danske hær, thi hovedstaden var man på grund af sin underlegenhed til søs ikke i stand til at ramme. Målet måtte derfor ikke så meget være at angribe som at omgå fjenden, og M. frygtede stærkt, at den danske regering i tilfælde af et vinterfelttog frivillig vilde rømme Dannevirke, da frosten jo vilde tilintetgøre den støtte, oversvømmelserne ydede, og trække sig tilbage til Als og Fyn, hvorved felttoget vilde trække ud, og faren for Europas indblanding stige. Til at foretage den omgående bevægelse mente M., at der behøvedes c. 60,000 mand, og samtidig med den tilrådede han flådedemonstrationer i forskellige Østersøhavne mod København, hvorved Danmark vilde blive nødt til at dele sin styrke.

Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Generalfeldmarschalls Kriegsminister *Grafen von Roon*. Sammlung von Briefen, Schriftstücken und Erinnerungen. II. Bd. XII + 764 s. Breslau.

De bidrag, der angår krigen i 1864, består udelukkende af militære og diplomatiske aktstykker vexlede mellem Roon som krigsminister og kong Wilhelm, Bismarck samt overkommandoen i Slesvig.

C. A. Hoffmann. Erindringer fra Krigen 1864. Kbh.

H. deltog som dragonvagtmeister i krigen, hvor han på grund af sin pålidelighed og dygtighed anvendtes til flere expeditioner, som ellers ikke falder i en vagtmesters lod.

J. P. Junggreen. Udtalelser om Nordslesvigs nationale

Ret 1868—1877. (S. Å. 1892. S. 110—34.)

G. Johannsen. Nordslesvig i 1891. (S. Å. 1892. S. 1—16.)

II.

M. Kleinsorg. Sønderjylland. Halvhundrede Billeder.

Tekst af *J. Ottosen.* Kbh. 64 s. 4°.

Den text, hvormed hr. Ottosen ledsager billederne — hvoraf forøvrigt flere kunde have været heldigere — er naturligvis ikke en almindelig rejsebeskrivelse eller topografi. Det er ikke landets og byernes størrelse og folketal eller deres ældre historie, han fortæller, nej det er af de levende mennesker, deres tanker og følelser, deres håb og udsigter han giver os et billede. Særlig dvæler han, som rimeligt er, ved hele den nationale sag, ved det arbejde, der på så mange måder sættes ind for at fremme den, og ved de udsigter, under hvilke kampen føres. I Angel undersøger han f. ex., hvorvidt det låder et folk at skifte nationalitet, og finder da, at „det tidligere så navnkundige angelske landbrug står ej på højde med Nordslesvig, og på de ikke materielle områder er forskællen langt større.“ Og de, der frygter for den skadelige indflydelse, det præjsiske militærliv muligvis kunde udøve på de unge, kan have godt af at høre følgende lille anekdote. To Nordslesvigere, der af-tjente deres værnepligt som kyrasserer i Berlin, kom en dag op til Gustav Johannsen og bad ham om at være voldgiftsmand i en trætte, de havde haft, nemlig om hvorvidt Sønderjyderne burde opgive deres landsmål og tale højdansk eller ikke. Hos dem har germaniseringen åbenbart ikke båret gode frugter.

J. Jørgensen. Forfattere, der har skrevet om Haderslev.

(S. Å. 1892. S. 135—49.)

Om Haderslevs tilstand som købstad for hundrede år siden.

To artikler i „Schlesvig-Holsteinische Provinzialberichte“.

Meddelte i oversættelse af *J. Jørgensen.* (S. Å. 1892.

S. 229—40.)

A. Sach. Die Ursprung der Stadt Hadersleben und das Stadtrecht Herzog Waldemars IV. vom Jahre 1292. Hadersleben. 80 s. 4°.

Støttet på endelsen „lev“ i byens navn antager dr. Sach, at den oprindelig må være anlagt af et mystisk folk Warnerne, der boede i Thüringen, hvor den samme endelse forekommer ret hyppig i bynavne. Ganske vist træffer man denne endelse endnu hyppigere i Danmark, men den kan ej være oprindelig dansk, siger forf., thi så måtte vi også træffe den i de af danske vikinger besatte dele af England, hvilket ikke er tilfældet; og Haderslev kan desuden, tilføjer han, aldeles ikke være af dansk oprindelse af den simple grund, at de danske i den ældste tid aldeles ikke boede i Sønderjylland, der var besat af Warner og Jyder, og dette sidste folk har dannet hovedmassen af byens indvånere, thi „borgerne er, hvad deres sprog viser, af jydsk stamme og ikke af dansk oprindelse“ (s. 31). Man får dog den trøst, at begge folkestammer både nationalt og sprogligt står hinanden nær!

E. Traeger. Die Halligen der Nordsee. (Forschungen zur deutsche Landes- und Volkskunde. Hrsg. von A. Kirchhoff. 6. Bd. Stuttgart. S. 231—343.)

Efter at have givet en udsigt over disse småøers forhistorie og deres geografiske bygning, gennemgår forfatteren beboernes levevis, boliger og agerbrug m. m. samt endelig de forskellige foranstaltninger, der gennem tiderne er bleven truffet for at hindre deres fuldstændige ødelæggelse af havet, der jo allerede har formindsket deres størrelse betydelig og forvandlet store dele af det faste land til „vadder“, hvor man hyppig finder levninger af beboelsespladser, ja stundom endnu kan skælnes markskæl og lignende. Den interessante afhandling er ledsaget af 10 kort.

III.

L. Frahm. Lebensbilder der Heldengeister und Altmeister der verdienstvollsten und hervorragendsten Männer Schleswig-Holsteins. 1. Bd. Oldesloe. XII + 195 s.

Har ikke været os tilgængelig.

Jes Jørgensen Bjørnshauge. (S. Å. 1892. S. 17—18.)

H. R. Baumann. Tre Sønderjyder i den danske Kunst. Biografiske Skitser. (Eckersberg, H. V. Bissen og Heinrich Hansen). (S. Å. 1822. S. 213—28.)

V. Sommerfelt. Hans Adolf Brorson som Salmedigter. Kristiania. 44 s.

Jfr. „Brorson“ i referatet af „dansk biografisk Lexikon“.

L. Schrøder. Christian Flor. (S. Å. 1892. S. 63—104.)

Jfr. samme forfatters afhandling: Christian Flor som Politiker (Danskeren. 7. Bd. S. 224—37.)

E. Wasserzieher. Friedrich Christian Herzog von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg und seine Beziehungen zu Schiller. (Berichte d. Freien deutschen Hochstiftes zu Frankfurt a. M. Neue Folge. 8. Bd. 3. H.)

Jfr. referatet af dansk biografisk Lexikon.

M. Eskesen. Af en sønderjydske Bondeslægts Saga. (Højskolebladet 1892. Nr. 19—20.)

Levnedsskildringer af familien Hanssen, hvor der særlig dvæles ved den i 1891 afdøde Chr. Hanssen-Nørremølle. Familien, der oprindelig stammer fra Angel, kom i begyndelsen af forrige årh, til Sundeved, hvor dens egentlige stamfader, sandemand Jørgen Hansen, allerede som dreng overtog en gård i Sottrup, hans syvende og yngste søn, der ligeledes blev sandemand, købte Nørremølle.

Christen Hanssen. (S. Å. 1892. S. 19.)

H. P. Hanssen-Nørremølle. J. P. Junggreen. (S. Å. 1892. S. 105—9.)

P. Skau. Degn og Lærer, Dannebrogsmænd A. Kloster i Sommersted og hans Slægt. (S. Å. 1892. S. 161—81.)

Bülow. Sønderjyden Hans Nikolajsen og hans Mission i Jerusalem. (Nordisk Missionskrift. Udg. af J. Wahl. 1892. S. 97—135.)

Nikolajsen fødtes 1803 i Løgumkloster, og da hans lyst til missionsgærringen var bleven vakt ved en opdragelse i hernuttisk ånd, gik han, efter at have forberedt sig til sin gærring

på missionskolerne i Berlin og London, 1826 til Jerusalem som Jødemissionær. Efter en lang og omfattende virksomhed døde han i Palæstina 1856.

Niels Chr. Nissen. Ved *J. Ottosen*. (S. Å. 1892. S. 20—62.
Berthouu. Aus dem Briefwechsel Heinrich Rantzaus von
1570 bis 1590. (S. H. L. Z. 22. Bd. S. 241—83.)

Øverst blandt den talrige skare af berømte mænd, med hvilke Henrik Rantzau, der var kgl. statholder i hertugd., stod i brevveksling, findes flere fyrster, som f. ex hertugen af Gottorp, men hovedmassen af hans korrespondenter er dog videnskabsmænd, af hvilke mangfoldige roser den lærde adelsmand i høje toner for til gengæld efter tidens skik og brug at modtage understøttelse af ham, hvad der jo i vore øjne unægtelig tager sig lidt mærkeligt ud.

Som det er at vente, er det navnlig lærde spørgsmål, der drøftes, og der er næppe den videnskabsgren, uden at man jo kommer ind på den. Med Tyge Brahe, som han stod i livlig forbindelse med, afhandler han astronomi og astrologi (stjærnetyderi), til hvilken han i lighed med sin tidsalder havde megen tiltro, og den berømte theolog Niels Hemmingsen spørger han til råds om theologiske tvivls punkter. Særlig er det dog geografiske og historiske æmner, i hvilke han også selv var mest bevandret, der interesserer ham.

C. Petersen-Schmidt. Professor H. V. Rasmussen som
Præst i Halk. (Højskolebladet 1892. Nr. 24)

Dvæler særlig ved den omfattende virksomhed, R., der var præst i Halk fra 1850—64, udfoldede på skolevæsenets område, idet han et par gange om ugen samlede de af børnene, der havde lyst, i præstegården, hvor han privat underviste dem i historie, geografi m. m.

L. zu Reventlow. Das Geschlecht der Reventlow. (S. H.
L. Z. 22. Bd. S. 1—158.)

Fra deres oprindelige hjemstavn, Ditmarsken, udbredte R. sig tidlig over Nordtyskland og nåede i begyndelsen af det fjortende århundrede op i Sønderjylland. Godt og vel en menneskealder senere fik de fast fod i Danmark, hvor de siden har holdt sig og bl. a. skænket landet så dygtige mænd som bondesagens forkæmper Chr. D. Reventlow.

Afhandlingen, der dels består af genealogier dels af enkelte levnedsskildringer, er ledsaget af flere stamtavler.

C. N. Lorenzen. Sønderjyden Andreas Riis, Missionær paa den danske Del af Guldkysten fra 1832—45. (Nordisk Missionskrift udg. af J. Wahl. 1892. S. 289—340.)

Ligesom N. er Riis født i Løgumkloster (1804), og ligesom denne påvirkedes han i sin barndom stærkt i hernhuttisk retning. N.'s eksempel bidrog også meget til at fremme R.'s lyst til missionsvirksomheden, og efter et ophold i Basel indskibede han sig 1832 til Guinea. Hans virksomhed der har imidlertid ikke synlige frugter, thi i de tretten år han opholdt sig der, lykkedes det ham ikke at døbe en eneste Neger. 1845 opgav han på grund af klimatsfeber sin virksomhed og tog senere efter et ophold i sit fædreland til Norge, hvor han virkede i missionens tjeneste til sin død 1854.

Hans Peter Rosenbom. (S. Å. 1892. S. 18—19.)

Den jyske Bonde Niels Jokum Termansen. Et Mindekrift ved *P. Bjerge*. Aarhus. 226 s.

Skøndt født udenfor Sønderjyllands grænser har T. dog været kendt og skattet af så mange heruede, at dette billede af den „dygtige, ædle og elskværdige jyske bondeskikkelse“ med rette må findes i denne oversigt. Bogen består dels af hans egne optegnelser om hans „slægt, barndom og ungdomsår“ (s. 1—48), hvortil der slutter sig en række breve, skrevne under hans ophold i København 1864 til hans hustru (s. 49—66), dels af forskellige af hans venners erindringer om ham. *P. Bjerge* har således i „Mere om N. J. Termansen“ (s. 67—112) givet en fuldstændig levnedstegning af ham, ligesom han også har skildret hans „Død og Jordefærd“ (s. 184—213); folkethingsformand Høgsbro fortæller om sit personlige forhold til T i politisk henseende (s. 172—83), og *E. Elberling* giver endelig en fyldig oversigt over T.'s deltagelse i det offentlige liv. (S. 113—172, også trykt i Højskolebl. 1892. Nr. 14—40.) Jfr. desuden: *L. Schrøder*. Til N. J. Termansens Eftermæle (Danskeren. 8. bd. S. 177—82.) og: Breve fra N. J. Termansen. (Dansk Kirketidende. 1892. Nr. 23, 25—26.)

IV.

L. M. B. Aubert. Grundbøgernes (Skjøde og Panteprotokollernes) Historie i Norge, Danmark og tildels Tyskland. Kristiania. 240 s.

S. 85 ff. giver forf. en udsigt over grundbøgernes historie i hertugdømmerne, der frembyder særlig retshistorisk interesse, idet der på grund af den administrative forbindelse var en stadig gensidig påvirkning mellem dansk og norsk, slesvigsk og holstensk ret. Af ældre sønderjydske grundbøger dvæler forf. særlig ved en gammel flensborgsk protokol, påbegyndt 1438 samt en grundbog fra samme by (påbeg. 1508), i hvilken hvert af byens c. 400 huse havde sit eget folio, og hvori salg og navnlig pantsætning har været indført.

Derpå gennemgås den særlige lovgivning på dette område ned til vort århundrede.

C. E. Carstens. Geschichte der Predigt in Schleswig-Holstein. (S. H. L. Z. 22. Bd. S. 1—158.)

Forf. begynder sin skildring med reformationen, hvis første talsmand, Herman Tast i Husum, snart følges af flere, blandt hvilke vi nævner Thomas Knudsen og Jens Brun, der i Nord-slesvig prædikede evangeliet på folkets modersmål. Reformationstidens prædken, der havde været frisk og levende, afløses ved århundredets udgang af „en nøgtern orthodoxi, der lægger stærk vægt på det konfessionelle“, og denne lærde og tørre retning hersker uforstyrret til c. 1700, da den lidt efter lidt fortrænges af den mere levende og opbyggelige pietisme; gennem et mellemstandpunkt, hvor man lægger hovedvægten på en velbygget prædken, smukt sprog og flydende foredrag, når vi over i rationalismen, hvis vigtigste repræsentant i hertugdømmerne er den som sprogmand bekendte superintendent Adler. Den nuværende periode endelig åbnes ved Ditmarskeren Klaus Harms fremtræden o. 1810.

W. Stockmann. Die Versorgung der Prediger-Wittwen und -Waisen in der evangelisch-lutherischen Kirche der Provinz Schleswig-Holstein. (S. H. L. Z. 22. Bd. S. 305—474.)

Forf. gennemgår den ældre og nyere lovgivning på dette område og giver en række statistiske tabeller over præstekaldenes indkomster, og hvad der deraf anvendes til enkeforsørgelsen.

L. J. Moltzen. Anthoinette Bourignon og hendes ophold i Sønderjylland. (Kirkehistoriske Samlinger. 4. Række. 2. Bd. S. 396—430.)

A. B. var født 1616 i den nordfranske by Lille og blev tidlig religiøs vakt. Hendes religiøsitet, der var i allerhøjeste

grad sygelig og overspændt, og som gav sig udslag i de mest overdrevne selvpinsler. drev hende bort fra sin hjemstavn, og foreløbig drog hun til Holland. Hun samlede her en menighed om sig og havde i sinde at føre disse udvalgte, sine „åndelige børn“, som hun kaldte dem, til Nordstrand for der at danne et nyt samfund, der skulde leve efter dydens og kærlighedens love. Forsøget slog imidlertid fejl, og i årene 1671--76 flakkede hun om i Sønderjylland, hvor hun, udsat for idelige forfølgelser af præsterne, søgte at vinde befolkningen for sin lære. Det mislykkedes dog fuldstændig, og få år efterat hun havde forladt Sønderjylland døde hun, 1680.

J. Langkjær. Hostrup paa Foredragsrejse i Sønderjylland. (Højskolebladet 1892. Nr. 51.)

Handler om et besøg af Hostrup på Sandbjerg højskole i sommeren 1874 og de derpå følgende begivenheder, nemlig skolens lukning og forbuddet mod at danske præster holdt gude- lige møder i Sønderjylland.

H. V. Clausen. Folkesproget i Sønderjylland. (S. Å. 1892. S. 182--212.)

R. Hansen. Die Sprachgrenzen in Schleswig. Mit Karte. (Globus. Illustr. Zeitschrift f. Länder- u. Völkerkunde. 61. Bd. Nr. 24.)

Hovedsagentlig støttet på Adlers arbejde i S. H. L. Z.

R. Mejborg. Slesvigske Bøndergaarde i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede. Kbh. 220 s. 4°.

Man skulde tro, at en så stor bog om „bøndergårde“ kun vilde have ringe interesse for almindelige dødelige, der ikke var arkitekter, tømmermænd eller lignende; når dette dog langt- fra er tilfældet, er det fordi forfatteren i virkeligheden giver meget mere end titlen lover; hans bog er ikke blot bønder- gårdenes historie, nej det er hele den sønderjydske bondestands kulturhistorie i det ovenfor anførte tidsrum. Det har ikke været noget let arbejde, men desto taknemligere må man være hr. M. for alle de interessante enkeltheder, han har kunnet plukke ud af et så tørt materiale som skøder, tingsvidner og testamenter m. m., samt for den livlige form, han har givet sine skildringer. Fra at omtale en gammel forladt skolebygning ude i heden kommer han således ind på en skildring af skolevæsenet. Vi ser børnene gå til skole med deres tørv under armen, som de

pligtskyldigst skal aflevere til læreren, der som oftest i lighed med Sten Blichers mand, der „om e vinter wa skwolmæjster men om e sommer wa muhrmæjster“, drev et håndværk ved siden for at hjælpe lidt på den usle løn; hvor vidt de, som Blichers, har været „lih dögte te beggi diel“ skal lades usagt, men gennemgående stod oplysningen dog ret højt. Også om skolebøgernes udvikling og hele åndslivet fortæller forf. meget i denne sammenhæng, men mest plads tager selvfølgelig de egentlige landboforhold. For hver af de enkelte landsdele gennemgår han særskilt fæstevæsen, udsæd, sædskifte, besætning m. m. samt, hvad der spillede en stor rolle i forrige århundrede, udflytningen. For enkelte dele af landet har han haft særlige hjælpemidler således for Åbenrå amt, hvor der foreligger en gammel kortsamling (fra 1641), der bl. a. viser gårdenes størrelse; hvis bymarkerne var bleven udskiftede, vilde således helbolene have opnået den betydelige størrelse af 400 tdr. land. Befolkningen var dygtig og djærv, den lod sig ikke så let kue af øvrigheden, og om dens dygtighed på landbrugets område er det et godt vidnesbyrd, at der f. ex. i Lysabild fandtes 63 jordboniterings-taxter, medens det lovbestemte antal kun var tre.

Om de ulykker, der dengang ramte befolkningen, får man et godt begreb ved at læse hr. M.'s skildring af kvæggæsten; den begyndte i Søndervollum 1745, og uagtet man satte vagt om byen og traf andre sikkerhedsforanstaltninger, bredte den sig på grund af befolkningens uforsigtighed dog snart videre og varede med korte afbrydelser i en længere årrække; som bevis på dens styrke kan anføres, at alene på Trøjborg gods døde i 13 måneder 3077 stykker kvæg. Også ulvene spillede dengang en rolle, 1763 dræbtes de således endogså på Koldings gader.

Brauch und Sitte in Schleswig-Holstein im Anfang des 19. Jahrhunderts. (Zeitschrift für deutsche Culturgeschichte. N. F. 2. Bd.) og

II. Volksmann. St. Martinstag in Schleswig-Holstein. (Am Ur-Quell. 2. Bd. S. 200—02.)

Indet af disse to arbejder har været os tilgængeligt.

II. P. Haanssen-Nørremølle. Små statistiske Meddelelser. (S. Å. 1892. S. 307—16.)

Udvandringen i Årene 1890 og 1891. — Prioritetsgjælden i Hertugdømmerne. — Gårdkjøb i Nordslesvig af sydfra Indvandrede fra 1865—1890.

P. Knuth. Geschichte der Botanik in Schleswig-Holstein.

II. Th. Die Zeit nach Linné. Kiel u. Leipzig. S. 53—216.

I denne del behandles botanikens historie efter at den, frigjort for lægevidenskabens favntag, havde udviklet sig til en selvstændig videnskab, der ikke lagde hovedvægten på planternes „kraft og brug“. Ligesom i første del giver forfatteren en systematisk oversigt over de forskellige botanikere og deres værker.

Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537—1814. Udg. af *C. F. Bricka*. Kbh.

1.—6. Bd. Aaberg—H. Hansen.

Blandt de Sønderjyder eller til Sønderjylland knyttede mænd, af hvilke der findes levnedstegninger i de hidtil udkomne bind, kan fremhæves:

I 1. bd. (Aaberg-Beaumelle.)

W. H. F. Abrahamson. 1744—1812. Om end hele hans virksomhed falder uden for Sønderjylland, så fortjener han dog at mindes som det danske sprogs og den danske nationalitets trofaste forkæmper. Født og opdraget i et tysk hjem (i Slesvig) kunde han ikke et ord dansk, da han kom ind på kadetakademiet i København, hvor hele uddannelsen foregik på tysk, ja hvor det endog var kadetterne forbudt at tale dansk indbyrdes. Hans tidlige vakte kærlighed til det danske sprog besejrede dog alle hindringer, og da A. i 1771 selv blev lærer ved en militær uddannelsesanstalt, var han den første, der underviste danske officerer på modersmålet. Tillige udfoldede han han en frugtbar forfattervirksomhed; han samlede vore gamle folkeviser og gjorde opmærksom på oldtidsmindernes betydning, han forfattede lærde afhandlinger og kritiker

og skrev digte og selskabssange, bl. a. den bekendte: Min søn, om Du vil i verden frem, så buk!

J. G. C. Adler. 1756—1834. Født i Arnæs. Særlig bekendt ved sine arbejder i østerlandsk sprog og historie. A. udnævntes 1792 til generalsuperintendent i Slesvig, hvilken stilling han beklædte til sin død, og hvor han virkede i rationalistisk retning.

Adolf I. 1401—59. Greve af Holsten og hertug af Sønderjylland, som han med held og dygtighed forsvarede mod Erik af Pommern, indtil han 1440 fik det til len af den danske krone. Med ham uddøde Schauenborgernes æt, „der mere end nogen anden har bidraget til at løs-rive Sønderjylland fra moderlandet.“

Adolf II. 1526—86. Hertug af Sønderj. (Gottorp). En tapper og krigslysten herre der foruden i det store tog mod Ditmarsken deltog med liv og lyst i Tysklands og Nederlandenes fejder. Som regent var han en dygtig omend stræng herre, der på alle måder sørgede for sine undersåtters vel; med den danske del af disse talte han stadig dansk, og trods sine langvarige lensstridigheder med sin broder og brodersøn, Kristian III. og Fredrik II., op-trådte han dog meget loyalt over for Danmark.

Adolf. 1600—31. Hertug af Holsten-Gottorp. Lige-som sin ovenfor anførte bedstefader kastede han sig ind i udlandets krige og faldt mod Gustav Adolf ved Breitenfeld.

Frederik Ahlefeldt. 1623—86. Greve og Storkansler.

Frederik Ahlefeldt. 1662—1708. Greve og Stat-holder i Slesvig.

Carl Ahlefeldt. 1670—1722. Greve og Statholder i Slesvig. Om Fr. A. d. ældre, der byggede Gråsten slot,

og hans to sønner se: A. D. Jørgensen. Gråstens ældre historie. (S. Å. 1889.)

Godske Ahlefeldt. C. 1477—1541. Fortjener at nævnes som den sidste katolske bisp i Slesvig, og som den der djært og fyndigt forsvarede hertugdømmets og bispedømmets uafhængighed af Tyskland.

N. Ahlmann. 1809—90. Den bekendte patriot og politiker. (Se S. Å. 1891. S. 21.)

Alexander. 1573—1627. Hertug af Sønderborg og stamfader til den sønderborgske linje, af hvilke den augustenborgske og den lyksborgske er en gren.

Tr. Arnkiel. † 1713. Som præst har han gjort sig bekendt ved at give stødet til konfirmationens indførelse i hertugdømmet; som forfatter og i national henseende „kan han siges at være førstegrøden af Kieler-universitetets for-
dærlige virksomhed over for Sønderjyllands danskhed“, idet han betragtede landet og befolkningen som oprindelig tyske.

A. F. Asmussen. Født 1840 i Flensborg, for tiden kontorchef i det danske kultusministerium.

J. Asmussen. Skolemand og historisk forfatter. Født 1794 i Havetoft sogn, † 1850. Stiftede sammen med Michelsen det slesvig-holst. tidsskrift Archiv f. Staats- u. Kirchengeschichte.

August Philip. 1612—75. Hertug af Sønderborg-Beck. Fra ham nedstammer bl. a. Kristian IX.

Augusta. 1580—1639. Datter af kong Fredrik II. og hertuginde af Holsten-Gottorp, hvor hun særlig gjorde sig bekendt ved sin strænge lutherske rettroenhed — og sin gærrighed.

M. Bahnsen. 1809—75. Både før 1848 og senere deltog B., der 1850 blev rådmand i Åbenrå og 1853

stænderdeputeret, ivrig i det politiske og nationale liv og opgav aldrig kampen, trods de mange vanskeligheder han havde at kæmpe med i sin fødeby. 1849 forvistes han af statholderskabet og deltog da i oprettelsen af den slesvigske forening, efter 1864 afskedigedes han fra sine offentlige hverv.

H. F. v. Bassewitz. 1680—1749. Holsten-gottorpsk minister og statsmand, der, efter at den gottorpske del af Sønderjylland 1713 var bleven inddraget under den danske krone, med stor iver virkede for dens generhvervelse. Jfr. Carl Frederik. Hertug af Gottorp III, 367.

I 2. bd. (Beccau-Brandis.)

B. Bendsen. 1787—1875. Beskæftigede sig som skolelærer i Ærøskøbing med nordfrisisk sprog og litteratur.

A. Bernstorff. 1811—64. B., der var født på herregården Grünhorst i Sydslesvig, udmærkede sig som oberst ved Dybbøls forsvar og faldt ved stormen den 18. april.

W. H. Beseler. 1806—84. Den bekendte slesvig-holst. politiker, der er født i Tyskland, trådte 1841 offentlig ind i det politiske liv som stænderdeputeret for Tønder og indbragte efter samråd med hertugen af Augustenborg året efter et forslag, om at Haderslev amt skulde indlemmes i Nørrejylland, for derved ligesom at betegne, at det i grunden var den eneste del af Sønderjylland, der var dansk. 1846 valgtes han til stænderforsamlingens formand og optrådte stadig heftigere mod Danmark, ligesom han også var sjælen i den provisoriske regering i 1848. B. vilde fortsætte kampen til det sidste, men efter at de holstenske stænder havde opgivet modstanden, flygtede han til Tyskland, hvor han sluttede sig nøje til

Prüjsen, hvis regering gav ham en stilling ved universitetet i Bonn.

K. G. C. Beseler. 1809—89. Ovenstående's broder; bekendt tysk retslærd. Født ved Husum.

J. Beyer. 1522—87. Sekretær hos hertug Hans den ældre.

H. V. Bissen. Billedhugger. Født i Slesvig 1798 † 1868. (Se S. Å. 1892. S. 220 ff.)

H. C. F. Bielke. Født 1739 i Lyksborg. Hofmarskalk og amtmand i Tønder. † 1789.

H. O. Bjørn. Matematiker, født i Tørning len 1777 † 1843.

M. F. Blaufildt. 1799—1880. B. (f. i Åbenrå), der før 1848 levede som advokat i forskellige sønderjydske byer, var i de nærmeste år før oprøret en stadig medarbejder ved „Flensburger Zeitung“, hvor han forfægtede danskhedens sag med stor dygtighed. Efter slaget ved Isted blev han herredsfoged i Sydslesvig, fra hvilken stilling han blev afsat i 1864.

A. F. Blome. 1798—1875 B., der hørte til den strengt konservative retning indenfor slesvig-holsteinismen og før 1848 havde været dansk diplomat, indtog 1851 forsædet i den holstenske civilbestyrelse og valgtes 1856 af den holst. stænderforsamling til medlem af rigsrådet, hvor han blev en af „de elleve“, der protesterede mod fællesforfatningen, ligesom han i den følgende tid spillede en betydelig politisk rolle.

Hans Blome. 1530—99. Trådte 1581 i kong Fredrik II.'s tjeneste som amtmand i Haderslev, i hvilken stilling B., der i samtiden gik for at have „einen tollén

teufelischen Kopf“, efter kongens død gjorde sig meget bemærket.

J. B. Blahme. 1681—1753. Født i Tønder blev han 1733 hofpræst hos Kristian VI. Han var en fuldblods pietist og påvirkede kongen meget i denne retning, ligesom han udøvede en betydelig, om end underjordisk, indflydelse på ham, navnlig som rådgiver ved embedsbesættelser. Hans virksomhed som sådan var ofte meget uheldig, thi ensidig partimand, som han var, foretrak han pietister ved enhver lejlighed, og af mangel på menneskekundskab lod han sig ofte føre bag lyset af hyklere.

A. H. Blume. 1804—76. Født i Spandet sogn, præst og politiker.

J. Blütting. C. 1625. Virkede som retslærd i Slesvig og beskæftigede sig særlig med jydsk lov.

J. C. Bodendick. 1735—1818. B, der var født i Ekernførde, spillede som livkirurg hos kronprins Fredrik (VI) en rolle ved regeringsforandringerne i 1784.

U. S. Boesen. 1797—1867. Blev 1850 provst i Haderslev provsti og 1854 bisp i Slesvig stift, i hvilken stilling han virkede til 1864 som „en ægte dansk mand og en nidkær biskop“.

J. Boie. † 1569. Født i Vilstrup og hofpræst hos hertug Hans d. æ.

P. O. Boisen. 1762—1831. Født i Emmerlev ved Tønder og † som biskop over Lolland-Falster stift, hvor han særlig gjorde sig fortjent ved sin omsorg for skolevæsenet. En af hans sønner var den bekendte F. E. Boisen, der fra 1850—59 var præst i Vilstrup.

J. A. Boltten. Født 1742 i Syderstapel, præst og historisk forfatter, † 1807.

C. Bornemann. 1637—92. Født i Haderslev, † som professor og borgmester i København.

H. Braker. † 1728. Var præst i sin fødeby Flensborg, hvor han gjorde sig bemærket ved sine vidtgående religiøse meninger.

I 3. bd. (Brandt—Clavus.)

P. Brandt. Født 1644 i Sønderborg, † 1701. B. gik tidlig i dansk statstjeneste og steg efterhånden til at blive overrentemester (finansminister), en plads han dog under de daværende fortvivlede økonomiske forhold ingenlunde var voxen, og hvorfra han 1692 afskedigedes.

F. Brekling. 1629—1711. Da der fornylig er udkommen en bog om theologen B., der er født i Hanved, udsættes den nærmere omtale af ham til denne.

C. L. Brockdorff. 1766—1840. Præsident for hertugdømmernes fælles appellationsret i Kiel og kurator for universitetet, som han bestyrede i slesvig-holstensk ånd.

Th. J. C. A. Brorsen. Astronom, f. 1819 i Nørborg.

H. A. Brorson. 1694—1764. B. fødtes i Randrup præstegård på Nordslesvigs vestkyst som den yngste af tre bekendte brødre „det rare kløverblad fra Randrup“, som de kaldtes af samtiden. Efter et, som det synes, noget vildt studentliv i København kom han som huslærer til en slægtning i Løgumkloster, og under de stille, landlige forhold vendte freden og roen tilbage til hans sind. Det var netop i denne tid, at pietismen begyndte at trænge frem, og den greb alle tre brødre, af hvilke den ældste Niels var præst i Bedsted, medens Hans Adolf og Broder samtidig blev præster henholdsvis i Randrup og Mjolden 1722. Hans Adolf, der fra sin barndom var en stor elsker

af sang og musik, skulde blive denne retnings store salmedigter. Han havde 1729 opgivet sit landsbykald og var bleven diakon i Tønder; gudstjenesten foregik på dansk, men man manglede danske salmer, og dette gav stødet til, at Br. dels oversatte tyske, dels udgav de danske salmer, han havde liggende, og 1739 udkom den berømte samling „Troens rare klenodie“ for første gang. Særlig var det folkemelodierne, han lagde til grund for sin digtning, hvad der bidrog meget til at gøre hans salmer så kære for menigmand, og samtidig „var de tanker og stemninger, som han helst gav udtryk, så almecennemmeskelige og almeen-kristelige, at de kunde forstås af den enfoldigste, og samtidig deles af den mest udviklede og åndelig erfarne“. Han døde som bisp i Ribe stift.

N. Bruhn. Musiker, f. i Svabsted 1665, † 1697.

G. C. Durchardi. Retslærd, f. 1795 i Ketting, stænderdeputeret og rigsrådsmedlem, † 1882.

F. R. H. Bülow fødtes 1791 i Nustrup præstegård og trådte allerede 1805 ind i arméen, hvor han udmærkede sig under Københavns belejring 1807. I den følgende fredsperiode avancerede han jævnt fremad, men tænkte så småt på at trække sig tilbage ved arméreduktionen i 1842; til held for Danmark opgav han dog sit forsæt. Da krigen brød ud 1848, udnævntes B. til brigadechef, „og der fandt næppe nogen begivenhed af betydning sted, uden at jo B. og hans brigade spillede hovedrollen“, „thi, sagde man træffende, var Læssøe i 1848 armeens sjæl, var B. i ikke mindre grad dens sværd.“ Regeringen imødekom derfor kun den almindelige stemning, da den i 1849 udnævnte ham til overgeneral. Feltlivets anstrængelser svækkede ham dog så meget, thi B. hørte ej til dem, der skånede

sig selv, at han i efteråret måtte nedlægge sin kommando, og først efter at krigen var endt, genvandt han nogenlunde sit helbred. Han døde på Sandbjærg juni 1858.

Frands Bøckmann. 1669—1741. Denne brave Flensborger er særlig bekendt ved de store tjenester, han i det kritiske år 1713 viste kong Fredrik IV. ved at udspejde den svenske hærs bevægelser og gøre kongen opmærksom på, at den gottorpske regering spillede under dække med den svenske øverstkommanderende, general Stenbock. Det var om ham, at Fredrik IV. udtalte de ord, „at en borger i Flensborg har haft større kendskab til denne krig her i landet end alle vi andre tilsammen.“

C. C. A. Bøhndel. † 1847. Maler og lithograf.

Georg Ulixt. 1586—1656. C. var en præstesøn fra Medelby og blev en af sin tids berømteste theologer. I modsætning til den stive, lutherske rettroenhed, der dengang herskede herhjemme, lagde han mest vægt på den kristne sædelære og søgte at mægle mellem de tre hovedkirker. Alle hans forsøg på at finde en virkekreds herhjemme strandede på de danske theologers modstand, og han døde derfor som professor ved det tyske universitet Helmstedt.

C. F. Callisen. 1777—1861. Udnævntes 1835 til generalsuperintendent i hertugdømmerne, hvilken plads han frivillig nedlagde 1848, da han ikke kunde gå med til oprøret og på den anden side heller ikke vilde slutte sig til Danmark.

Carl. Hertug af Sønderborg-Glücksborg 1813—78.

Caroline Amalie. 1796—1881. Kristian VIII.'s dronning og datter af hertug Fredrik Kristian af Augustenborg. Om C. A.'s forhold til sine brødre, skriver hendes biograf: „Dronningen holdt sig fjærn fra politik, og begivenheder

som prinsen af Augustenborgs udnævnelse til statholder. . . erfarede hun først som fuldbragte kendsgerninger.“

A. J. Carstens. 1754—98. Den berømte tegner og maler, der er født tæt ved Slesvig, kom først i vintapperlære i Ekernførde, men livet her blev ham snart uudholdeligt, og i 1776 sagde han vintønderne farvel og drog til København. Da han imidlertid kom i strid med kunstakademiet, forlod han byen og rejste til Tyskland og Italien, hvor han efterhånden ved at søge tilbage til den klassiske oldtids kunst blev en af den nyere kunstretnings største banebrydere.

C. E. Carstens. Født 1810 i Tønder. Præst og kirkelist. forfatter.

J. A. H. Carstensen. 1783—1853. Degnesøn fra Guderup på Als, blev 1822 dansk generalkonsul i Algier.

A. J. C. Caspers. 1819—79. Var en af de tyskdannede og tysktalende præster, som efter 1850 sluttede sig til den danske regering, der udnævnte ham til præst i Husum; 1864 forlod han dog den danske sag.

M. Chemnitz. 1561—1627. Gottorpsk kansler, der for os kun har interesse ved sin stærke hævden af, at Slesvig ikke hørte til det tyske rige, men var et dansk len.

Christian Adolf. Hertug af Sønderborg. 1641—1702. Under ham inddroges det lille hertugdømme på grund af gæld under kronen.

Christian Albrecht. Hertug af Holstein-Gottorp. 1641—94. Ved svensk hjælp lykkedes det efter den ulykkelige krig i 1657—58 at få lensforholdet til Danmark hævet, og for yderligere at afsondre sit hertugdømme fra Danmark oprettede C. A. i 1665 det for Sønderjyllands danskhed så farlige universitet i Kiel. Da Kristian V.

1675 kom i krig med Sverige, blev bruddet mellem ham og C. A. fuldstændigt; hertugen blev fangen og tvungen til at anerkende den danske krones lenshøjhed, og da han bagefter protesterede, inddrog Kristian V. hans land, som han først langt senere fik tilbage.

Christian August. Hertug af Augustenborg. 1696—1754. Købte 1725 Gråsten af Ahlefeldterne.

Christian August. 1768—1810. Prins af Augustenborg og 1809 valgt til svensk tronfølger.

Christian August. 1673—1726. Prins af Gottorp og formyndet for den gottorpske hertug Carl Fredrik.

Christian Carl Frederik August. Hertug af Augustenborg. 1798—1869. Der kan naturligvis ikke her være tale om at genfortælle denne så forskællig bedømte fyrstes politiske optræden, dertil er den sikkert vore læsere alt for vel bekendt; i hovedsagen skal vi derfor kun anføre den karakteristisk, rigsarkivar A. D. Jørgensen giver af ham i sin interessante biografi: „Som godsejer var han en blanding af en human og veltænkende mand, som ønskede at fremme sine undergivnes vel og knytte alle dem til sig, som stode i hans tjeneste — og en myndig, ikke sjælden vilkårlig og brutal herre.“ Uheldigvis var han dog ikke blot godsejer; hans moder havde tidlig indskærpet ham hans rettigheder til den danske krone, og til en af sine venner skriver han: „det er min beslutning, aldrig at opgive min ret til en krone, som i følge min overbevisning tilkommer mig og min familie.“ „Men medfødte prættensioner på en krone, som i heldigste tilfælde kun kan nåes ved onvæltninger og fredsforstyrrelser, er en sørgelig tilskikkelse for den, i hvis lod de falder. . . Og det er det bedste, som kan siges til undskyldning for hertugen, at

han blev truffen af denne frygtelige tilskikkelse, at han hengav sig til den med alle sine ævner og hele sin personlighed, og at han bukkede under for dens stadig voxende krav.“ Hans største politiske fejl ser J. i, at han undervurderede eller miskendte snarere aldeles den danske nationalitets betydning og styrke; ikke fordi han personlig ringeagtede det danske sprog, der tværtimod var hans daglige omgangssprog, men fordi han manglede „national kultur“. Han brød herved med det danske folk og gled videre og videre på den bane, der førte til oprøret i 1848, fravigelsen af hans rettigheder i 1852 „bei fürstlichen Worten und Ehren“ og det spidsfindige brud på dette løfte i 1863. Samtidens dom over ham er bekendt, „men, således ender levnedsskildringen, de erfaringer som vi senere har gjort med hensyn til de politiske lidenskabers magt, synes imidlertid i ikke ringe grad at måtte mildne opfattelsen af ham, selv om det aldrig vil kunne glemmes, at han i en skæbnesvanger tid svigtede sin konge og prisdav sit fædreland for fremmede fjender. Der er en kraft og konsekvents i hans optræden, en intelligens i hans tankegang og en overlegenhed i hans tale og stil, som vil gøre ham til en fremragende skikkelse imellem de mange ubetydeligheder, som i de tider vandt et navn i vort offentlige liv.“

C. J. R. Christiani. 1761—1841. Pædagog og præst, født i Risby sogn ved Ekernsørde.

A. Christiansen. 1743—1811. C., der er født ved Løgumkloster, kom som ungt menneske til Flensborg, hvor han blev grundlægger af denne bys største handelshus, der fortsattes af hans søn C. A. Chr. (1780—1831), der ledede forretningen med stor dygtighed og bl. a. også er

bekendt som den, der gav stødet til anlæggelsen af den berømte kirkegård. Efter hans død overtoges forretningen af hans søn A. Chr., der i midten af århundredet var en af den danske sags bedste støtter og nød stor yndest hos Fredrik VII.

H. G. Clausen. 1759—1840. C., der er født i Karlum, er særlig bekendt ved sin hæftige kamp med Grundtvig, i hvilken han understøttedes af sin søn, den bekendte theolog og politiker H. N. Clausen.

Th. Clausen. 1677—1724. Født i Flensborg, † som generalsuperintendent.

Th. Clausen. 1801—85. Gårdejersøn fra Nybøl. Astronom og ansat ved forskellige danske og fremmede observatorier.

I 4. bd. (Clemens—Eynden.)

K. J. B. Clement. 1803—75. Historisk forfatter (f. på Amrum), der først stillede sig på dansk side, men efter 1841 skiftede parti.

A. L. Clemmensen. Arkitekt, f. 1852 i Læk.

D. Clüver. Berømt astronom og matematiker, f. i Slesvig, † 1708.

G. J. Conradi. 1679—1747. C. udnævntes i 1728 til generalsuperintendent i hertugdømmerne og har megen skyld i den vanrøgt, det danske sprog den gang udsattes for.

H. A. Reventlow Criminil. 1798—1869. R. Cr. var minister af Kristian VIII.'s og begyndelsen af Fredrik VII.'s regering, men trak sig tilbage efter martsdagene. 1852 blev han minister for Holsten og søgte at komme slesvig-holstenerne i møde, så vidt det kunde forenes med helstaten, bl. a. ved at gøre de to hertugdømmers for-

fatning så lig hinanden indbyrdes og så forskællige fra kongerigetets som mulig. Efter ministeriet Ørsteds fald december 1854, trådte R. Cr. for bestandig tilbage fra det politiske liv.

J. C. Reventlow Criminil. 1797—1850. Foregåendes broder, der var præsidet i det slesvig-holstenske kancelli og fra 1842—46 kgl. kommissarius i den slesvigske stænderforsamling, som han ledede i danskfjendtlig ånd — Om hans optræden overfor Hjort-Lorenzen, jfr. S. Å. 1891, S. 121 fl.

P. Cypræus. 1536—1609. Både denne mand, der var født i Slesvig, og hans søn J. A. C., der senere gik over til catholicismen, har gjort sig fortjent ved deres arbejder over Sønderjyllands ældre kirkehistorie. Den ældre C. var desuden en dygtig jurist, der blev de gottorpske hertugers „råd“ og nød stor anseelse.

C. Danckwerth. † 1672. Bekendt ved sin store foliant „Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer“, hvortil den dygtige kartograf Mejer leverede kortene, medens D. skrev teksten, hvori han viser sig som en af Slesvig-holstenismens vigtigste forløbere.

M. Davids. 1800—77. Beklædte ved oprørets udbrud et kommunalembede i Fredrikstad; han blev i embedet under krigen, men i modsætning til så mange andre forblev han tro mod den danske regering uagtet de voldsomme angreb, han var udsat for. Fra 1850—54 var han amtmand i Gottorp amt.

D. Didrichsen. Landøkonomisk forf., født i Angel 1752, † 1821.

H. H. Dithmer. 1780—1848. Teglværksejer i Egersund.

J. F. Duseberg. 1809—78. Læge i Flensborg.

C. V. Eckersberg. 1783—1853. Maler, født i Blå-krog. (Jfr. S. Å. 1892. S. 213.)

C. F. Ecklon. Botaniker, født 1795 i Åbenrå, † 1868 i Kapstaden.

P. v. Eitzen. 1521—98. En Hamborger, der 1562 blev superintendent i Slesvig, hvor han udøvede stor indflydelse.

Elisabeth. C. 1400. Hertuginde af Sønderjylland, som dronning Margrethe dog gjorde hende meget stridig, således at hun til slut egentlig kun beholdt Gottorp.

Erik I. Hertug af Sønderjylland, † 1272.

Erik II. Hertug af Sønderjylland, † 1325.

Ernst Günther. 1609—89. Hertug af Augustenborg og stamfader til den senere augustenborgske linje.

E. Ewald. 1696—1754. Digteren Johannes Ewalds fader er født i Højst; under sine theologiske studier blev han greben af pietismen, og da han i 1727 ansattes som vajsenshuspræst i København, blev han denne retnings banebryder og udfoldede dels som forfatter dels som prædikant en meget betydelig virksomhed; „en større prædikant og katekisor har Danmark næppe haft,“ siger en samtidig om ham.

C. Ewaldsen. 1819—93. Bekendt som præst ved Nicolai kirke i Flensborg fra 1857—64.

I 5. bd. (Faaborg—Gersdorff.)

C. A. Fabricius. 1734—1805. Født i Åbenrå; under bevægelsen for bondestandens frigørelse var F. en af dens dygtigste talsmænd, der særlig kæmpede for tvungen indførelse af arvefæste eller ejendom.

J. Fabricius. Født 1560 i Tønder og den ovennævnte v. Fitzens efterfølger som superintendent, fra hvilken stilling han dog i 6 år var afskediget, da hertugen nærmede sig den kalvinske lære, medens F. holdt på lutheranismen. † 1640.

J. C. Fabricius. 1745—1808. Født i Tønder. F., der havde været en af den store botaniker Linnés mest lovende disciple, blev efter mange genvordigheder professor i naturhistorie og økonomi ved Kiels universitet, hvor han dog levede under meget trykkede vilkår såvel i videnskabelig som i økonomisk henseende. Trods alle disse vanskeligheder blev hans virksomhed dog af meget stor betydning for zoologien (dyrelæren) og særlig for insektlæren, hvis hele system han søgte at omdanne efter lignende regler, som hans lærer havde anvendt på botaniken. Trods al den modgang og tilsidesættelse, han havde været genstand for i sit fædreland, elskede han dog stadig dette, og sorgen over dets ulykker i 1807 gav stødet til hans helsot.

N. N. Falck. 1784—1850. F. var en bondesøn fra Højereggen, der havde hørt til den dansktalende, gottorpske del af Slesvig, og hvor mindet om den fordrevne fyrsteslægt i lange tider var levende. Dette satte sit mærke i F.'s hele udvikling, thi medens han tidlig tog ordet for dansk retssprog i Nordslesvig, holdt han på den anden side stærkt på de to hertugdømmers ret til en selvstændig forfatning ved siden af kongerigets. For øvrigt var han en hæderlig om end lidet energisk karakter, der aldeles ikke egnede sig til sin stilling som præsident for den slesvigske stænderforsamling. Karakteristisk for ham er hans stilling til forslaget om indførelse af dansk retssprog i Nordslesvig, som han jo tidligere havde holdt på; nu fore-

slog han den ganske vist upartiske men ret komiske udvej, at indføre latin i stedet for tysk! Med selve oprøret sympathiserede han i grunden ikke, men svag som han var, lod han sig rive med, og hans oprigtige mæglingsforsøg led snart skibbrud.

N. Feddersen. 1699—1769. Født i Flensborg, † som magistratspræsident i Kristiania.

H. F. Feilberg. Født 1831. Forfatteren af „Fra Heden“ og „Dansk Bondeliv“, var 1856—64 præst i Sønderjylland.

Th. Fincke. 1561—1656. Matematiker og læge, født i Flensborg.

F. Fischer. 1809—71. Den bekendte fædrelandsven og redaktør fra Åbenrå, hvor han blev den danske sags trofaste støtte gennem sin avis, den senere „Freja“, som de slesvigholstenske myndigheder havde overdraget ham i den tro, at han var altfor optagen af „de himmelske anliggender (F. beskæftigede sig nemlig meget med astronomi), til at han brød sig om de jordiske!“ Hans hus var samlingsplads for de bedste danske i Åbenrå, og både med mund og pen vedblev han at føre kampen til det sidste.

Chr. Flor. 1792—1875. Lektor. (Jfr. S. Å. 1892. S. 63—104.)

J. G. Forchhammer. 1794—1865. Den berømte kemiker og geolog, der er født i Husum, kom 1818 til København, hvor H. C. Ørsted snart blev opmærksom på hans fremragende ævner og efter nogle års forløb skaffede ham en ansættelse ved universitetet og senere ved den polytekniske læreanstalt, til hvilken han var knyttet til sin død. Hans venner i hertugd. søgte at drage ham til

Tyskland, men uagtet det varede noget, inden han ret brød igennem herhjemme, kæmpede han dog stadig for at blive i Danmark, over hvis opståen og geologiske bygning hans undersøgelser skulde kaste et nyt lys.

K. Ph. Francke. 1805—70. F., der var født i Slesvig, hørte til den gruppe af tyske kancelliembedsmænd, der i enevældens dage fandtes i København. I martsdagene 1848 blev han udseet til at træde ind i ministeriet, men stillede så store fordringer, at planen strandede, hvorpå han forlod København sammen med den slesvigholstenske deputation og stillede sin betydelige dygtighed til oprørets tjeneste.

Fredrik III. 1597—1659. Hertug af Holsten-Gottorp. Under ham begyndte de gottorpske hertuger på deres mod Danmark så fjendtlige politik, idet hertug Fr. under Tredveårskrigen ikke blot søgte at holde sig neutral, men endogså spillede under dække med Danmarks fjender, såvel kejseren som Sverige, uagtet han var knyttet til Kristian IV. både ved lensforholdet og ved et særligt forbund, unionen. Forholdet til Sverige steg stadig i varme, den svenske konge, Carl Gustav ægtede hertugens datter, og da han i 1657 angreb Danmark, sluttede han et hemmeligt forbund med hertugen, der bl. a. skulde løses fra sin lenspligt og, hvis Svenskerne tog Danmark, have begge hertugdømmerne for sin egen mund. Ved freden opnåede han og hans arvinger virkelig at få lensbåndet opløst og stod nu som suveræn i sin del af landet.

Fredrik IV. 1671—1702. Hertug af Holsten-Gottorp og sønnesøn af den ovenfor nævnte. Opvoxt i et brændende had til Danmark, og hvad dansk var — han vilde f. ex. udrydde det danske sprog, så langt hans magt

nåde, gik hans bestræbelser ud på at forvandle sin del af hertugd. til en aldeles selvstændig stat, medens den danske regering søgte at hævde det bestående fællesskab, hvorfor karakteristisk nok det bekendte „ewig tosamende ungedelt“ stadig føres i marken fra dansk side, ganske vist i en anden retning end senere. Hertugen var gift med Carl XII.'s søster, og da denne konge begyndte sin krig mod Rusland, bortforpagtede Fr. ligefrem sit land til en æventyrer og drog i svensk tjeneste, hvor han endte sit liv på en polsk valplads.

Frederik Christian. 1765—1814. Hertug af Augustenborg og fader til „hertugen af A.“ og „prinsen af Nør“. Han var gift med Fredrik VI.'s søster, men forholdet mellem de to svogre var lægt fra godt, dels fordi hertugen med meget held krydsede kongens planer om at blive valgt til tronfølger i Sverige, dels på grund af hans tanker om sin slægts rettigheder og arvekrav, som han bestandig holdt sine unge sønner for øje. Hertugen var for øvrigt en litterær dannet mand, der beskyttede kunst og videnskab og bl. a. stod i forbindelse med den store tyske digter Schiller, som han flere gange understøttede; ligeledes udøvede han en betydelig og heldbringende virksomhed i sin egenskab af patron for Københavns universitet.

Frederik Christian August. 1829—80. Hertug af Augustenborg (Friedrich der achte.)

Frederik Emil August. 1800—65. Prins af Nør. „Medens hertugen, skriver A. D. Jørgensen, lignede sin fader i beregnende kløgt og energisk vilje, synes prinsen at have været en ægte junkernatur... uden dybere ærgerrighed eller lyst til at underkaste sig store anstrængelser for at nå et tvivlsomt mål.“ Personlig var han

kåld og ligefrem og nød vist større popularitet end broderen; i Nordslesvig bragte hans jagtlyst ham dog ofte i konflikt med befolkningen. Forholdet mellem ham og broderen var vist ikke altid det bedste, og man kan næppe betragte dem som „en enhed, der altid og overalt vilde findes på samme side.“ Hans optræden i 1848 har vistnok nærmest været frugten af en letsindig indskydelse og skyldes snarere hans indbildskhed og trang til at glimre end en gennemtænkt plan, og han følte sig også hurtig skuffet.

Frederik Christian Carl August. 1830—81. Skøndt prinsen af Nørs søn nærrede han i modsætning til faderen varme følelser overfor Danmark og deltog kun nødtvungen i oprøret, ligesom han også senere har lagt sin sympathi for sit fædreland for dagen.

J. V. Frohne. Født 1832 i Flensborg kom Frohne i 1852 som murersvend til København, til hvis største mestre han nu hører. Desuden har han efterhånden erhvervet sig meget betydelige samlinger.

J. From. Født 1605 ved Haderslev, † 1651 som professor i København.

J. W. Gage. 1804—40. Kunsthistoriker, f. i Tønning.

F. H. J. Geerz. 1816—88. G., der er født i Slesvig, er bekendt ved en række kortarbejder over de to hertugdømmer, der i ren kartografisk henseende er fortrinlige, medens derimod de historiske kort ofte lider under mangel på historisk kritik.

Gerhard I. Greve af Holsten og en tid hertug af Sønderjylland. Den i vor historie så vel kendte „kullede greve“, som Niels Ebbesen vog i Randers 1340.

Gerhard II. Greve af Holsten og fra 1385 hertug i Sønderjylland. † 1404.

G. D. Gerlach. 1798—1865. Født i Ekernførde. Efter de Mezas tjærnelse fra overkommandoen i 1864 betroedes denne til G., der desuden er bekendt i Sønderjylland fra den tid, han var kommandant i Angel.

I 6. bd. (Gerson--H. Hansen.)

H. W. v. Gerstenberg. 1737--1823. Officer og digter, f. i Tønder, og særlig bekendt ved sin stræben efter at indføre den nordiske oldtid og gudelære i den tyske litteratur.

F. Giese. Født 1625 i Husum, † 1693 som embedsmand og velhavende godsejer (Giesegård på Sælland.)

Claus Gjordsen. Fredrik I.'s kansler, han er født på gården Solvig i Nordslesvig og døde 1532.

G. F. A. Graae. G. er født på Langeland 1810 og kaldedes 1851 til Flensborg som præst for den frie danske menighed, hvor han så at sige blev sat på en bar sten, men efterhånden samlede sig en menighed på en c. 3000 mennesker. Alt som præst i Jylland havde han lagt sin fædrelandskærlighed for dagen, og han anså det for at være en gud velbehagelig gærning at redde den sønderjyske befolkning fra fortyskningen. Fanatiker var han dog langt fra, hvad der bl. a. fremgår af nogle ord, han sagde i sin tiltrædelsesprædiken: „Jeg kommer hverken til eder som en tyv eller røver, og jeg vil råde enhver til at blive ved det sprog, hvori han beder sit fadervor.“ I august 1864 forlod han Flensborg, hvor for at bruge hans egne ord „ødelæggelsens vederstyggelighed“ nu sad i højsædet. † 1886. Sine erindringer fra Flensborg har han nedskrevet i „48 og 64“.

J. P. Gram. G. (f. 1850) er en gårdejersøn fra

Nustrup og studerede matematik ved Københavns universitet. Han har gjort sig fortjent dels ved videnskabelige math. arbejder, dels ved at benytte de math. teorier til at fremme og lette de praktiske overblik og beregninger såvel på forstsvæsenets som på livsforsikringsvæsenets områder, ligesom han selv som direktør er knyttet til en større ulykkesforsikringsanstalt.

F. C. Gutfeld. 1761—1823. Rationalistisk præst og forfatter. Født i Bevtoft og † som Holmens provst i København.

J. G. Th. Gülich. 1801—77. Den bekendte slesvig-holstenske politiker G. er født i Flensborg. På den slesvigske stænderforsamling udmærkede han sig ved sine voldsomme angreb på alt dansk, bl. a. var det ham, der foreslog mærket „dansk ejendom“ på skibe fra hertugd. slettet som et „stempel der knechtschaft“. Marts 1848 deltog han i den slesvig-holst. deputation til København.

G. H. v. Gørtz. 1668—1719. En tysker der gik i holsten-gottorpsk tjeneste, hvor han efter bedste ævne stræbte at skade Danmark så meget som mulig. Alle hans rænker kunde dog ikke forhindre, at hele Slesvig samledes under den danske konge, hvorefter han fortsatte sine planer, men nu i svensk tjeneste. Lykken var ham dog ugunstig, og da Svenskerne blev ophidsede over hans voldsomme finansstyrelse, henrettedes han nogen tid efter Carl XII.'s fald.

E. H. Hagerup. 1817—63. H., der er født ved Præstø, blev efter Istedslaget præst i Solt sogn, hvorved han fik lejlighed til nærmere at studere folkesproget i Angel; resultatene af disse undersøgelser samlede han i sin fortjenstfulde bog „Om det danske sprog i Angel“.

N. Hammeleff. 1735—1801. Bondesøn fra Hammelev ved Haderslev, der senere blev dansk embedsmand og som sådan tog virksom del i de store landboreformer.

Hans den ældre. 1521—80. Kristian III.'s yngste broder, der ved hertugdømmernes deling 1544 fik den nordlige del af Sønderjylland og tog sit sæde i Haderslev, hvor han bl. a. byggede et nyt slot Hansborg øst for byen og stiftede et hospital. Han skildres som en fredsommelig og retsindig mand, der ved den mæglende stilling, han indtog mellem sine to brødre, kongen og hertug Adolf, blev „et bånd mellem Danmark og Holsten“.

Hans den yngre. 1545—1622. En søn af Kristian III., der i 1564 fik overdraget Ærø, Als og Sundeved uden dog at blive regnet for regerende fyrste. Han er særlig bekendt for sin iver efter at afrunde og forøge sine besiddelser, noget der nok kunde gøres nødig, da han havde ikke mindre end 23 børn. Han købte adelsmændene ud, optog øde jorder til drift og anlagde flere hovedgårde ved at nedlægge bøndergårdene. Men ved alt dette forværredes de frie bønders stilling meget, de blev tvungne til hoveri og stavnsbåndet dukkede op. — Han anlagde bl. a. slottet Lyksborg, og fra ham nedstammer de senere hertugelige linjer.

A. S. Hansen. 1817—89. Den bekendte Aleth H., der imellem krigen var stænderdeputeret og præst i Angel.

A. Hansen. 1818—84. H., der var gårdejer i Grumby i Angel, var stænderdeputeret og optrådte som sådan meget hæftig mod Danmark; bl. a. var det ham, der gav stødet til den slesvigske stænderforsamlings sprængning i 1863. Senere søgte han, dog uden noget resultat, at vinde

de nordslesvigske deputerede for en optræden mod Prøjsen til gunst for „Friedrich VIII“.

Bendix Hansen. 1843—75. Skolelærer og gårdmands-søn fra Frøslev og bekendt som populær forfatter.

C. K. L. Hansen. Historisk forfatter, født 1803 i Augustenborg, † 1886.

H. Hansen. 1797—1867. Præst, født i Husum og bekendt ved et smædeskrift, han 1855 udgav mod Danmark, „hvor ikke alene noget, men alt er råddent“.

H. Hansen. 1821—90. Arkitekturmaler, født i Haderslev. (Jfr. S. Å. 1892. S. 225 ff.)

N. N.

Landdagsvalget.

I første og anden Valgkreds fandt Valget Sted under livlig Deltagelse fra Vælgernes Side; i tredje og fjerde Valgkreds undlod Danskerne derimod at stemme i en Række Distrikter, hvor Stillingen var særlig vanskelig paa Grund af den udviklede Valgmaade.

Det var paa Forhaand givet, at de hidtilværende Landdagsmænd for første og anden Valgkreds Hans Lassen og Gustav Johannsen vilde blive gjenvalgte, men de blev gjenvalgte med betydeligt flere Stemmer, end vi havde ventet. Uagtet Treklasse-Valgsystemet er en meget kunstig Valgmaade, frembød Landdagsvalget dog samme Billede som Rigsdagsvalget: Almindelig og delvis betydelig Fremgang for Danskerne, Stilstand og delvis Tilbagegang for Tyskerne over det meste af Nordslesvig; derimod Stilstand delvis ogsaa Tilbagegang for Danskerne og nogen Fremgang for Tyskerne i Sognene nord for Flensborg Fjord og paa de vestlige Strøg mellem Flensborg, Tønder og Løgunkloster.

Stemmetallene fra alle Valg siden 1884 peger i denne Retning og den Udvikling, som de afspejler, stadfæstes ogsaa af andre Undersøgelser, saaledes bl. a. af cand. mag. H. V. Clausens store Gaardmandsstatistik, som vil blive offentliggjort i næste Hæfte af dette Tidsskrift.

Det maa nu betragtes som en Kjendsgjærning, at der er foregaaet et stærkt nationalt Opsving, og at Danskerne som Følge deraf har gjort betydelige Fremskridt i Nordslesvig i nyere Tid. Men paa den anden Side maa vor Tilbagegang i Mellemslesvig ogsaa betragtes som en Kjendsgjærning, der ikke kan nægtes. Man fortæller om en Kirke ved Vesterhavet, at den hver Juleaften flytter sig et Hanefjed længere ud imod Stranden. Saaledes har den nationale Grænse i Nordslesvig nu ogsaa i en Aarrække flyttet sig et Hanefjed imod Nord hver Juleaften. Bevægelsen er langsom, men saalænge Grænsen overhovedet synlig for-

rykkes imod Nord, er der en national Fare tilstede, hvis Betydning det vil være dumt at undervurdere.

Aarsagen til vort Tab ved Grænsen maa nærmest søges i den Forskydning imod Nord af det danske Element, der er en uundgaaelig Følge af den fortsatte Udvandring særlig fra Haderslev Vesteramt. Vi haaber imidlertid, at denne Udvandring — som nu væsentlig kun omfatter Forældre, der vil gjenforenes med deres landflygtige Børn — snart vil ophøre fuldstændigt, og at det voksende nationale Røre i Nordslesvig maa afføde en Bevægelse imod Syd ligesom den, der foregik i Halvtredserne, da ikke faa nordslesvigske Mænd købte sig Ejendomme i Mellemslesvig.

De følgende Tabeller giver en Oversigt over de valgte Valgmænd i første og anden Valgkreds ved de to sidste Valg 1893 og 1888.

Haderslev Kreds.

Valgdistrikt:	1893		1888	
	Valgmænd danske	tyske	Valgmænd danske	tyske
Haderslev By	2	31	—	30
Haistrup	4	—	2	2
Kvistrup	2	1	2	1
Grarup	4	—	4	—
Hejsager	3	—	4	1
S. Vilstrup	—	4	—	3
Djernæs	3	—	2	1
Hoptrup	1	2	1	2
Gl. Haderslev	1	2	1	2
Ulvsløst	3	1	3	2
Bæk (Vonsbæk)	3	—	4	—
Knud	4	—	4	—
Aller	3	—	3	—
Hvinderup	3	—	3	—
Hjærning	3	—	1	2
Kristiansfelt	1	3	4	—
Frørup	2	1	1	2
Steppinge	5	—	5	—
Sommersted	6	—	6	—
Vojens	3	—	2	2
Hammelev	3	—	3	—
Arnitlund	3	—	1	2
N. Jersdal	5	—	5	—
Skrydstrup	3	1	3	2
Nustrup	3	—	3	—
Øster-Linnet	4	—	4	—
Ørsted	3	1	3	1
Jels	3	1	3	2
Transport...	83	48	77	57

Valgdistrikt:	1893		1898	
	Valgmænd		Valgmænd	
	danske	tyske	danske	tyske
Transport...	83	48	77	57
Skodborg.....	4	—	5	—
Langetved.....	4	—	4	—
Rødning.....	2	1	2	1
Lintrup.....	3	1	4	—
Hygum.....	5	—	5	—
Fol.....	3	—	2	1
Gram.....	3	—	3	—
Kastrup.....	3	—	3	—
Tirslund.....	3	—	3	—
Toftlund.....	5	—	4	1
Branderup.....	3	—	3	—
Agerskov.....	6	—	6	—
Arrild.....	3	—	2	1
Arnum.....	4	—	4	—
Vodder.....	5	—	5	—
Rejsby.....	3	—	3	—
Brøns.....	3	—	3	—
Skærbæk.....	5	—	5	—
	150	50	143	61

Aabenraa Kreds.

Valgdistrikt:	1893		1898	
	Valgmænd		Valgmænd	
	danske	tyske	danske	tyske
Aabenraa.....	2	19	2	21
Bærsmark.....	3	1	3	1
Løjt kirkeby.....	3	2	3	2
Østerløgum.....	6	—	6	—
Ris.....	2	1	3	1
Hjortkjær.....	2	1	2	1
Kolstrup.....	—	4	—	3
Hellevad.....	4	—	3	1
Bedsted.....	2	1	2	1
Bjolderup.....	5	—	5	—
Uge.....	—	3	2	1
Støbbæk.....	3	—	3	—
Felsted.....	4	—	5	—
Skovbøl.....	3	—	3	—
Varnæs.....	5	—	5	—
Graasten.....	—	6	2	4
Ringensæs.....	—	5	1	4
Holbøl.....	—	4	—	4
Kværs.....	1	2	2	1
Kliplev.....	4	1	3	2
	49	50	55	47

Sønderborg Kreds.

Valgdistrikt:	1893		1888	
	Valgmænd danske	Valgmænd tyske	Valgmænd danske	Valgmænd tyske
Broager	2	4	4	2
Skjelle	3	1	4	—
Egersund	—	4	—	4
Skodsbøl	4	2	6	—
Avnbøl	4	—	2	1
Ullerup	5	—	4	1
Sottrup	4	—	3	1
Staugaard	3	—	2	1
Hjortholm	6	—	6	—
Lysabild	2	1	2	1
Tandslet	6	—	6	—
Klinting	4	—	4	—
Ulkebøl	3	1	3	1
Ketting	2	1	2	1
Adserballe	3	—	3	—
Notmark	3	—	3	—
Egen	6	—	6	—
Svenstrup	4	—	4	—
Hagenbjerg	3	1	3	1
Oxbøl	4	—	4	—
Holm	4	—	5	—
Nordborg	1	3	—	4
Augustenborg	—	4	—	3
Sønderborg By	8	12	2	18
	84	34	78	39

Hvis der ikke var forekommet Uregelmæssigheder et Par Steder, vilde Forholdet have stillet sig endnu bedre for os. Men som Udfaldet blev maa det alligevel betegnes som en smuk Sejr.

„Sønderjydske Aarbøger“

udgivne af

H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johansen og P. Skau
udkommer fire Gange aarlig i Hæfter paa 5 Ark.

„Sønderjydske Aarbøger“ vil bringe Bidrag til Sønderjyllands Historie og Topographi, Skildringer af Folkelivet i Sønderjylland, politiske Afhandlinger om Nutidsforhold i Sønderjylland m. m.

Subskription paa „Sønderjydske Aarbøger“ modtages i alle Boglader i Sønderjylland, Danmark, Norge og Sverrig. Prisen er 4 Kroner Aargangen; for Medlemmer af danske Foreninger i Nordslesvig 3 Mark.

Nye tiltrædende Holdere vilte indtil videre kunne faa Aargangene 1889, 1890 og 1891 for halv Pris.

Indhold:

<i>A. D. Jørgensen:</i> Frisernes indvandring i Sønderjylland Side	177.
<i>Morten F. Besen:</i> Den sønderjydske Digterinde Anna	191.
<i>P. Lauridsen:</i> Vort Folks Sydgrænse	253.
<i>N. N.:</i> Oversigt over historisk litteratur fra året 1892 vedrørende Sønderjyllands historie	290.
<i>H. P. Hanssen-Nørremølle:</i> Landdagsvalget	329.

⋮ ⋮ ⋮